

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Koldingbogen 2001

Kolding

KOLDINGBOGEN 2001

*Koldingbogen 2001 udgives af Kulturudvalget
med støtte fra følgende sponsorer:*

BG Fonden, Kolding
Borks Patenttavler A/S
Danske Bank
Fiberline Composites A/S
Jørn Thomsen Offset A/S
Merrildfonden
Munk Bog & Idé
Møhler & Strøh
Nordisk Solar Compagni A/S

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Interessen for fortiden præges af af nutidens store spørgsmål. Når store katastrofer indtræffer, ser man tilbage på tilsvarende problemer i fortiden, fordi netop dette emne er blevet nærværende.

Mennesker på Koldingegnen har også oplevet frygt og sorg p.g.a vold og ødelæggelser. I 1600-tallets svenskekrige, under Slaget ved Kolding den 23. april 1849, i 1864, og under den tyske besættelse 1940-45. Nogle af artiklerne i årets Koldingbog fortæller om disse begivenheder, men også andre aktuelle emner berøres – sundhedsvæsenet, flygtningeproblemer, lov og orden, børns og unges fritidsliv.

Atter i år en Koldingbog spækket med nye historier om livet i Kolding.

Dan Nielsen
Kulturudvalgsformand

<i>Hvad fjordbunden gemte – om koggen fra Kolding</i> Line Dokkedal	5
<i>Da jordemoderen brækkede barnets ben</i> Torsten Sørensen	14
<i>Krigen i 1864 oplevet fra Låsbygade</i> Jørgen Johansen	21
<i>Sønderjyder i Kolding i 1905</i> Pernille Jensen	32
<i>Russiske flygtninge på Koldingegnen under Første Verdenskrig</i> Laura Meyer Hansen	50
<i>Hjelms Mølle og Stenmøllen</i> H.C. Ervald	59
<i>Min fars opfindelse</i> Børge Ibsen	62
<i>Fabrikant H.H. Nielsen og Kolding Maskinfabrik</i> Niels Ladegaard og Erik Faurby	67
<i>Besættelsestiden og befrielsen i børnehøjde</i> Kirsten Hansen	76
<i>Kolding Vagtværn 1944-45</i> Gunhild Due	87
<i>Sognerådsformand Kristian Bertelsen</i> Erindringer fortalt til Gudrun Hechmann	94

<i>En gang spejder, altid spejder</i> Birgith Gimm	97
<i>Kolding Godsterminal</i> Kristian K. Sørensen	106
<i>Panser i Grønnegade</i> Henning Pedersen	110
<i>Inspektør i Den Geografiske Have</i> Niels Juel Bollerup	117
<i>Borks Patenttavler</i> Lars Birger Nielsen	127

KOLDINGBOGEN 2001

31. årgang

Udgivet af Kulturudvalget i Kolding

Redigeret af stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou

Sats og tryk: Jørn Thomsen Offset A/S, Kolding

ISSN 0901-877

Forsidebilledet: Udsigt over Kolding fra syd med Haderslevvej og den sydlige del af Søndergade, ca. 1870.

Bagsidebilledet: Plantegning af det udgravede vrage af Koldingkoggen udført af Fred Hocker, 2001.

HVAD FJORDBUNDEN GEMTE – OM KOGGEN FRA KOLDING

AF LINE DOKKEDAL

FUNDHISTORIEN

En tidlig forsommerdag i 1943 fik nogle fiskere et stort sideror i deres net, mens de fiskede på fjorden. Museet for Koldinghus Len fik snart besked om „den utraditionelle fangst“, og sammen med Kolding Havn lejede man en stenfisker med dykkerudrustning for at eftersøge vraget af det skib, roret kom fra.

Til at begynde med ledte man omkring fundstedet for roret ud for Rebæk, men uden held. Herefter rykkede man eftersøgningen længere ud i fjorden, hvor der efter sigende skulle ligge vraget af et større skib. Dette skibsvrag blev hurtigt lokaliseret, og man bjærgede forskellige dele. Det viste sig, at det store sideror ikke hørte til vraget, men at de nyfundne vragdele var mindst ligeså interessante.

Handels- og Søfartsmuseets skibstekniske konsulent, ingeniør Knud E. Hansen, blev herefter sat på sagen, og hen på sensommeren samme år besøgte han Kolding by for at besigtige de bjærgede vragdele. Sammen med stads- og havneingeniør C. A. Lassen foretog han en opmåling og nummerering af vragdelene, og de mest interessante stykker blev fotograferet. Blandt vragdelene fandt Knud E. Hansen en dæksbjælke med udkraget bjælkehoved, som antydede, at skibet var middelalderligt og ikke fra vikingetiden, som man ellers havde troet. Besigtigelsen skærpede

Knud E. Hansens interesse for vraget i fjorden, og han begyndte at planlægge en nærmere undersøgelse. I første omgang henvendte han sig til Marinens dykkerskole for assistance, men på grund af forholdene under den tyske besættelse kom et samarbejde aldrig i stand. Herefter tog han kontakt til bjærgningsselskabet Svitzer, som viste stor interesse for projektet.

Bjærgningsselskabet stillede en tungdykker ved navn Månson, en dykkerassistent samt pumpeudstyr gratis til rådighed for undersøgelsen, som blev gennemført i oktober måned samme år og varede tre dage. Foruden Svitzerfolkene deltog bl.a. Knud E. Hansen fra Handels- og Søfartsmuseet og daværende direktør for Nationalmuseet Poul Nørlund.

I et erindringsnotat fortæller journalist og fotograf Børge Therkildsen fra Jyske Tiden, som også var med ombord på undersøgelseskibet, om museumsdirektørens entusiastiske deltagelse:

Det var særdeles oplagt, at Poul Nørlund besluttede at stige ned for rent bogstaveligt selv at røre ved vraget. Han lagde hat og frakke ind i styrehuset og stod parat til at tage dykkerdragten på, da Månson kom til syne og understregede, at der intet var at se på grund af muddret. Han havde arbejdet sig rundt om koggen og kunne nogenlunde angive dens størrelse og tilstand, og havde vragdele med op.

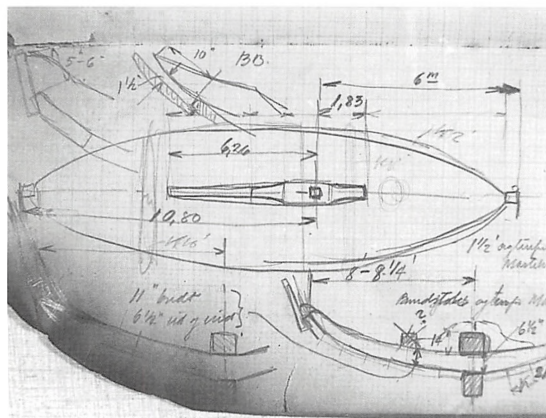
Så kom det store øjeblik, da Nationalmuseets direktør blev hjulpet i dykkerdragten og forsvandt ned ad stigen. Jeg tror nok, vi var flere, som først følte stor beundring, men også forbløffelse over, at han ville udsætte sig for den risiko, der trods al påpasselighed var forbundet med at undersøge et vrag. Luftslange og telefonkabel kunne nemt blive viklet ind i skroget, hvilket da også skete. Månson havde ikke lagt skjul på, at man i dykkerdragten med tunge blyklodser under fødderne sank nogle meter ned i muddret. Men alt gik godt.

Størstedelen af Therkildsens billeder fra undersøgelsen gik desværre tabt, da Gestapo i januar 1945 tømte hans lejlighed for personlige ejendele på grund af Therkildsens arbejde for efterretningstjenesten. I Nationalmuseets Marine Register findes imidlertid et enkelt af Therkildsens billeder fra undersøgelsen bevaret. Billedet er tilsyneladende taget på dæk-

Poul Nørlund (midt) og Knud E. Hansen (t.h. med dykkertelefon) på marinarkæologisk undersøgelse i Kolding Fjord, oktober 1943.

Foto: Børge Therkildsen.

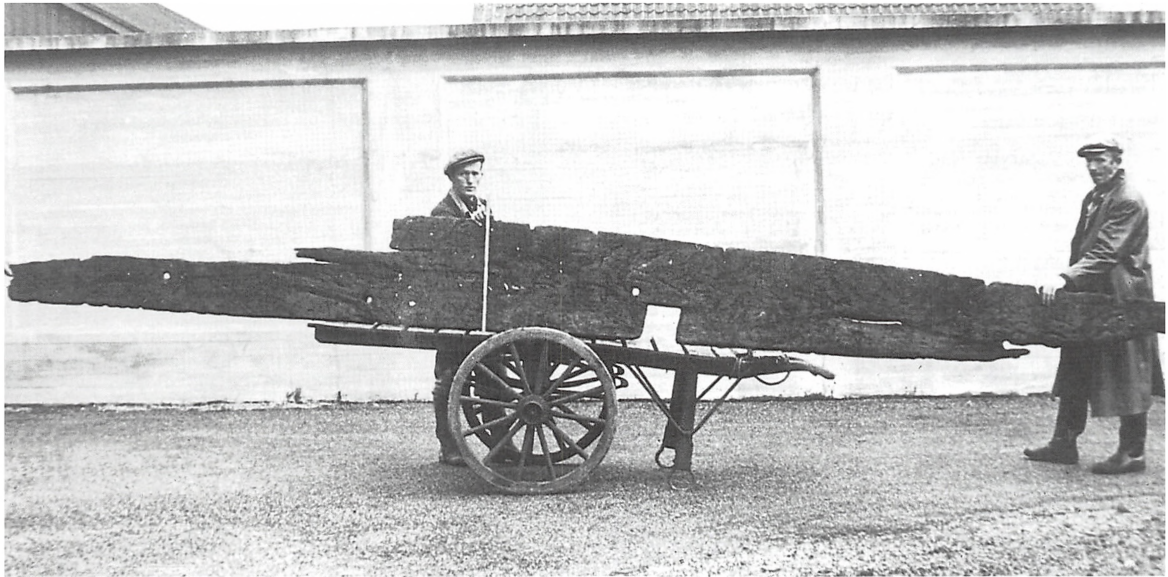
Skitse fra Knud E. Hansens lommebog. Lommebogen, som i dag findes på Nationalmuseets papirkonservering, blev efter undersøgelsen i oktober 1943 opbevaret på Knud E. Hansens kontor i København. Kontorbygningen blev kort tid efter sprængt i luften af nazister som gengæld for modstandsbevægelsens sabotage (schalburgteret), og lommebogen blev på et hængende hår reddet ud af flammerne. De sodede papirsider vidner om den dramatiske begivenhed og bogens heldige skæbne.

ket af undersøgelsesskibet – fjorddamperen Freja. I centrum ses Poul Nørlund i lang frakke og blød hat, og til højre Knud E. Hansen i samtale med Svitzer-dykkeren på fjordbunden via en dykkertelefon.

Der er ikke skrevet rapport for undersøgelsen, men Knud E. Hansen har gjort sig notater om, og skitser af fundene i sin lommebog. Desuden skrev han året efter en artikel om vraget i Handels- og Søfartsmuseets Årbog på baggrund af undersøgelsen.

Det medbragte pumpegrej og det sort/hvide foto af Nørlund med udrullede spule-slanger i baggrunden, vidner om, at man spu-

En af de bjærgede vragede fra Koldingkoggen i 1943 var en stor sideplanke med hul til en udkraget bjælke.

lede mudder væk fra vraget i løbet af undersøgelsen.

Præcis hvor og hvor meget mudder man fjernede, er imidlertid uklart. Ud fra samtidige avisartikler og artiklen i Handels- og Søfartsmuseets Årbog får vi en klar fornemmelse af, at der i hver fald blev spulet midtskibs samt i for- og agterskibet, hvor man gjorde interessante løsfund af tovværk, potteskår, en stavplanke og et ildsted af ler med brændte træstykker. Flere løstliggende vragede blev bjærget, registreret og senere gendeponeret i en gammel pram i Kolding Å, hvor de stadig ligger den dag i dag. Åen er forurenet, hvorfor vragedelene er vanskeligt tilgængelige. Skibet kan bestemmes til at være en kogge, en middelalderlig skibstype.

Byrådssekretær Niels Jacobsen og dykker Nordal Hauger, ved Rebæk. Foto: N. Lisberg, 1943.

Positionen på vraget gik herefter i glemmebogen, og skibet sov sin tornerosesøvn i dyndet på bunden af fjorden igennem årtier.

Et af de i gangværende projekter på Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter går ud på at studere og publicere koggefund, som gennem tiden er gjort i Danmark eller inden for dansk territorialfarvand. I den forbindelse blev der i slutningen af 1990'erne skabt fornyet interesse omkring koggen på bunden af Kolding Fjord.

Ved hjælp af en undervandsrobot udstyret med en såkaldt sidescan-sonar blev vraget genfundet, og der blev udsavet træprøver for at datere vraget. Årringsanalysen viste, at koggen er bygget omkring 1190, hvilket gør Koldingkoggen til et af de ældste fund af sin art. I foråret 2001 blev vraget udgravet under ledelse af marinarkæologen Fred Hocker.

UDGRAVNINGEN

Til udgravningsarbejdet blev anvendt en stor centrifugalpumpe, og det opsugede materiale blev siet gennem et sold i overfladen. Større løstliggende genstande blev fundet og opsamlet af dykkerne på fjordbunden, efterhånden som de blev frilagt, og fundoplysningerne blev meddelt dykkerassistenten i overfladen via en dykkertelefon.

Efter udgravningen blev vragedelene indmålt i forhold til seks måletårne, som var opstillet på fjordbunden omkring vraget.

VRAGET

Kun bunden af vraget, som havde ligget beskyttet under muddret i fjordbunden, var bevaret. Dette tømmer var til gengæld i væl-

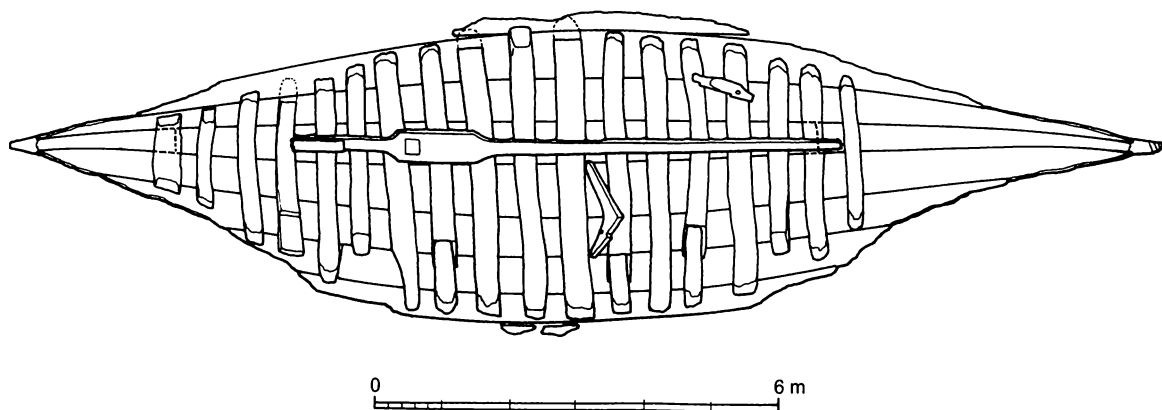
Arbejdssituation ved soldet.

Foto: Otto Uldum, 2001

dig god stand, med intakte værktøjspor samt splintved- og barkrester bevaret i overfladen. Alt vragtømmeret var forarbejdet af egetræ uden brug af sav.

Den bevarede bundsektion bestod af tre bordgange („plankerækker“) i styrbord side og fem i bagbord. Centralt i fartøjet var plankerne kravellagte (lagt kant mod kant), men mod enderne var de vredet opefter mod stævnene, som ikke længere var bevaret, og lagt i klink (lagt så de overlappede hinanden). Skibets sider, som ikke fandtes bevaret bortset fra enkelte løstliggende fragmenter, havde også været opbygget af klinklagte planker.

Plankesamlingerne i skibet var tætnet med mos, som oprindeligt har været dækket med lister af træ. Listerne blev fundet som brudstykker i soldet og havde små korrosionsspor efter de jernkramper („sintels“), som engang havde holdt dem på plads. I hver ende af kølplanken sad et vinkelformet stævnknæ, som havde formidlet overgangen til de nu manglende stævne. Skibet var bevaret i en længde på 16,9 m og i en bredde på 4,6 m.

Plantegning af det udgravede vrag på bunden af Kolding Fjord udført af Fred Hocker, 2001.

DEMONTERING OG BJÆRGNING

Alle jernfastgørelser i skibet var for længst korroderet bort. Træneglerne, som fastholdt kølsvin og spanter samt spanter og planker var til gengæld i meget fin stand. Det var derfor nødvendigt at save dem over for at få skibet fra hinanden. For at skabe plads til saven blev der slået „bløde“ trækiler med afrundede hjørner ind mellem skibsdelene. Enkelte steder måtte kilerne suppleres med dunkrafter.

Beskyttet under bundstokkene lå enkelte stykker toslået basttov bevaret. Tovværket havde tilsyneladende løbet gennem sandsporene (borede huller i bunkstokkene) for at holde dem rene, så bundvandet uhindret kunne passere og hele skibet lænses fra et sted. Mellem spanterne var basttøvet gået i opløsning, og de brede udfoldede bastlag lå spredt over hele skibet. Under demonteringsarbejdet

Den forreste del af kølsvinet (med bunden i vejret) bjærges i løftebåren. Kølsvinet blev oversavet af praktiske hensyn forud for bjærgningsarbejdet. Foto: Line Dokkedal, 2001.

blev der også fundet et lille ornamenteret messingspænde, som må have ligget – gemt og glemt – under en bundstok i skibet.

De demonterede vragedele, som vejede op til 450 kg pr. del, blev bjærget ved hjælp af en kranstyret løftebåre.

LØSFUNDENE

Der blev fundet forholdsvis mange stykker favnebrænde af bøgetræ spredt over hele vraget, som kan være rester af skibets last. En handelsvare som brænde må forventes at være handlet lokalt (det fylder relativt meget i forhold til hvad det er værd), men en anden mulighed er, at brændet er „returgods“, som er lastet i Kolding, efter at godset til byen var losset. Det kunne f.eks. være klæde, salt eller krydderier. I hvert fald er brænde senere en vigtig vare, og helt op i 1800-tallet levede Koldings skippere i høj grad af at sejle brænde til København.

Helt ude i forskibet fandtes en tyk blålerskoncentration. Herfra stammer desuden nogle små tørrede lerklumper med plan flade, som blev fundet i soldet. Det er nærliggende at tolke klumperne som den indtørrede overflade af lerkoncentrationen, der tilsyneladende har fungeret som fundamentet til et ildsted. I 1943 fandt man også rester af det lerbunderede ildsted i forskibet. Mængder af sodede træstykker og -dyreknogler vidner desuden om, at madlavning ombord er foregået forrest i skibet under dæk. Udover dyreknoglerne fra svin, får eller ged, kvæg, torsk, tamhøne, alk, krage og sæl, røber mange haselnøddeskaller og enkelte kirsebærsten desuden lidt om kosten.

Der blev også fundet skår af flere forskellige typer lerkar i vraget. De fleste er sortbrændte og uglaserede og stammer formentlig fra kugleformede pottes, ligesom de opsamlede skår fra undersøgelsen i 1943, men der optræder også glaserede skår i materialet. Flere af skårene har rester af madskorpe bevaret på inder siden. Udover potteskår blev der fundet skår

af drejede træskåle, som i nogle tilfælde har været forsynet med en lav fod og været udsmykket med fugeornamentik.

Midt i skibet, ovenpå bundplankerne, blev der iagttaget en tynd, organisk koncentration. Måske drejer det sig om resterne af en opløst sivmåt, som har ligget mellem skibets skrog og -last.

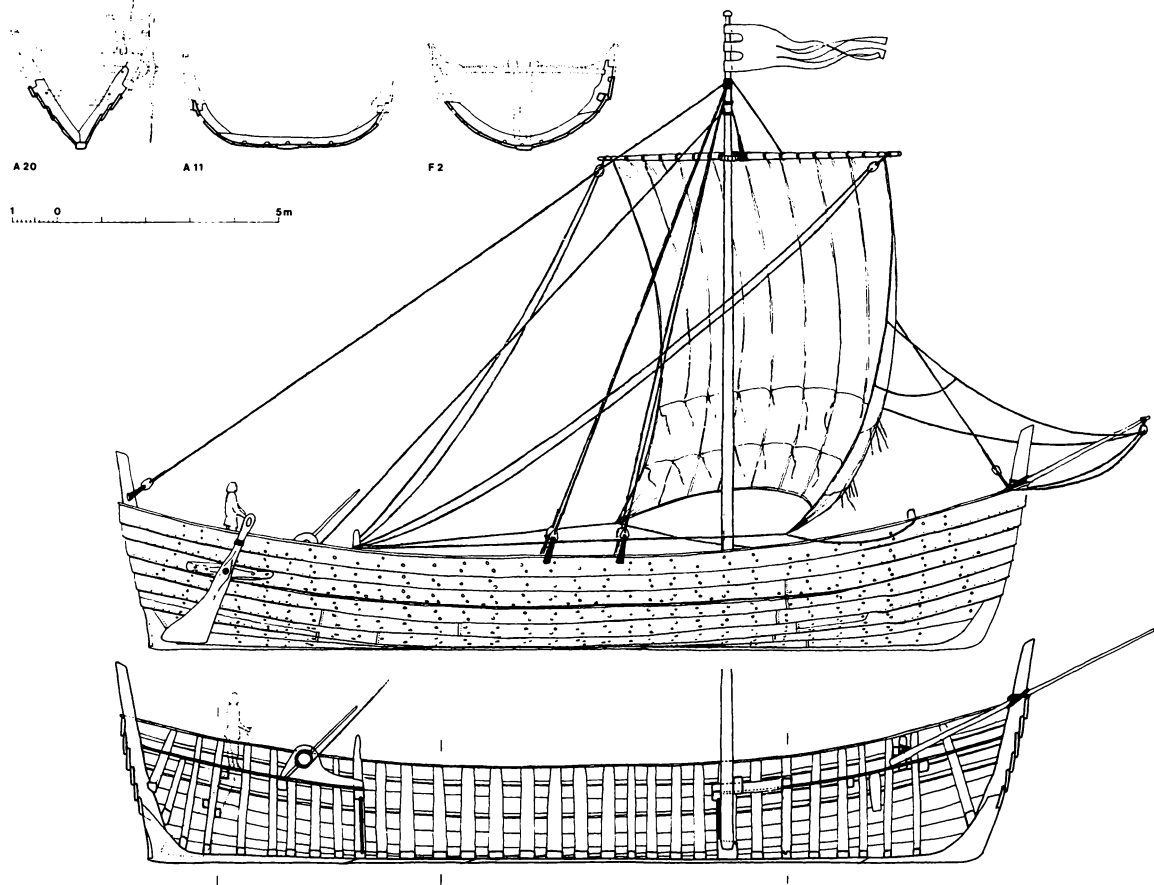
I agterskibet blev fundet stavplankefragmenter af bøgetræ, som var forsynet med not og fjer og havde tilpasning til en spinning i den ene ende. Plankerne, som må have stået lodret i skibet, stammer formentlig fra et skot. Et tilsvarende stavbræt blev bjærget fra agterskibet i 1943.

SKIBSTYPEN

Koggen er en middelalderlig fartøjstype, som tilsyneladende stammer fra det frisiske vadehavsområde, hvor det var praktisk med en

Kuglepote samlet af skår, som blev bjærget fra Koldingkoggen i 1943.

Rekonstruktionstegning af den hidtil ældste kogge, fundet i Kollerup og dateret til ca. 1150, udført af Per Kohrtz Andersen.

relativ flad bund i skibene pga. de store tidevandsforskelle.

De koggefund, som vi i dag ved hvor stammer fra, blev bygget langs den sydlige Østersø- og Nordsø-kyst, fra Sønderjylland i nord til Zuiderzee i syd, og de daterer sig fra midten af 1100-tallet og 300 år frem. Det er derfor nær-

liggende at sætte dem i forbindelse med med den nordeuropæiske Hansa, tidens magtfulde handelsby-forbund.

I slutningen af 1400-tallet gik skibstypen atter ud af brug til fordel for nye fartøjstyper som f.eks. rene kraelbyggede skibe.

AFSLUTNING

Det er endnu for tidligt at afgøre, hvor „Koldingkoggen“ oprindeligt kommer fra. En grundig undersøgelse af mastesporet resulterede

desværre ikke i fundet af en mastemønt. En eller flere mønter blev traditionelt lagt under skibsmasten i løbet af byggefasen for at sikre fartøjet og dets besætning held og lykke på sørejserne fremover. Der er foreløbig årrings-analyseret fire træprøver fra vraget. Årringenes lokalt betingede vækst antyder, at skibet kan være bygget lokalt. Der skal imidlertid omkring 14 prøver til en sikker proveniensbestemmelse af skibet.

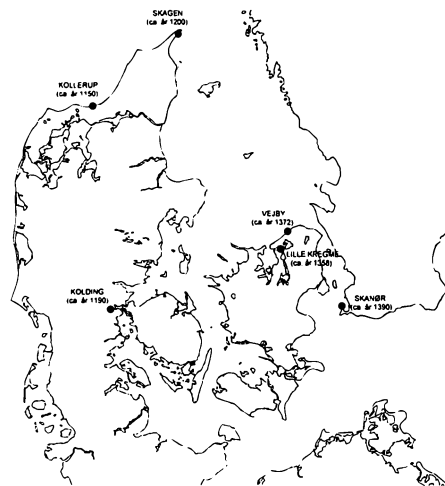
Hvad så med skibets sejlroute? Hvor kom det fra, og hvor var det på vej hen, da det forliste? Vraget på fjordbunden var orienteret med forstævnen pegende mod vest – altså ind mod Kolding by. Det kan dog næppe tages som noget sikkert vidnesbyrd om skibets sejlretning før forliset.

Om byen har været rejsens destination eller blot en nødhavn, som skibet søgte til efter en brandstorm i Lillebælt, kan ikke afklares med sikkerhed, men det er rimeligt at slutte, at skibet har haft ærinde i byen. Alt dette er dog spekulationer, for der er en lille, men vigtig hage ved sagen: Man ved ikke meget om Kolding på denne tid. Byen optræder først i de historiske kilder i 1231, men ved udgravninger er der dog fundet potteskår, som viser, at byen må være noget ældre.

I leret under ildstedet fandtes en forstenet koral. Sammen med en halv ferskenkerne og den glaserede keramik antyder den, at skibet på et tidspunkt kan have været sydpå langs Nordsødkysten, inden det kom til Kolding Fjord.

På det agterste stævknæ sad aftrykket af et stort L-formet rorbeslag bevaret. Det fortæller os, at Koldingkoggen har haft stævnrør.

Stævnrøret var generelt et bedre og sikrere rør end siderøret. Det var f.eks. mindre sår-

Kort over koggefundene i Danmark og Skåne.

bart overfor skader, fordi det sad beskyttet bag skibsskroget og generelt ikke stak dybere end kølen. De mange løst fundne sideror fra danske farvande som f. eks. sideroret fra Kolding Fjord. vidner desuden om, at siderorene lejlighedsvis blev tabt som følge af deres udsatte placering på styrbord skibside.

Man har traditionelt ment, at stævnrør dukker op på nordeuropæiske skibe i slutningen af 1100-tallet. Den vurdering har primært baseret sig på ikonografiske fremstillinger af skibe med stævnrør på to døbefonte fra henholdsvis Belgien og England, som er kunsthistorisk daterede til omkring 1180. Koldingkoggen er imidlertid det første sikre bevis herfor.

Koggen fra Kolding fjord er således det ældste skibsfund i Nordeuropa, som med sikkerhed har været udstyret med stævnrør!

Aftryk af L-formet rorbeslag på agterste stævnknæ. Foto: Line Dokkedal, 2001.

DA JORDEMODEREN BRÆKKEDE BARNETS BEN

AF TORSTEN SØRENSEN

Den 2. juli 1822 blev der afholdt et politiforhør på Kolding Rådhus. Årsagen var, at pastor Ludvig Michael Lund fra Øster Starup anklagede jordemoder Anne Elisabeth Svendsen for at have brækket et ben på barnet, da hun forløste husmand Peder Buhls kone, Kirstine Nielsdatter, på Øster Starup mark den 6. juni 1822.

Præsten henholdt sig til et cirkulære fra Danske Kancelli af 24. december 1802 vedr. fødselsanmeldelser. Han mente, at cirkulæret pålagde ham at føre tilsyn med jordemødrenes fremfærd. Det gjorde det nu ikke. Cirkulæret pålagde jordemødrene og lægerne at foretage anmeldelse af alle fødsler og de nærmere omstændigheder ved dem. Derefter skulle præsterne sende fødselsanmeldelserne til Kancelliet via biskopperne.

Pastor Lund, der var svigersøn til amtsforvalter Johan Peter From i Kolding, omtales som en dygtig mand præget af oplysnings-tiden. En streng opdragelse og vanskelige forhold under studiet havde ganske vist gjort ham til en herskernatur, men han havde hele tiden sognebørnenes ve og vel for øje. Da han hørte historien om det brækkede ben på det nyfødte barn, var han ikke i tvivl om, at årsagen til skaden skyldtes uduelighed hos jordemoderen. Det hele blev ikke bedre af, at han selv havde været med til at få Anne Elisabeth Svendsen til sognet den 1. maj 1815.

Harmfuld begav præsten sig hen til det hus, hvor fødslen var sket, og talte med de nabokvinder, der traditionen tro havde været til stede ved fødslen. Ud fra deres beretning sendte pastor Lund en klage til amtmand Herman Gerhard Treschow, hvor han bl.a. skrev: „Torsdag den 6. juni om morgenen kl. 3 var barselskone stået op uden at føle det ringeste onde, havde malket koen og syslet i huset. Imidlertid begyndte småveer at indfinde sig, og jordemoderen blev derfor hentet kl. 6. Straks ved sin ankomst havde denne fordret, at den fødende skulle lægge sig på et bord forsynet med dyner og puder uagtet, at såvel hun selv som de tilstedeværende ej troede, at fødslen var så nær, da hun ingen betydelige veer havde haft.

Den fødende græd og bad for sig, at hun dog ville unde hende nogen ro og hvile. Jordemoderen erklærede, at fosteret var forkert vendt og arbejdede med anstrengelse på forløsningen, som også gik for sig et kvarter omtrent efter, at den fødende var kommet på bordet at ligge.

Benene kom først til fødsel, og de tilstedeværende koner mente, at låret af jordemoderen var brækket ved at ville forsøge en vending af fosteret“.

Amtmanden handlede hurtigt! Få dage efter at have modtaget klagen fra sognepræsten i Øster Starup, skrev han til kancelli-

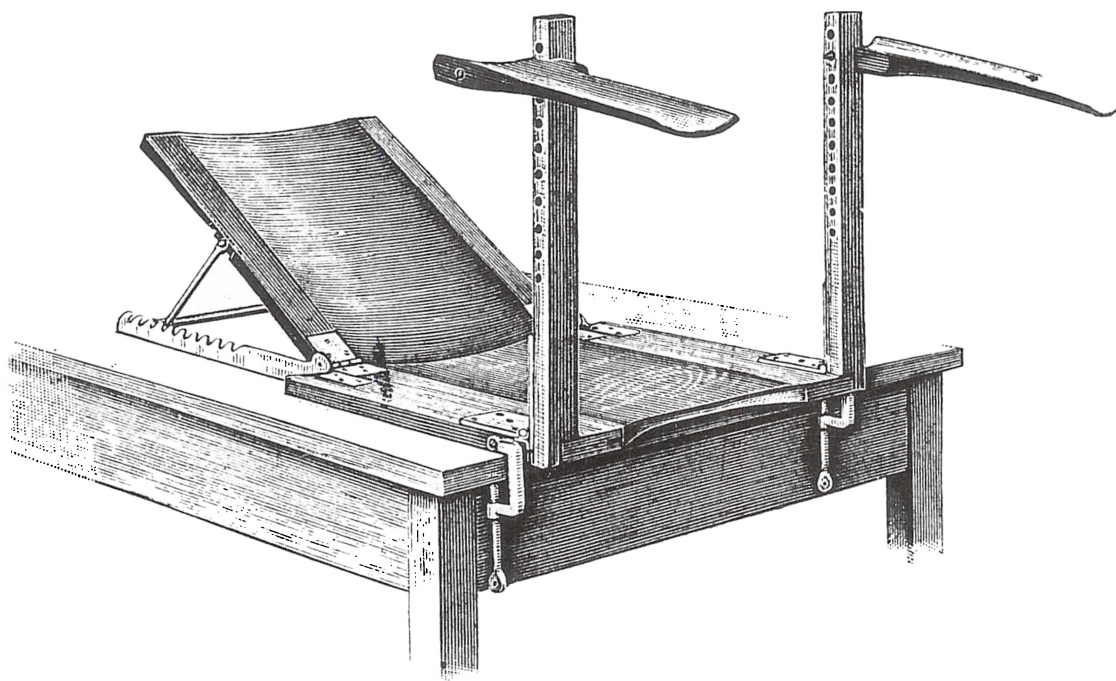

Kolding Rådhus som det så ud i begyndelsen af 1800-tallet. Rekonstruktion fra 1929 tegnet af arkitekt Ernst Petersen efter oplysninger fundet af kæmner I.O. Brandorff i købstadsregnskaberne.

sekretær Jon Finsen i Kolding og bad ham „optage et politiforhør over alle vedkommende”. Og det var dette forhør, der begyndte den 2. juli 1822 på Rådhuset i Kolding.

Den første, der blev afhørt, var jordemoderen, Anne Elisabeth Svendsen. Hun forklarede, at hun ved undersøgelsen af fødekvinden havde konstateret, at benene på barnet lå forrest, og at navlestrengen var lige ved at falde ud. Hun frygtede derfor, at barnet ikke ville overleve, hvis hun ikke straks havde foretaget en såkaldt „vending”. Også selv om hun godt vidste, at dette ikke kunne ske „uden stor besværlighed og smerte”. Ved en „vending” forstår man, at barnet vendes

Figur 1. Transportabelt fødeleje til at spænde på et bord. Blev anvendt omkring år 1900.

inde i livmoderen og derefter fødes ved, at man bogstavelig talt trækker det ud ved benene. Inden kejsersnittet blev til en næsten risikofri operation som i vore dage, var „den indre vending” ofte den eneste mulighed for at få barnet født, hvis det lå „forkert”. Alternativet var, at både moder og barn døde.

I Kolding havde man anskaffet sig et transportabelt fødeleje allerede i 1796, men et sådant fandtes ikke i landdistrikterne. Når der skulle foretages et indgreb i en fødsel, anvendte man enten seks sammenbundne stole, eller den fødende kvinde blev anbragt på et bord. Dette skete også her på Aagaard mark.

Da den fødende således var blevet anbragt på bordet, førte jordmoderen sin hånd op til livmoderen, fik fat om barnets ben, som hun trak ud. Hun bad en af de tilstedeværende nabokvinder, Else Jakobsdatter, om at holde benene. Derpå „arbejdede” hun „med begge hænder” på at få armene født og til sidst hovedet. Forløsningen varede godt et kvarter, og det hele var overstået en halv times tid efter, at jordmoderen var ankommet.

Barnet var en pige, som var helt livløs ved fødslen. Først da jordmoderen havde gnedet det kraftigt og pustet luft ned i dets lunger, som man gjorde dengang, kom det nyfødte barn til live. Jordmoderen havde derpå anbragt det i skødet og klædt det på. Først på det tidspunkt havde hun bemærket, at det venstre lårben var brækket. I følge sit vidneudsagn havde hun ventet med at omtale bruddet for

ikke at forurolige moderen og de tilstedeværende kvinder. Men da den hjælpende nabokone, Else Jakobsdatter, hviskende havde spurgt, om barnet ikke havde brækket benet, havde hun „tydeligt” bekræftet det. Samtidig havde hun oplyst, at skaden straks måtte meldes til distriktskirurg J. C. Gravenhorst i Kolding. Hun havde flere gange tilbudt at følge med til lægen. Men da hun sagde, at barnet skulle til doktoren, begyndte faderen at græde og bad om at blive forskånet for de udgifter, han ville få, hvis hans nyfødte datter skulle behandles af distriktskirurgen.

Efter anmodning fra moderen, Kirstine Nielsdatter, havde Anne Elisabeth Svendsen forbundet barnets ben så godt, hun kunne. Og nogle timer senere kørte hun med Peder Buhl til præstegården i Øster Starup, hvor den nyfødte pige blev døbt og fik navnet Ane Pedersdatter. Hun blev i øvrigt fremstillet i Øster Starup Kirke den 21. juli 1822.

Senere på dagen kørte faderen til degnen Brøndum i Alminde, som „var bekendt for med særdeles held at kunne helbrede benbrud”. Men degnen havde været „under tiltale” og måtte derfor melde fra. Han ville kun behandle barnet, hvis han fik distriktskirurgens tilladelse. Og den fik han ikke!

Jordemoderen, hvis fulde navn var Anne Elisabeth Fabricius Sørensdatter Svendsen, havde bestået eksamen som jordemoder ved Fødselsstiftelsen i København den 29. oktober 1811. Hun var gift med den afskedigede korporal O. Svendsen. Han fortalte under forhøret, at hans kone havde bedt ham om at forbinde barnets ben. Det havde han bl.a. gjort med et stykke lærred „af ca. to alens længde”.

Senere samme dag ville han se til barnet og forsøge at overtale faderen til at bringe

det til lægen. Men netop på det tidspunkt var faderen kørt med sin nyfødte datter til degnen i Alminde. I stedet traf Svendsen en gårdmand fra Vester Nebel, Mads Lassen, der var spirituspåvirket. De to kom i et heftigt skænderi om det, der var sket, og Mads Lassen truede med at angive forløbet for præsten. Hertil svarede korporal Svendsen, at de måtte klage til rette øvrighed, dersom man mente, at hans kone havde gjort noget forkert.

Barnets fader, husmand Peder Jensen Buhl, fortalte under afhøringen, at han ikke havde bedt korporal Svendsen om at tage sig af datterens behandling. Men han ville da ikke nægte, at han gerne havde villet undgå de omkostninger, som behandlingen hos distriktskirurgen medførte. Især da han ikke selv havde heste eller vogn og derfor måtte leje begge dele hos fremmede. Først da Mads Lassen havde fortalt om forløbet til pastor Lund i Øster Starup og af denne havde fået et brev til distriktskirurgen, blev barnet kørt til Kolding af Mads Lassen, som havde anvendt sin egen vogn og heste.

Om distriktskirurg Johan Christian Gravenhorst har gjort noget som helst ved den nyfødte pige, er tvivlsomt. Det er nemlig velkendt, at et barn under en vanskelig fødsel i meget sjældne tilfælde kan brække forskellige knogler. I de fleste tilfælde er der tale om et brækket kraveben, sjældnere om brud på overarmene. Og det er meget sjældent, at der sker brud på lårbenene. Men for alle brud hos nyfødte gælder heldigvis, at de hurtigt heler op uden senere komplikationer. Det må Gravenhorst også have vidst. I hvert fald udfærdigede han en attest, hvor han lakonisk skrev: „At det venstre lår af husmand Peder

Buhls spæde barn omtrent i midten af låret er brækket, bevidnes af mig”.

De øvrige personer, som havde været til stede ved fødslen, blev også afhørt; de bekræftede forløbet. Derimod var der meget delte meninger om, hvorvidt jordemoderen havde søgt at skjule for præsten og andre, at barnet havde brækket venstre lårben. Jordemoder Anne Elisabeth Svendsen mente det naturligvis ikke. Andre gjorde!

Der var flere stridsspørgsmål! Bl.a. om fornyelse af forbindingen og om en seks tommer lang trækile, som en eller anden havde lagt ind i forbindingen for at støtte barnets ben. Som det fremgik af forhøret, var der meget forskellige opfattelser om dette. Ingen ville indrømme at have anbragt kilen. Og om bandagen om barnets lår, skrev Johan Christian Gravenhorst senere, at den hverken kunne skade eller gavne.

Den 20. juli 1822 blev forhøret afsluttet og sendt tilbage til amtmanden sammen med sagens øvrige akter. Heriblandt også brevet fra pastor Lund, som havde fået amtmanden til at anmode om forhøret. Præsten sluttede sin skrivelse med at anføre, at efter hans opfattelse „er det klart, at jordemoderen, om hvem der flere gange er ført bitter, skønt ej juridisk beviselige anker, har gravelig forset [sig]“.

Hvorvidt hun har fejlet ved tidligt at lægge den fødende på bordet eller har behandlet hende voldsomt, kan lægen naturligvis bedst bedømme. Men at jordemoderen er af en mild karakter, tror jeg lige så lidet, som at hun er udmærket duelig i sit fag. – Jeg vil gerne tro, at hun kan forløse en barselskone, hvor alt er i sin naturlige orden, men hvor der støder vanskeligheder til, har jeg aldeles

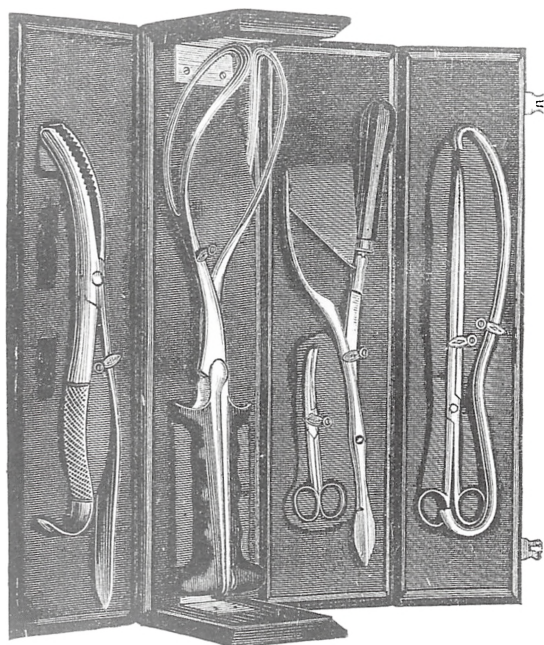
ingen grund til at tiltro hende den fornødne duelighed. Og aldrig ville jeg betro nogens liv, som er mig kær, i hendes hånd.

Jeg har været årsag til, at sognene fik en eksamineret jordemoder, og det kan ikke andet end smerte mig at se, hvor liden tillid den af amtet ansatte [jordemoder] har forstået at erhverve sig, og hvorledes de fleste beboere hellere kører en lang vej for at hente en anden og – uagtet disse pengeknappe tider – dog må betale samme”.

Med den sidste passus hentydede pastor Lund til Kancelliplakaten af 29. april 1791. I denne er i stk. 2 anført, at hvor der var eksaminerede jordemødre ansat, skulle enhver, som brugte en „uberrettiget” jordemoder, alligevel betale den autoriserede jordemoder fuld løn. Eneste undtagelse fra dette var de tilfælde, hvor hun havde forfald og derfor ikke kunne bistå ved den pågældende fødsel. Hvis en jordemoder på den måde havde et honorar til gode, kunne hun forlange det inddrevet ved udpantning.

Netop af disse sager findes der adskillige i Vejle Amts arkiv vedr. jordemoder Anne Elisabeth Svendsen. Og de har næppe øget hendes popularitet på egnen!

Da amtmand Herman Treschow modtog sagen med oplysningerne fra politiforhøret i Kolding, bad han den 14. august om en udtalelse fra distriktskirurg J.C. Gravenhorst. Denne svarede nogle dage senere, „at da hverken barselskone eller barnet, hvis venstre lår har været brækket, har fået videre skade og endnu ved mit besøg i går befinder dem begge meget vel, så kan jeg ej formode, at hverken moderen eller barnets helbred i fremtiden kunne have skadelige følger deraf.

Figur 2. Instrumenter, som distriktskirurgen medbragte til fødsler. Hvis barnet ikke kunne komme ud på anden måde, måtte det sønderdeles.

I øvrigt må jeg tage mig den ærbødigste frihed at tilstå, at hvis det forholder sig således, som jordemoder A. E. Svendsen i forhøret har anført, at hun ved undersøgelsen fandt navlestrengen nær ved at falde ud af fødselsdelene, havde hun stor årsag til at påskynde forløsningen, da fosteret ellers kunne være dødt. Ej er det heller ikke sjældent ved svære vendinger, at et eller andet af fostret bliver læderet; dog havde det været rigtigst af jordemoderen at forlange en læges hjælp”.

Med andre ord roste distriktskirurgen jordemoderen, fordi hun resolut greb ind i fødslen, da hun opdagede, hvordan barnet og navlestrengen lå. Hans bemærkning om, at jorde-

moderen burde have tilkaldt en læge, er nok anført for god ordens skyld. For Gravenhorst har sikkert udmærket været klar over, at hvis han skulle hentes til Aagaard mark med daltidens transportmidler, ville både barn og moder med stor sandsynlighed dø af fødslen og dens komplikationer, inden han nåede frem.

Også amtet kom til den opfattelse, at jordemoder Anne Elisabeth Svendsen ikke havde gjort noget forkert. Den 28. august 1822 skrev amtmand Treschow til kancellisekretær Jon Finsen i Kolding: „At amtet, efter de, ved det under Jerlev og Brusker herreders politiret den 20. forrige måned optagne forhør, oplyste omstændigheder i forening med distriktskirurg Gravenhorsts skrivelse hertil af 18. dennes, ingen grund finder til at foretage sig videre i den omforklarede anledning, ville hr. sekretæren behage at tilkendegive alle vedkommende”.

Heller ikke med nutidens øjne kan der være meget tvivl om, at jordemoderen med sin hurtige indsats reddede livet på både mor og barn. Faktisk havde jordemoder Anne Elisabeth Svendsen gjort det ganske godt!

LITTERATUR

Hauch E.: *Haandbog for Jordemødre*. 2. udg. Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag. København 1938.

Nedergaard P.: *Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste og sognehistorie*. Bd. 10B: *Haderslev stifts historie*. Aarhus 1985-1989.

Petersen C.P.N.: *Den danske Medicinallovgivning*. København 1833.

Petersen C.P.N. Den danske Medicinallovgivning. København 1834.

Sørensen T.: Bartskeerer og kirurger i Kolding. Koldingbogen 1988.

Sørensen T.: Fødselshjælp og jordemødre i Kolding omkring 1800. Koldingbogen 1986.

UTRYKTE KILDER

Landsarkivet for Nørrejylland. Vejle Amts arkiv. Indkomne breve vedr. jordmodervæsenet 1815.

Pakke 457, sag nr. F 17 og J 160.

Landsarkivet for Nørrejylland. Vejle Amts arkiv. Indkomne breve vedr. jordmodervæsenet 1822.

Pakke 459, sag nr. S 63.

Landsarkivet for Nørrejylland. Vejle Amts arkiv. Kopibog A, B og C, 1820-1822.

Landsarkivet for Nørrejylland. Ministerialbog Øster Starup Sogn 1822.

KRIGEN I 1864 OPLEVET FRA LÅSBYGGADE

AF JØRGEN JOHANSEN

Jørgen Johansen, der blev rebelslager svend i 1865, forlod tidligt dette håndværk for at blive politibetjent i København. Han døde i København i 1930 84 år gammel. Erindringerne, der må være skrevet før 1. Verdenskrig, er i 2001 overdraget Kolding Stadsarkiv af hans barnebarn, den nu 90-årige B. Jørgen Johansen.

Jeg blev født i Kolding (Låsbygade) den 14. maj 1846, hvor min far Johan Johansen havde nedsat sig som rebelslagermester. Min mor var Ane Marie, f. Gjeding fra Middelfart.

Min lærdom fik jeg i Borgerskolen, der den gang havde lokaler i en fløj af kirken og som blev flyttet til den nye Borgerskole i Skolegade. Af lærerpersonalet ved skolen mindes jeg Chr. Geill, P. Hansen, Filstrup, Krag, pastor Hjort og den senere bekendte politiker Christen Berg. Berg glemte aldrig sine gamle elever, og jeg har ofte været sammen med ham her i hovedstaden, og man kunne altid mærke, at det var ham en glæde at mindes sin gerning i Kolding Borgerskole, og mange af eleverne fra denne skole blev senere hans gode venner gennem livet.

Af krigsbegivenhederne fra 1848-50 mindes jeg ikke meget, men jeg har alligevel den tro, at den megen samvær med soldater, både danske og tyske, som jeg havde i krigsårene i Kolding, hvor vi havde så meget indkvartering, har gjort et så stærkt indtryk på mig,

at jeg siden bestandig har været en soldaterven.

Fra min opvækst i 1850erne mindes jeg blandt mange andre vores gamle nabo, skomagermester Søren Møller, som dagligt kom i vort hjem. Han fortalte så mange interessante ting fra krigen, fra det gamle borgerkor, som han havde stået ved som musiker, og særlig fra det holstenske Lansenerregiment, der garnisonerede i Kolding og Haderslev. Han kendte navne på mange af regimentets officerer og underofficerer, der var så fremmedartede. Han talte om major Vaupel og sønner, hvoraf den ene blev den bekendte oberst Vaupel. I det interessante museum på Koldinghus findes mange smukke minder om officersfamilien Vaupel.

Når familier kom sammen i disse tider, drejede samtalen sig i reglen om krigsbegivenhederne. De havde jo alle oplevet noget og set noget, især den 23. april 1849 – den uhyggelige gadekamp i Kolding og beskydningen af byen, der forårsagede mange ildebrande og andre ulykker.

Kolding var også særlig udsat for indkvartering, både når tyske tropper rykkede ind og ud af Jylland, og når vore egne soldater drog frem og tilbage. Vi måtte da også huse venner og fjender i længere tid ad gangen. Jyderne var jo udsat for meget i disse alvorlige tider, og koldingenserne ikke mindst. I 1850erne

havde vi kun indkvartering, når vore soldater drog til eller fra manøvrene i Slesvig, og når konstablerne fra artilleriet i Rendsburg afhentede remonteheste i Kolding. Mange af denne tids danske soldater kunne jo ikke tale det danske sprog, men de gamle koldingensere klarede sig godt med det tyske – de havde fået øvelse under krigen.

Livet i Kolding mellem familierne var familiær og munter. Naboer og genboer kom sammen ved mange lejligheder. En særlig gemytlig tid var efteråret, når grisen skulle slagtes. Hver familie havde sin gris, og den havde sit hus i den lille gård i nærheden af beboelsen. Den hørte da også så godt som med til familien, den blev plejet og passet med stor omhu, og var genstand for megen opmærksomhed af naboer og venner, der kom for at se grisen.

Så kom endelig den store dag. Grisen skulle slagtes. Familien måtte tidlig på benene for at koge vand. Slagteren kom, grisen blev hallet ud af sit hus, og dens skrig hørtes viden om. Familien hjalp til med slagtingen, og når grisen var hængt op på stigen og hang til parade i gården, kom naboer og genboer fra alle sider – efter indbydelse – for at se det fede dyr og gætte på vægten. Derefter begyndte den gemytlige del af festen. Selskabet gik nu ind i lejligheden, ikke i grisens, men i familiens, og der blev de trakterede med snaps og øl til det gode smørrebrød, og derefter kørte de små jyske sorte frem, og når selskabet ved middagstid skiltes, var det i løftet stemning. Alle var glade, man kendte dengang ikke til afholdsmænd. Hos rebslagerne fortsattes festen om aftenen med punch-gilde, og hele dagen lød de velmente ord: „Til lykke med grisen“. Næste dag begyndte man at bringe

en mundsmag af grisen omkring til venner og familie. Festen for denne gris var nu forbi, men ofte begyndte man forfra den følgende dag et andet sted.

Om sommeren havde man skov- og sejlture og om efteråret en nødde-dag, altid i stort vennelag – og det gik muntert til. Somme tider blev der arbejdet flittigt og strengt. Ved alle selskabelige lejligheder blev der sunget – mest krigs- og fædrelandssange og muntre drikkeviser. Revsange havde man ingen af.

I tiden mellem vore slesvigske krige sang vi sejrssange – i hjemmet og i skolen var den nationale begejstring stor – vi var ikke så bange for en ny krig. Tyskerne kunne vi sagtens magte, en dansker kunne nok magte ti tyskere – og vi havde jo Dannevirke. Da kom sorgensbudskabet den 15. november 1863 og meldte kong Frederik den Syvendes død. Vore soldater drog atter til Slesvig, og vi fik indkvartering i Kolding under gennemmarchen. Man talte om Dannevirke og om, hvor længe vi kunne holde den stærke fæstning. Man stolede da ikke helt på, at vi kunne standse fjenden ved Dannevirke. Man håbede dog, at det ville vare noget, inden fjenden kom til Jylland.

Det var alvorlige tider. De gamle soldater blev indkaldte til deres afdelinger, og mange familier mistede forsørgeren. Det var en trist julestemning, der beherskede os alle, da højtiden kom. De fleste havde en slægtning eller ven, der var kaldt til hæren, og blev savnet i hjemmet, og vinteren og fjenden stod for døren.

Den 24. december 1863 bragte „Kolding-posten“ følgende vers, jeg havde skrevet:

Julesang til den danske landsoldat

*Til julen vi venter en ubuden gæst
Derfor vi bereder en storartet fest
Med æressalut vi hilse ham vil
Vi vil ham opvarme, det trænger han til*

*Med julen der følger jo vinterens glans
Derfor vi opbyder vor gæst til dans
Vi er ikke sky, vi søger ej skjul
Vi ønske ham vil en glædelig jul*

*Vi længe til festen beredet os har
Vi har sagt farvel til vor mor og far
Vi alle har lyst og mod i vort bryst
Med gæsten at tage en ordentlig dyst*

*På Dannevirke ligger kanoner i rad
Og ligeså ligger ved Frederiksstad
Se alt er beredt, og vi er parat
Vi alle er blevet til landsoldat!*

*Vi alle ham hilse med æressalut
Men det vil da sige med kugler og krudt.
Til spidskugledans vi byde ham vil
Så jorden skal ryste ved kuglernes spil*

*Han Slesvig og Holsten vil tage fra os
Nej, derfor vi netop vil byde ham trods
Hvad Frederik den Syven´ har vunden ved ret
Skal Christian den Nien´ ej tabe så let*

*For jer, som er hjemme, er julen lidt sort
Men jag kun de mørkeste tanker lidt bort
Thi det kan se mørk – og dog blive lyst
De danske soldater har mod i der´ bryst.*

Den 1. februar udbrød krigen, den ulykkelige krig med to stormagter, og den 6. februar kom

det bedrøvelige budskab, at den danske hær havde forladt Dannevirkestillingen om natten og var på tilbagetog til flankestillingen ved Dybbøl og Jylland under meget uheldige omstændigheder, da vejene var glatte af sne og is. Østrigerne forfulgte vore tropper, og det kom til kamp ved Sankelmark den 6. februar, hvor 1. og 11. infanteriregiment klarede sig bravt under deres tapre chef, generalmajor Max Müllers kommando.

Nogle dage efter kom flere afdelinger af hæren til og igennem Kolding, og det var et sørgeligt syn at se, hvor medtaget folk og heste var efter den lange besværlige march og i det skrækkelige vintervejr. Lange rækker af åbne vogne transporterede syge soldater nordpå. De lå i halm og var tildækkede med kapper og tæpper – og over det hele det hvide snelagen. Gader og veje var fyldte af ægtvogne med forskellige sager til hæren, og hø- og halmlæs kom til Kolding fra Slesvig i stor mængde og fyldte de smalle gader.

De ulykkelige ægtkuske fra Sydslesvig, der var fulgt med vore tropper den lange vej, måtte også døje meget, og det var da ikke så underligt, at nogle af dem forsøgte at snige sig bort og flygte sydpå. Nogle lykkedes det for, men andre blev indhentet af vore dragoner og ført tilbage.

Preusserne nærmede sig den jyske grænse, og den 18. februar om eftermiddagen forlod de sidste af vore tropper Kolding, og kort efter red de preussiske røde husarer ind i byen. De måtte dog standse deres fremrykning ved Sønderbro, da broen var spærret af en barrikade. Husarerne gik tilbage, og et garderegiment rykkede frem til broen, og da forhindringerne var skaffet bort, drog regimentet videre ind i byen, og nu var Kolding i fjendens magt.

Preussisk infanterist i Kolding, 1864.

Efter at have set vore hårdtmedtagne soldater klædt i islandske trøjer og i mørke- og lyseblå feltkapper – og flere af infanteristerne med træsko – var det helt underligt at se disse stramme preussere rykke frem gennem gaderne.

Snart vrimlede det i gaderne af soldater, der søgte deres kvarter, og i vort lille hjem fik vi seks mand til at begynde med. Det var flotte gardister fra Berlin – flinke folk – som vi kom godt ud af det med. Jeg erindrer, at vi i

Kolding havde indkvartering af garderegimenterne „Kaiser Alexander“, „Königin Augusta“ og „Königin Elisabeth“. Sidenhen fik vi jo indkvartering af mange forskellige regimenter i det lange krigsår.

Preussernes forposter stod mellem Kolding, Vejle og Fredericia, og adgangen til byen var spærret med barrikader. Besætningen i Kolding blev flere gange alarmeret, når vore tropper havde vist sig for at rekognoscere. Det var da morsomt at se, hvor hurtigt preusserne fik deres sager sammenpakkede og kom ud af huset. De måtte jo have alt med, da de ikke vidste, om de kom tilbage. Snart stod de forskellige afdelinger på alarmpladserne. Geværerne blev ladte, og der blev ventet på danskerne – men de kom ikke, og så gik preusserne tilbage til kvartererne. Jeg husker, at alarmtrommen lød, da vi sad ved middagsbordet, og preusserne måtte løbe fra den varme suppe – en ubehagelig forstyrrelse. De kom dog snart tilbage – jeg tror inden suppen blev kold.

Den 7. marts blev der trukket en mængde preussere sammen i Kolding. Der var ikke tale om indkvartering. Folkene måtte søge i hus, hvor der var plads, og plads var der ikke meget af, da vi allerede var velforsynede med indkvartering. Snart var vore hjem overfyldte af soldater, der tog køkkenet og hele huset i besiddelse. De stegte og kogte deres naturalforplejning, og jeg husker, at mor stadig måtte lave kaffe til dem. De mente, at det var dagen før et stort slag, og noget lignende tænkte vi da også.

Gaderne var så overfyldte af soldater, at man næppe kunne bane sig vej, og mange forretninger måtte lukke, da soldaterne tog selv og glemte at betale. Om aftenen traf man på enkelte østrigere, så man kunne forstå, at

preussernes allierede også nærmede sig Kolding. Hen på aftenen og i løbet af natten gav det luft i byen. Preussernes fremrykning mod Fredericia begyndte og fortsatte om natten.

I vore hjem fik vi fred denne nat. Preusserne, de ubudne gæster, forlod os, men gennem Kolding by – i den mørke kolde nat – drog de lange rækker af preussiske regimente. Infanteriets fodslag og kanonernes raslen talte et alvorligt sprog til os. Det var ikke drøm, men virkelighed, at nu gik krigsbegivenhederne igen ud over gamle Jylland.

Det blev preussernes opgave at indeslutte Fredericia. Senere kom østrigerne til hjælp, og de preussiske garderegimenter gik til Dybbøl.

Den 8. marts begyndte østrigerne deres indmarch i Jylland gennem Kolding. Først rytteri og derefter infanteri, jægere, artilleri og brotræn m.m. Der var meget at se på hele dagen, og tropperne gik gennem byen med fuld musik. Så store musikkorps havde vi ikke set før, men vi fik senere meget af det udmærkede østrigske musik at høre i Kolding i løbet af sommeren, og inden de drog bort i november.

Preussiske underofficerer i Kolding 1864.

Tyske pontoner, der skulle benyttes til overgangen til Fyn, kører over Akseltorv i Kolding i 1864.

Med geværkolberne opad og hujende og skrigende gik flere batailloner gennem byen. De var jo nu i det fremmede land og ventede hvert øjeblik at komme i kamp. Under gennemmarchen gjorde en del af artilleriet holdt i Låsbygade. Soldaterne gik ind i husene, og vi fik da også besøg af nogle artillerister, der anmodede om at få noget at spise. Moder gav dem smørrebrød med snaps og øl, og da de havde spist, tilbød de betaling, som dog ikke blev modtaget, og da de forlod os, var de meget taknemmelige. Det var de første østri-

gere, vi havde i vort hjem, men siden fik vi mange, og vi fik lejlighed til at kende noget til de mange nationaliteter, den østrigske hær bestod af.

Vel var de fremmede krigsfolk Danmarks fjender, men det var jo ikke deres skyld, at de gik ind i Jylland, de må lyde højere ordrer, og de fleste af dem var hellere blevet hjemme i deres fædreland, end i den kolde vintertid at gå ind i et fremmed land og fortrædige en befolkning, som de intet havde imod. Den civile befolkning vil altid stå sig ved under krigsforhold at behandle de fjendtlige soldater, som den kommer i berøring med, som mennesker, og vil den derved ikke sætte noget til af sin nationalitetsfølelse eller borgerlig ære.

Omtrent hele det østrigske armekorps gik gennem Kolding, da overgangen over Kolding Å ved Ejstrup var vanskeliggjort af vore tropper og vejforholdene. Hovedstyrken under feltmarskal Gablenz egen kommando rykkede frem ad chausséen mod Vejle, kastede vore forposter tilbage og tog Vejle ved et stormangreb.

Ved angrebet på vore tropper ved Fredericia den 8. marts tog preusserne et kompagni af 20. bataillon til fange, og disse fanger blev om eftermiddagen ført til Kolding. Ligeledes blev en del fanger, som østrigerne havde taget ved Vejle ført til Kolding. Efter at have tilbragt natten i Kolding marcherede de den følgende dag videre sydpå. Det var et bedrøveligt syn at se sine landsmænd som fanger under fjendens kommando – men de led jo for resten ingen nød. I Kolding fik de god mad og drikke af beboerne, og behandlingen, de fik af preusserne, var vist også upåklagelig.

En krigsfange er da ikke udsat for at miste livet eller blive krøbling. Det har vel sine ubehageligheder at være i fangenskab, men han har dog håb om at komme hjem til sine kære. Han er måske familiefader og kan dårligt undværes, hans små børn længes, og hans hustru må kæmpe for tilværelsen. Vi kan ikke forlange, at alle krigere skal gå i døden med glæde, og man kan også forstå – når man vil være ærlig – at der er mænd, der hellere vil være krigsfanger end blive skudt eller hugget ned på slagmarken.

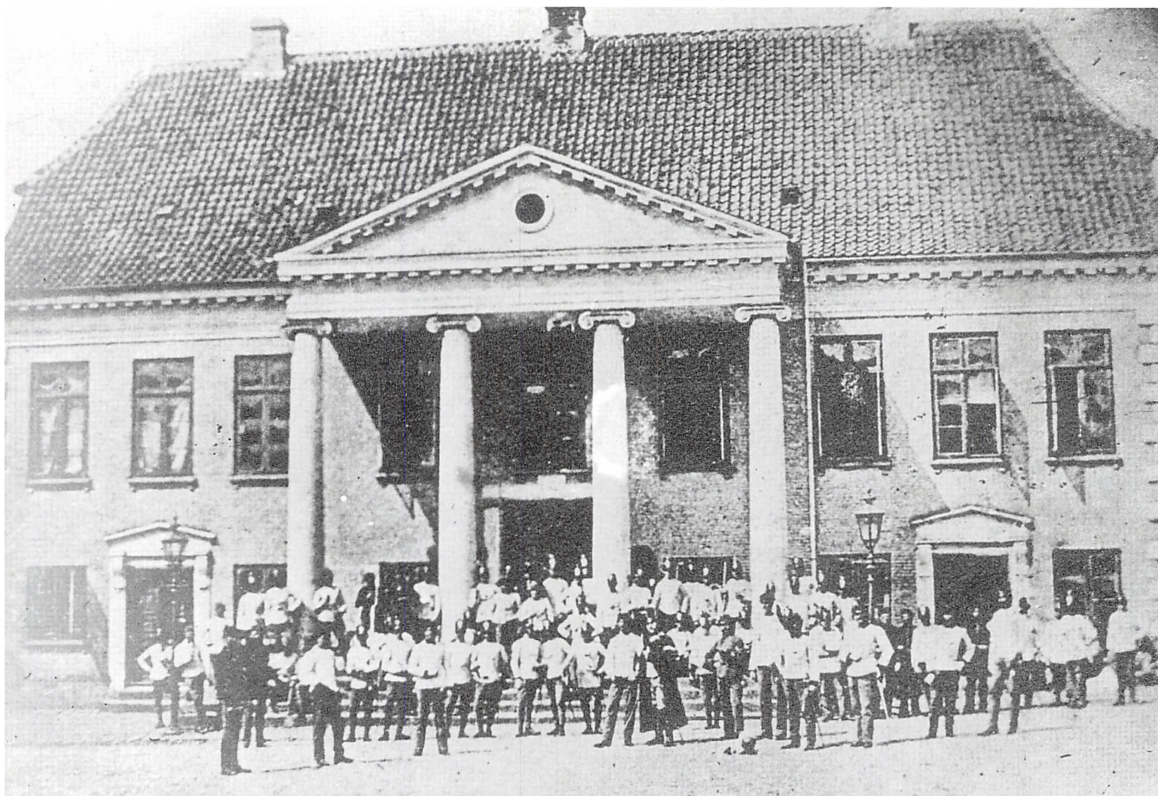
Vi har mange store patrioter herhjemme, der råber højt om krigen, skaber forsvarsforeninger og danner frivillige korps, men lad os se, hvor mange af disse herrer og damer, der i farens stund vil være med, hvor det kniber og ofre liv og blod for fædrelandet.

I en beskrivelse af krigen 1864 skriver oberst F.C. Schjøtt:

Selv om den del af pressen, som ved årets begyndelse havde været mest krigerisk stemt og havde stillet fordringer til hæren, som den trods sin utrættelighed, pligttroskab og gode vilje ikke kunne honorere, blev greben af panik, hvorfor den også blev mistænkt for at nære frygt for sin egen arne. Man kunne i et af hovedstadens toneangivende blade den 6. juli læse en indsendt artikel, hvori der stod: „Nu bør vor opgave være at undgå nye tab, og i hvert fald at sikre Sjælland. København tabt, alt tabt! København frelst, livet frelst! Lad Jylland fare, lad Vesterhavsøerne fare, lad Fyn fare.

Da det begyndte at knibe en lille bitte smule, fik fløjten en anden tone, og jeg er også sikker på, at den krigsdans, der for tiden opføres af en lille del af vore landsmænd og landsmandinder vil komme ind i et langsommere tempo og til mere stilfærdig musik, hvis fjenden en bedrøvelig dag rykker frem mod fæstningen København.

Efter kampen ved Fredericia og Vejle den 8. marts fik vi østrigere i kvarter i Kolding og omegn og havde siden, til fjenden forlod Jylland i november, så godt som stadig indkvartering. Trods de mange nationaliteter og forskellige sprog kom vi godt ud af det med de fremmede soldater, og jeg kan ikke mindes, at de nogensinde fornærmede os. De var høflige og tjenstvillige, de hjalp til i køkkenet, bar vand og brænde ind, og gjorde nytte ved mange lejligheder. De fik jo udleveret naturalforplejning, som vi måtte tilberede for dem – hellere det end overlade køkkenet helt til soldaterne, og da vi i løbet af sommeren kun havde fire mand i kvarter, spiste vi middagsmaden sammen med dem.

Østrigske soldater foran Kolding Rådhus, 1864.

Vi beholdt nu de samme folk i længere tid ad gangen, og jeg må sige, at jeg fik mange venner blandt vore fjender. Vi mærkede jo heller ikke noget til krigen, vore østrigere levede så fredeligt i Kolding, som om de var hjemme i deres garnison.

Det store regimentsmusikkorps (over 60 mand) musicerede om eftermiddagen uden for Svenssons Hotel under officersmessen, og et par gange om ugen blæstes der tappenstreg med fuld musik gennem gaderne. De andre dage lød trommerne og patruljer trak gennem gaderne for at opsnappe soldater, der ikke i rette tid var kommet i deres kvarter.

Hovedkvarteret var i lang tid i Kolding, og jeg erindrer, at den preussiske kronprins Friedrich, den senere Kaiser Friedrich var i Kolding, da hans garderegimenter var der. Den gamle feltmarskal Wrangel var også i Kolding, og jeg har set tropperne paradere for ham i gaderne.

Den højstkommanderende for det østrigske armékorps, feltmarskal Gablenz var en lang tid i Kolding, og jeg husker den smukke officer, som vi ofte så i gallauniform og som var til stede ved adskillige militærbegravelser. Af dem havde vi jo ikke få i Kolding. Der døde mange soldater på lazareterne. De fremmede mænd fandt deres grav så langt borte fra slægt og fædreland, og deres kammerater kastede den sidste håndfuld jord på deres kiste. Tre

salver lød over graven og militærkommandoen gik med en lystig march tilbage til byen.

Gablentz var en human og hensynsfuld officer, der gjorde sit til at lette de byrder, krigsbegivenhederne lagde på befolkningen, hvilket kom beboerne i Kolding til gode ved adskillige lejligheder.

I Kolding mærkede vi ikke meget til krigen. Vi mærkede ikke fjendtligheder eller kamp, men vi hørte dog engang imellem kanonaden ved Fredericia.

Stormen på Dybbøl den 18. april og Fredericias rømning den 28. april var bedrøvelige efterretninger, men så kom dog et lyspunkt i sorgen, søkampen ved Helgoland den 9. maj, som vi nok må kalde en sejr, men som dog ingen fordel bragte os. Fjenden var nu herre over Slesvig med undtagelse af Als og Vesterhavsøerne, og størstedelen af Jylland var i fjendens hænder, da våbenstilstanden begyndte den 12. maj.

Ved konferencen i London blev vi ikke enige med vores modstandere, men det havde dog været meget bedre for os den gang at have sluttet fred og beholdt Nordslesvig – en linie fra Flensborg til Tønder – end at begynde eller rettere fortsætte en håbløs krig, da vi nu fuldtud vidste, at vi ville blive ene i kampen mod to stormagter, og at ingen magt ville løfte en hånd for at hjælpe os.

Den nationalitetskamp, der endnu føres i Sønderjylland, kunne have været undgået, hvis vi havde beholdt Nord- og Mellemslesvig, som Preussen tilbød os. Men man må jo tro, at den danske regering har haft sine grunde til at afslå tilbudet. Nu ville vi vel have været ret tilfredse med, om den danske del af Slesvig hørte til Kongeriget, og vore landsmænd på den anden side af grænsen, kunne

have glædet sig ved at være danske og vedblivende at være danske, men havde de også været rigtig tilfredse. Utilfredsheden har jo bestandig været til stede i Hertugdømmerne, enten magten var på dansk eller tysk side. Det er meget vanskeligt, ja umuligt, at gøre en befolkning tilpas, der består af to nationaliteter, det kan være besværligt nok for en af dem at enes indbyrdes. Det ser vi så ofte beviser for herhjemme!

Den 25. juni begyndte fjendtlighederne på ny, og allerede natten til den 29. juni gik preusserne over Alssund i både. Efter en hidtidig kamp forlod vores tropper denne ø og blev overført til Fyn. Man skulle have troet, at vores flåde kunne have forhindret overgangen til Als. Rolf Kraka, vor eneste panserbatteri, havde vagt i Alssund og kom også til stede under overgangen, som da så ud til at ville blive forstyrret, men snart efter dampede den bort og lod sig ikke se mere, så preusserne kunne uforstyrret fortsætte overfarten, som da lykkedes alt for vel. Preussernes overgang til Als trods panserbatteriet og kystbatterierne på Als må militærisk set betragtes som en heltebedrift.

Vesterhavsøerne tog østrigerne, og preusserne gik over Limfjorden, og snart var hele Jylland helt til Skagen besat af fjenden, der nu alvorligt forberedte en overgang til Fyn.

I Kolding Havn blev der samlet en mængde både, der blev ført til Kolding med vogne fra forskellige steder i Jylland, og nogle slæbedampere havde tyskerne ført ind i havnen, men fortalte, at de var kommet fra Hamburg. Der blev også bygget tømmerflåder i havnen, der skulle benyttes til at overføre tropper til Fyn. Østrigerne var flere gange ude at prøve flåderne, og jeg kan huske, at de ikke var

Fejringen af kejser Franz Josephs fødselsdag i det østrigske hovedkvarter i Kolding den 18. august 1864. Illustrierte Zeitung, 17. september 1864.

meget begejstret for den sejlads. Der var vist mange af soldaterne, der aldrig havde set så stort et vand som Kolding Fjord og Lillebælt.

Jylland blev nu helt administreret af preusserne, og general Vogel von Falkenstein var ansat som guvernør. Skatterne blev opkrævet hver måned og skulle indbetales til militærgovernmentet i Randers. En kontribution på henvend to millioner kroner skulle udredes af Jylland, og mange andre strenge foranstaltninger blev iværksatte.

Overgangen til Fyn blev ikke til noget, da underhandlinger om fred blev indledt, og fjendtlighederne ophørte den 20. juli. Den 1. august blev fredspreliminarierne afsluttede i Wien, og den 30. oktober blev freden afsluttet samme sted. Danmark måtte afstå alle tre hertugdømmer.

I Jylland havde man begyndt at forberede vinterkvarter for de fjendtlige tropper. For disse kvarterer blev der nu ingen brug, da tropperne inden tre uger skulle rømme Jylland.

Størstedelen af de fremmede tropper gik nu gennem Kolding sydpå, og jeg erindrer, at flere af de preussiske regiments musik blæste „Den tapre Landsoldat“, og jeg husker, at en-

kelte af de bortdragne soldater, der havde været i kvarter hos os tidligere, var hos os for at sige farvel og udtalte deres glæde over, at de nu var på vejen til deres hjem. Den sidste dag, preusserne drog gennem Kolding, fik vi tilladelse til at hejse Dannebrog, og der var flag fra hvert hus i de gader, preusserne passerede.

En underlig stilhed blev der nu i byen, da de sidste preussere var draget bort. Kolding havde været besat af fjenden i ni måneder, og dertil gennemmarchen af de mange tropper skulle nok skabe uro i byen. Men der var ingen grund til at klage på de fjendtlige troppers opførsel, men bedst var det dog, at de var borte, og at de aldrig skulle komme tilbage til os som fjender. Mange af de bortdragne soldater måtte med til Frankrig 1870, og derfra kom de ikke alle hjem. Felttoget i Jylland 1864 havde en mere fredelig karakter.

Efter at den urolige del af befolkningen i Kolding havde moret sig med at lave nogle optøjer – jeg ved ikke, om det var af glæde eller sorg over, at preusserne havde forladt os – faldt sindene snart til ro, og alt, arbejde og forretning, gik snart i den gamle gænge. Jeg tror nok, at der var nogle, vel nok mest blandt ungdommen, der savnede den gode militærmusik. Men det var dog rart, at vi igen blev os selv. Vi havde nu i ni måneder måttet dele vort hjem med de fremmede soldater, og jeg forstår næsten ikke, hvorledes de gamle blandt os har kunnet udholde den uro og tummel, som indkvarteringen i den lange tid førte med sig.

Den slesvigske grænse havde vi lige op til Kolding, og der begyndte Haderslev Amt, men ved freden i Wien beholdt vi de gode otte slesvigske sogne, som blev til stor gavn for

Kolding by, der fik sit opland betydeligt forøget. Grænsen mellem Danmark og Tyskland blev nu noget sydligere for Kolding og lidt nord for Christiansfeld.

Efter krigen havde vi i længere tid en afdeling dragoner i Kolding, hvortil der jo var udmærket plads på den til slottet henhørende staldgård.

Den anden slesvigske krig var forbi, og vore danske landsmænd i Slesvig kom under fremmed herredømme – de skulle være preussere. De er ikke blevet det endnu, og de bliver det ej heller foreløbig. Men de er vedvarende preussiske undersåtter, og udsigterne til, at det skal blive anderledes, er ikke store.

Preussiske husarer i Kolding i 1864.

SØNDERJYDER I KOLDING I 1905

AF PERNILLE JENSEN

Nederlaget til Preussen i 1864 betød, at Kongeriget Danmark måtte afstå Sønderjylland. De otte nordlige sogne af Tyrstrup Herred blev indlemmet i Danmark, som bytte for de enklaver i Slesvig, der tilhørte Kongeriget. Tabet af Sønderjylland blev betragtet som en national katastrofe. Men samtidig vandt Danmark den nationale fordel ved Wienerfredens territoriale deling, at staten blev frigjort fra sin store tyske befolkning, der havde udgjort en trussel mod den danske nationalbevidsthed i den sydlige del af hertugdømmerne. Danmark blev en småstat, men blev samlet i kulturnationalistisk henseende.

Anderledes fatal blev delingen perspektiv for sønderjyderne. De kom under den preussiske forfatning, og den preussiske regering anerkendte ingen moralsk ret for de danske til, at bevare deres nedarvede kultur. I den forstand var det ingen trøst, at forfatningen gav sønderjyderne mulighed for at få lokal politisk indflydelse i provinslanddagen. Sønderjyderne var nu preussere, eller skulle blive det. For at sikre, at de nye indbyggere lod sig indlemme i det tyske forbund, effektuerede den preussiske regering fra 1867 en række integrationspolitiske foranstaltninger. Alle embedsmænd og værnepligtige skulle aflægge ed til kongen af Preussen. Mænd der ikke inden det fyldte 17. år opterede til Danmark, dvs. søgte dansk statsborgerskab, skulle aftje-

ne tysk værnepligt. Edsnægterne blev frataget deres embede, og optanterne udvist. Det blev påbudt at tale tysk i offentlige forsamlinger. Det blev forbudt, at synge danske fædrelandssange som „Der er et yndigt land“ og „Vort modersmål er dejligt“, og myndighederne tilså, at skolelærere og præster udførte deres gerning i den tyske ånd. Af disse årsager valgte mange sønderjyder, at indvandre til Danmark.

Der findes ikke noget tal for, hvor mange sønderjyder der indvandrede til Kolding i 1864 -1920. Derimod kan Danmarks Statistik oplyse, at der i 1901 boede 2228 slesvigere i købstæderne Vejle, Kolding og Fredericia tilsammen. Tallet svarer til knap 10% af det samlede antal slesvigere, der opholdt sig i Danmark i 1901. Med andre ord var der i Vejle Amts købstæder den største koncentration af sønderjyder i Danmark. Tallet fra Danmarks Statistik svarer godt til den udbredte forestilling, at de fleste sønderjyder tog til Kolding, og at de på mange måder har været med til at præge udviklingen i Kolding. Nogle af sønderjyderne kom til at spille en væsentlig rolle i Koldings kultur- og erhvervs- liv, hvilket samtidig forklarer at byens kulturinstitutioner ofte har fremstillet den sønderjyske forbindelse i litteratur og udstillinger.

Formodningen om at de fleste sønderjyder indvandrede til Kolding har først og fremmest

haft baggrund i, at Kolding indtil 1920 var grænseby. Det har været nærliggende at antage at sønderjyderne gerne ville være i en vis nærhed af deres relationer tilbage i Sønderjylland. Oplagt synes det også, at sønderjyderne ikke ønskede at flytte så langt, hvis det skulle vise sig at Slesvig atter blev genforenet med Danmark, hvilket sønderjyderne bevarede håbet på indtil 1879. Den indvandringsstrømpil der peger stærkest på Kolding som sønderjydernes foretrukne destination i Danmark, er imidlertid sønderjydernes foreningsliv. „Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn“ af 1889 (oprindeligt stiftet som „Foreningen af Udvandrede Sønderjyder“) var den største af landets sønderjyske foreninger.

Midler fra projektet Dansk Identitet har gjort det muligt for Kolding Stadsarkiv at lave en begrænset undersøgelse af omfanget af den sønderjyske indvandring, nemlig en undersøgelse af hvor mange der boede i Kolding i 1905, som var født i Sønderjylland eller Syd-slesvig. Året 1905 er valgt med hensyntagen til at der i årene før 1870 og 1914 kunne være tale om et ikke ubetydeligt antal mandlige indvandrere, der ikke ville deltage i Tysklands krig mod Frankrig og i 1. Verdenskrig. Undersøgelsen af den sønderjyske indvandring er foretaget på baggrund af mandtalslisterne for Kolding. De indeholder oplysninger om adresse, alder, fødested og civilstand, og endvidere om hvornår den sidste flytning er sket og hvorfra, hvem der er arbejdsgiver, om der er modtaget fattighjælp, og hvor børnene går i skole.

Mandtalslisterne for Kolding, der i 1905 talte 79 gader, viser, at der opholdt sig 1149 personer af slesvigsk herkomst, dvs. at de fle-

ste af de sønderjyder, der flyttede til Vejle Amts købstæder, bosatte sig i Kolding. Tabel 1 illustrerer indvandringen af slesvigere til Danmark i 1901 fordelt på de mest foretrukne destinationer i Danmark.

Tabel 1. Indvandringen fra Slesvig i 1901

Københavns Amtsrådsreds:	
Frederiksberg	923
Landdistrikterne	347
Odense Amt:	
Købstæderne	777
Landdistrikterne	551
Vejle Amt:	
Købstæderne	2.228
Landdistrikterne	2.620
Ribe Amt:	
Købstæderne	1.650
Landdistrikterne	5.314
Århus Amt:	
Købstæderne	953
Landdistrikterne	380
I alt fra Slesvig i 1901:	
Købstæderne	8.329
Landdistrikterne	11.691
København med Sundbyerne:	3.650
Danmark	23.670

Kilde: Danmarks Statistik, Folketællingen i 1901, 1903.

Tabel 1. viser, at Vejle Amts købstæder modtog færre sønderjyder end „København med Sundbyerne“. Tabellen overrasker imidlertid ved, at så mange bosatte sig i Vejle og Ribe Amts landdistrikter, i en tid hvor landbefolkningen søgte til byerne som følge af industrialiseringen. Ribe Amt, der var Danmarks vestlige grænseområde, tiltrak sig den største sønderjyske landbefolkning.

Den foretagne undersøgelse af den sønderjyske indvandring må tages med det forbehold, at grænsen mellem Danmark og Preussen i 1864-1920 ikke fulgte sognegrænserne. Et sogn som Vamdrup var delt mellem Danmark og Preussen. En by som Bastrup i Vamdrup sogn var yderligere delt, fordi inddelingen blev afgjort af rettinger over gårde og godser. Dette fravær af en geografisk grænse har kompliceret konstateringen af, om personer var danskere eller sønderjyder, dvs. preussere. Byer, hvis stednavn der findes flere af i landet, har givet et andet metodisk problem. Personer der er født i byerne Stenderup og Højrup kan være sønderjyder, men kan også være henholdsvis midtjyder og fynboer. Derfor er det ikke muligt helt præcis at konstatere, hvor mange sønderjyder, der var i Kolding i 1905. Men der var minimum 1149 personer, der var født i Sønderjylland eller Sydslesvig. Går man ud fra dette tal, kan det fastslås, at sønderjyderne udgjorde cirka 8,5% af befolkningen i Kolding, der i 1906 havde 13.451 indbyggere.

FOLKEKAMPEN I SLESVIG

I mange tilfælde var det fædrelandskærlighed, der fik sønderjyderne til at forlade Sønderjylland i 1864-1920. Danskheden, retten

til at bevare sin kulturelle identitet, retten til frit at tale det danske sprog og leve i den danske ånd, vejede for mange sønderjyder tungere end deres familie, arbejde og det liv de havde bygget op på deres hjemegn. I den forstand var mange af de 1149 sønderjyder der tog til Kolding flygtninge på flugt fra Preussens undertrykkelse og udrensning af den danske kulturbevidsthed. De var sønderjyder, der ville „hjem“, men undersøgelsen har også vist eksempler på personer, der blev udvist af de preussiske myndigheder.

Udvisningerne fra Sønderjylland skete, fordi de danske udøvede civil ulydighed, eller blev opfattet som modstandere af tyskheden. Ofte skete det med meget kort varsel. De udviste skulle forlade Sønderjylland inden 1-14 dage, på egen befordring, og de fik forbud mod at vende tilbage. Typisk rejste fædre, der var blevet udvist, i forvejen til Kolding, hvor familiesammenføringen senere fulgte.

Svend Kjærbøl, blikkenslager i Kolding, har fortalt, at hans fader, der var født i Haderslev, blev udvist fordi han valgte at optære. Som syttenårig flyttede han til Bojskov, hvor han boede alene. Optanter måtte ikke besøge deres familier i Sønderjylland, men Kjærbøls fader sneg sig alligevel over grænsen af og til. Den tyske grænsegendarm overvågede „trafikken“, og der var mange stikker, så det var ikke nemt. Grænsegendarmen opdagede ham en gang, og det fik konsekvenser. Han blev ført til udkanten af Haderslev og bundet fast til en hest, som han måtte løbe bagefter til Haderslev, hvorefter han blev udvist. Historien er imidlertid ikke enestående.

Nikolaj Outzen, der skabte Sydjysk Korn- og Foderstofkompagni, blev også udvist. Egentlig var han født i Ribe, men han følte sig

Sdr. Landevej, nu Haderslevvej og Søndergade Syd set mod Sct. Nicolai Kirke og Koldinghus, ca. 1870.

som sønderjyde, idet han havde boet i Haderslev i 32 år, fra 1865-1898, hvor han drev grossistvirksomhed. Han var aktiv i Landboforeningen, der spillede en særlig rolle for de danske, og de tyske myndigheder forsøgte at

forhindre deres møder. Tilsyneladende havde det forbindelse med hans engagement der, at han i 1898 blev udvist, men Outzen modtog aldrig nogen saglig grund til udvisningen. Kolding tog imidlertid godt imod Nicolai Outzen. Han var kendt for at være en dygtig forretningsmand og en stor skatteyder.

Sønderjydernes førstehåndsindtryk af Kolding var ikke i alle tilfælde positive. Thomas Thomsen, der i mange år arbejdede som tromlefører ved Kolding Kommune, husker det som en trist oplevelse. Hans far havde fået en udvisningsordre i 1899. Årsagen var, at han på sin arbejdsplads var kommet til at sige, at han „ikke så nogen anledning til at bære fakkeltoget på landråd von Köllers fødselsdag, fordi von Köller antageligt ikke ville bære fakkeltoget for ham på hans fødselsdag!“. Det var under den såkaldte Köllerpolitik, hvor myndighederne slog hårdt ned på opførsel, der var nedsættende for tyskerne. Udtalelsen kom myndighederne for øre, og så måtte familien af sted i flyttevognen. Da familien kørte ned ad Haderslevvej, var slotsruinen det første den dengang femårige dreng så foran sig fra forsædet. Dengang var der fra Haderslevvej frit udsyn til hele byen. Børnene havde aldrig før set en ruin, og med sin takkede og udbrændte form gjorde den et sært indtryk.

De dansksindede i Slesvig følte, at de havde ret til at leve og tænke som danske, og set med deres øjne var tyskernes bestræbelser på at forhindre den danske livsudfoldelse chikane. Forklaringen var, at den særlige artikel V i Pragfreden af 1867 gav mulighed for, at den slesvigske befolkning ved en folkeafstemning kunne blive spurgt om den ønskede en genforening med Danmark. De danske følte, at mens tyskerne havde magten på deres side, så

havde de danske retten. De så ingen ret hos de tyske til at krænke danskheden, når de ikke var blevet spurgt. Alt pegede da også på, at der i Nordslesvig ville være god baggrund for en dansk folkeafstemningssejr. De slesvigske valg i 1867 havde vist en tydelig national sindelagsgrænse, og man havde fået en klar afgrænsning af begrebet Nordslesvig. Men sønderjydernes ønske om en genforening betød, at de blev betragtet som statsborgere af 2. klasse, og paragraffen havde dermed en splittende og selvforstærkende effekt på begge sider.

Myndighedernes opsyn med befolkningen var større i byerne end på landet. På landet var det sværere at kontrollere, at sproget ved offentlige sammenkomster var tysk. Det betød, at den nordslesvigske landbefolkning i mindre grad var påvirkede af deres nye statsborgerskab. Det danske sprog blev opretholdt, selv i skolerne. Men tryk avlede modtryk. I 1879 ophævede Bismarck Pragfredens artikel V, og i 1889 gennemførte regeringen sprogskriptet, der indførte tysk tvangssprog. Sidstnævnte truede for alvor den danske identitet, og skabte stærke modreaktioner blandt såvel befolkningen i Danmark, som de dansksindede i Slesvig. Sønderjyderne opgav dog ikke håbet om genforening, og i de fora, det lod sig gøre, blev de ved med at tale det danske sprog. Men det var unægtelig blevet svært at være sønderjyde, og af denne grund var der mange, der helt frivilligt tog til Danmark.

FRA HADERSLEV TIL HADERSLEVVEJ

Mandtalslisterne for Kolding i 1905 har vist, at de fleste af de 1149 sønderjyder kom fra Haderslev Amts sogne. Alene fra købstaden Haderslev kom der 144, hvilket svarer til

12,5% af det samlede antal sønderjyder. Den resterende del i Haderslev Amt kom overvejende fra sognene Starup, Tyrstrup og Fjelstrup, der hver var repræsenteret med 50-70 personer. Fra Sønderborg Amt var indvandringen jævnt fordelt på sognene, mens der fra Tønder og Åbenrå Amters sogne kom flest fra Åbenrå, Tønder og Møgeltønder. Lavest var indvandringen fra sognene langs vestkysten, hvilket giver en formodning om, at sønderjyderne derfra valgte at flytte til det nærmere liggende Ribe Amt, som havde det næststørste antal sønderjyder. Fra Sydslesvig kom knap halvdelen fra Flensborg. Tabel 2. viser indvandringen fra Slesvig fordelt på de gamle Amter.

Overvægten af indvandrere fra Haderslev Amt skal forklares med, at de dansksindede i dette område i særlig høj grad følte sig forfulgt af de tyske myndigheder. Flertallet gik da også

Tabel 2. Indvandringen fordelt på amter

Fødested	Antal	%
Haderslev Amts sogne	759	66,1
Sønderborg Amts sogne	102	8,9
Tønder Amts sogne	83	7,2
Aabenrraa Amts sogne	66	5,7
Slesvig, ikke navngivet	60	5,2
Sydslesvig	79	6,9
Personer i alt	1149	

ind for den protestpolitik, som de danske repræsentanter i landdagen førte, og Haderslev Amt blev fra 1880'erne et stærkt centrum for den folkelige bevægelse, der gennem sprogskoler, højskoler og foreninger arbejdede for at styrke danskheden i Nordslesvig.

Af tabellen fremgår det, at 60 personer kom fra et ikke nærmere defineret sted i Slesvig. Det er givet, at et antal kom fra byen Slesvig. Dog synes det mere sandsynligt, at de fleste blot har oplyst mandtalsprotokolføreren, at de kom fra området Slesvig. Ser man på indvandringen fra Sydslesvig, er det ikke overraskende, at knap halvdelen kom fra Flensborg, hvor flest dansksindede i Sydslesvig boede.

Ser man på, hvor i Kolding sønderjyderne flyttede til, viser der sig det interessante, at de samlede sig i en slags ghettodannelser. Gaden Sønder Landevej (i dag Haderslevvej) lå med 80 personer i spidsen, og lige godt 40% af de tilsammen 1149 personer samlede sig på syv gader, nemlig Agtrupvej, Allegade (Konsul Graus Gade), Kathrinegade, Låsbygade, Nørremark (Gøhlmannsvej kvarteret), Søndergade og Sønder Landevej (Haderslevvej). Bortset fra Havnen, Hyrdestræde, Staldgården og Torvegade, hvor der ingen sønderjyder boede i 1905, boede der mellem 1 og 25 sønderjyder på hver af det resterende Koldings gader og veje.

Kolding havde i begyndelsen af 1900-tallet ikke færre end 80-100 udskænkingssteder, og en stor del af dem lå i Låsbygade, hvor der boede mange sønderjyder. De fleste steder kostede en øl 15 øre. I Låsbygade nr. 19, 28, 57 og 93-95 drev sønderjyderne Sloth, Falletsen, fru Nielsen og Nissen restauration. I nr. 30 lå endvidere den store vinhandel Friis og Juhl, som Mathilde Friis fra Flensborg drev

*Søndergade set fra syd, ca. 1900. Til venstre Hotel Hvide Hest, hvor Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn holdt deres møder.
Foto: Georg Burcharth.*

videre efter sin mand, Chr. Friis, der var død i 1903.

Det sønderjyske islæt var også synligt i Søndergade. Her lå Hotel Sønderjylland, gæstgiveriet „Hvide Hest“ og Christian Nielsen Thys restaurant. „Hvide Hest“ havde fået en symbolværdi, idet det var der, at de indledende forhandlinger om freden i 1864 fandt sted, og den blev ydermere hjemsted for „Sønderjysk Forening for Kolding og Om-

egns“ mødeaktivitet fra begyndelsen i 1889. I de kvarterer, hvor sønderjyderne boede, var der ligeledes et stort antal forretninger og håndværker-værksteder drevet af sønderjyder. De fleste lå i Låsbygade.

MÆND OG KVINDERS ERHVERV

Det billede, der tegner sig af sønderjydernes beskæftigelse, svarer meget godt til det arbejds- og familiemønster, der var ved det 20. århundredes begyndelse. Et stort flertal af mændene arbejdede som arbejdsmænd og håndværkere, de unge kom i lære, og kvinderne arbejdede i hjemmet. Nogle få var dog lærerinder, jordemødre, sygeplejersker eller

enlige. De sønderjyske håndværkere repræsenterede alle de traditionelle fag, som mure-re, smede, skomagere, skræddere og tømrere osv., men også de lidt finere fag som bogbin-dere, guldsmede og urmagere samt relativt nyere fag som f.eks. elektrikere. Tabel 3 viser sønderjyderne fordelt på erhverv.

Tabel 3. Mænd og kvinder over 18 år fordelt på erhverv

Erhverv	Mænd	Kvinder
Håndværk og industri, selvstændige	69	7
Håndværk og industri, ansatte	204	21
Handlende	38	9
Landmænd og avlsbrugere	14	1
Søfarende og fiskere	6	0
Embedsmænd	10	2
Tjenestefolk	7	36
Uden for erhvervene	58	27
Uangivet	19	69
Hustruer, døtre og enker		346
Ingen beskæftigelse	10	
<i>I alt</i>	<i>435</i>	<i>518</i>

Den store gruppe af mænd, der var ansat som håndværkere og i industrien, har i betydeligt omfang ikke oplyst til mandtalslisten hvem, der var deres arbejdsgiver. Af de oplysninger der findes, kan det dog konstateres, at mange arbejdede på de ti følgende virksomheder: Andelsmejeriet, Andelsslagteriet, Bagermestrenes Rugbrødsfabrik, S. W. Bruuns Tobaksfabrik, Dampvaskeriet, Kaalunds Sæbefabrik, Saftstationen, Slotsmøllen og Volkerts Fabrikker. Også et stort antal mænd arbejdede for selvstændige håndværkere, der havde værksted eller forretning. Mens Saftstationen og Slotsmøllen var udprægede mandearbejdspladser, beskæftigede Bruuns, Kaalunds og Volkerts Fabrikker både mænd og kvinder. Dampvaskeriet var omvendt en udpræget kvindearbejdsplads.

Arbejdspladserne er dog for mange sønderjyders vedkommende forudsigelige. Slagterne, som der var tre af i 1905, søgte til Andelsslagteriet, og typograferne, som der var fem af, søgte til Kolding Avis, Folkebladet og Bogtrykkeren Konrad Jørgensen, osv. Men af aviser og litteratur fremgår det, at nogle af sønderjyderne forlod det erhverv, de havde i 1905. August Have fra Vonsbæk opgav for eksempel sin farve- og tapethandel for at blive købmand, og drejermesteren Hans Christian Hansen fra Broager blev kontorbestyrelse af Arbejdsanvisningskontoret, da dette blev oprettet i Fredericiagade i 1916. Samtidig opretholdt nogle flere stillinger. Hans Christian Hansen underviste f.eks. også på Teknisk Skole.

Tabel 3 viser, at ikke færre end 85 personer står udenfor erhvervene. Bag dette tal gemmer der sig en række helt forskellige erhverv, som f.eks. arkitekter, dyrlæger, kontorister, parti-

1916

De ansatte på Kolding Dampvaskeri, 1916.

culierer, selskabsdamer, vaskekoner, vognmænd m.m.

Samlet set ser det ud til, at sønderjyderne klarede sig godt i Kolding. Hele 92% arbejdede i eller udenfor hjemmene. Kun 3% eller 36 personer, modtog fattighjælp. Andre 3% eller 36 personer, modtog aldersrente. De resterende 2% af sønderjyderne, der ikke arbejdede, var enten pensionerede eller uarbejdsdygtige, og af mandtalslisterne fremgår det, at de klarede sig uden offentlig hjælp.

Mandtalslisterne for Kolding i 1905 viser også, hvor gamle indbyggerne var. Tabel 4. viser de 1149 sønderjyder fordelt på alder.

Der var i alt 105 sønderjyske drenge og 91 sønderjyske piger under 18 år. 97 af børnene gik i skole, men det var de fleste, idet der var 35 børn i alderen 1-7 år, der ikke gik i skole. 78 af skolebørnene benyttede Friskolen og Kolding Kommuneskole. 11 børn gik på privatskolerne Dalsgaards Realskole på Langelinie, Døtreskolen i Kathrinegade og Frk. Jessens Skole i Låsbygade. 25 drenge, der var over 14 år, var lærlinge eller arbejdede som bybude og tjenestefolk. For pigernes ved-

Tabel 4. Alder

Alder	Mænd	Kvinder
0 - 9 år	37	28
10 - 19 år	71	69
20 - 29 år	70	116
30 - 39 år	74	108
40 - 49 år	114	89
50 - 59 år	74	94
60 - 69 år	57	60
70 - 79 år	29	31
80 - 89 år	6	9
90 -	3	1
Alder ukendt	5	4
Personer i alt	540	609

kommende arbejdede 10 som tjenestepiger og syersker. 20 piger, der ikke gik i skole og ikke var udearbejdende, hjalp formentlig til i egne hjem.

I 1873 var det ved lovgivning blevet forbudt at anvende børn under ti år i fabriksproduktionerne, og børn mellem 10-14 år måtte ikke arbejde mere end 6 1/2 time om dagen. Mandtalslisterne fortæller ikke, om skole-

børnene havde arbejde ved siden af, men det var der formentlig en del, der havde. Eksempelvis beretter sønderjyden Thomas Thomsen i sine erindringer, at han, fra han var 6-10 år, arbejdede for en mælkeemand, der distribuerede mælk for Kolding Mejeri. Og indtil han blev 14 år, arbejdede han om eftermiddagen som bydreng for hhv. en købmand og en uldhandler. Mandtalslisten fortæller dog kun, at Thomsen gik i friskolen.

SØNDERJYSKE IVÆRKSÆTTERE

Jens Holm fra Gram, som blev landets største kreatureksportør, er en af de 1149 sønderjyder i 1905, der havde en afgørende indflydelse på Koldings udvikling. Kreatureksporten bidrog i høj grad til væksten på Kolding Havn.

Nogle søgte måske først og fremmest til Kolding af forretningsmæssige årsager, fordi de så et større potentiale for at udvikle deres forretning i Kolding end i Sønderjylland. Det kan have været tilfældet for S. W. Bruun og Detlev og Johan Volkert, der kom til Kolding i henholdsvis 1872 og 1877.

S. W. Bruun, der kom fra Haderslev, købte en allerede eksisterende tobaksfabrik i Kolding, der var grundlagt i 1819. Bruun oprettede en sideproduktion af cigarer, og cigarproduktionen blev så stor en succes, at virksomheden flere gange måtte udvide. I 1905 beskæftigede fabrikken godt 50 cigarmagere, heraf 11 sønderjyder. Den producerede 50- 60 forskellige mærker, og cigarerne blev god reklame for Kolding, for Bruun valgte Kolding Slotsruin som varemærke.

Stifterne af Brdr. Volkerts Fabrikker var født i Neumünster i Holsten. Med sig havde de en god uddannelse indenfor farveri, spin-

Arbejdere på S.W. Bruuns Tobaksfabrik omkring år 1900.

deri og væveri, og for små midler købte de den fallerede Kolding Klædefabrik i ejendommen Rendebanen 7. I 1899 byggede Brdr. Volkert en ny fabrik på en mark mellem Dalbyvej og Agtrupvej, der dengang lå „ude på landet“. Tekstilvirksomheden producerede i mange år klædestoffer, møbelstoffer, gardinstoffer og tæpper.

Tre af byens andre virksomheder blev etableret af sønderjyder, der boede i Kolding i 1905, nemlig Bagermestrenes Rugbrødsfabrik, Kolding Fyrværkerifabrik og Th. Knudsens Automobiler. Rugbrødsfabrikken og Fyr-

værkerifabrikken var de første af deres art i Kolding, og begge blev stiftet i 1899.

Bagermestrenes Rugbrødsfabrik blev oprettet af en kreds af bagere. En af dem var Peter Guldager fra Åbenrå, og han blev direktør. Rugbrødet var befolkningens vigtigste næringsmiddel, og fabrikken blev etableret på baggrund af et ønske om en mere hygiejnisk produktion. I 1905 var seks sønderjyder bagere, og to af dem arbejdede på Rugbrødsfabrikken.

Theodor Knudsen fra Starup åbnede maskinhandel i Kolding i 1903. I de første år handlede han udelukkende med cykler, men i 1908 kunne han købe Axelhus, som han udvidede med en stor moderne fabriksbygning. Maskinhandlen solgte nu alt fra barne-

vogne til cykler, maskiner og automobiler. I et tilhørende værksted kunne folk få repareret deres cykler. Th. Knudsen beskæftigede nogle af de 10 sønderjyder, der var smede i 1905.

Kolding Fyrværkerifabrik er nok den mest bemærkelsesværdige af de virksomheder, som sønderjyderne etablerede i Kolding. Den blev oprettet i 1899 af Hans Christian Diedrichsen. Han var 3. generation i en fyrværkerikunstfamilie fra Flensborg. Hans farfar havde allerede i 1857 nedsat sig som „pyrotekniker“ i Flensborg, hvor han arrangerede koncerter med efterfølgende ildfester. Efter hans død overtog sønnen Carl værkstedet, men i 1887 blev han offer for Köller-politikken. Familien rejste da til Kolding, men Carl genoptog ikke fyrværkerifremstillingen. Fru Diedrichsen medbragte dog værktøjet til fabrikation af fyrværkeriet, og det kom sidenhen i brug igen. Deres søn, Hans Christian Diedrichsen, blev snedker, og tog „på valsen“. Han havnede i Berlin og overværede der et festfyrværkeri, som fandt sted i forbindelse med afholdelse af en stor udstilling. Han kontaktede kunstfyrværkeren og fik arbejde på hans fabrik. Der lærte han mange af pyroteknikkens hemmeligheder at kende. Og da han i 1899 vendte tilbage til Kolding, fandt han familiens værktøj frem igen.

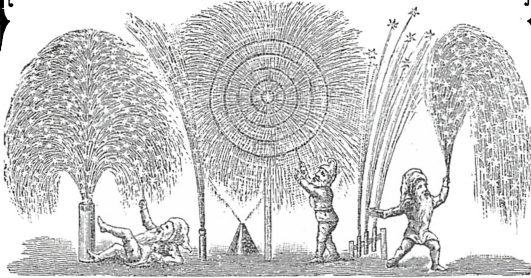
I sin etableringsannonce indbød han til „stor koncert og fyrværkerifest i Alhambras Have, Søndag den 6. august. Billeter 25 øre for voksne og 15 øre for børn. Musik ved Jul. Christensens Orkester. Kl. 10.15 stort kunstfyrværkeri“. Festen blev meget vellykket. Af avisreferatet forlyder det, at „folk stod på borde og bænke og på hinandens tæer“ for at se fyrværkeriet. I mange år solgte Diedrichsen hovedsageligt festfyrværkeri, men pro-

Fabrikation og Eksport

af

Have, Vand- og Salonfyrværkeri, Bengalske Fakler, Bengalske Tændstikker, Theater-Flammer, Illuminations-Artikler, Voks- og Magnesiums-Fakler til Fakkeltog, Karnevals-Artikler som: Confetti og Luftslinger, Knalærter, Cykle-Bomber, Fixer-Artikler

Chinese Pistoler, 1ste Kvalitet, en gros. Amorces en gros.

Stort Udvalg. Billigste Priser.

Mindre Fyrværkerier til Foreninger til Skov-, Høst-, Sommerfester og lignende kunne erholdes fra 15 Kr. til højere Priser, med kort Varsel.

Bestillinger paa hele Festarrangement modtages.

Overslag og Prislister gratis.

H. Diedrichsen,
Kunst-Fyrværker,
Bopæl: Gl. Tivoli, Kolding.

Telefon 262.

Announce fra kunstfyrværker H. Diedrichsen i Kolding Vejviser 1904.

duktionen blev senere omlagt, så den alene koncentrerede sig om nytårsfyrværkeri og signalfyrværkeri til brug for skibsfarten. 4. generation førte fyrværkerivirksomheden videre, og i 1960'erne var den ikke blot den ældste, men også langt den største skandinaviske virksomhed i branchen.

Arkitekten Andreas Thomsen Hagerup fra St. Solt fik særlig betydning for Kolding, idet han tilførte byen en række smukke bygninger, som står den dag i dag. Andreas Hagerup var den første akademiske arkitekt i Kolding, og der var god brug for ham, da byen var i stor fremvækst ved århundredskiftet. Han slog igennem med opførelsen af De Gamles Hjem, som fik navnet „Låsbyhøj“. Senere fulgte udvidelsen af Latinskolen, Elektricitetsværket, Kreatureksportstaldene på Jens Holmsvej, restaureringen af Vamdrup Kirke, Vandtårnet på Gøhlmannsvej m.m. Hagerup opførte endvidere en række smukke villaer i byens velhaverkvarterer, som det karakteristiske „Hvide Hus“ på Strandmøllevej 13 og „Villa Capri“ på Strandvejen 34A.

VERDENSBERØMT

Nogle af sønderjyderne gik det så godt, at Kolding rejste mindesmærker for dem, eller opkaldte gader med deres navn. Én sønderjyders bedrifter fik dog betydning langt ud over Kolding grænser, idet han faktisk blev verdensberømt. Manden var Jørgen Jørgensen Schmidt. Han kom fra Sillerup og var dyrlæge i Vestergade nr. 15. J. J. Schmidt opfandt den banebrydende behandlingsmetode mod kalvekastningfeber, og opfindelsen fik vital betydning ikke blot for Danmark, men for alle lande, der var plaget af kælvningsfeberen.

Jørgen Jørgensen Schmidt fik mistanke om, at kalvekastningsfeberen skyldtes et giftstof, der dannes i yveret i forbindelse med dannelsen af råmælken, og som virker lamrende på koens muskulatur og centralnervesystem. Han var overbevist om, at man ved at tilføre yveret en jodkaliumopløsning kunne

Arkitekt Andreas Thomsen Hagerup, der bl.a. var arkitekt på Stejlbjerghusene, Låsbyhøj og en lang række hvide villaer i Strandmøllevej kvarteret. Foto: A. Hoffgaard.

neutralisere det pågældende giftstof. I 1896 lavede han et infusionsapparat, og han tog det med til Peterslyst ved Dons, hvor han var blevet kaldt ud til en syg ko. Behandlingen lykkedes, og over det følgende halvandet års tid helbredte han yderligere 46 af 50 køer, svarende til 92%. I 1897 publicerede Schmidt sine teorier og resultater i „Månedsskrift for Dyrlæger“. Afhandlingen blev refereret i veterinære tidsskrifter i mange lande, og ved en

international veterinær-kongres i Budapest i 1905 blev det fastslået, at Schmidts behandlingsanvisning havde bestået sin prøve verden over. Mindesmærket for Jørgen Jørgensen Schmidt blev opsat i Sdr. Havnegade i 1926, men blev senere flyttet til Kongebrogade.

PERSONLIGHEDER

Den fineste dame, der indvandrede til Kolding, hed Elisabeth von Späth. Hun var født i Neumünster og havde været stiftsdame på Vallø Slot, inden hun flyttede til Kolding. Der boede også andre von Späther i byen, som Elisabeth formentlig var beslægtet med, nemlig to søskendefrøkenere i Vestergade 1A, der tidligere havde været stiftsdamer på Vemmetofte. Frøkenerne von Späth var toneangivende i byens eksklusive selskabsliv.

Von Späths folkelige modstykke hed Marie Kathrine Jensen. Kvinden var født i Stubbum, og i 1905 var hun 52 år. Mandtalslisten fortæller om hendes livsstilling, at hun var „forladt kone“. Men hun klarede sig, „Madam Jensen“, eller „Bedste“, som folk også kaldte hende. Hun boede i Nørregade 40, og på samme adresse åbnede hun „en blandet landhandel“. Hos Bedste kunne man blandt andet købe cigaretter stykvis for 1 øre, et glas hvidtøl eller mælk for 3 øre, og øl for 12 øre. Drengene fra cykelbanen ved Olympia (nuværende Kolding Stadion) var gode kunder.

Peter Nissen fra Hjerndrup er et af den sønderjyske indvandringens mere muntre indslag. Han drev restauranten Markdannershushus og blev kendt for sine store bøffer, som han serverede for blot 25 øre. Og Nissen var faktisk selv en bøf. Han vejede 350 pund, og det blev anledningen til et bizart væddemål, der

fandt sted i begyndelsen af 1930'erne. Den lokalkendte sportsmand Niels Petersen påstod, at han i løbet af 10 dage i en sulky kunne køre restauratør Nissen fra Ålborg til København. „Bøffen og Bananen“, som blev deres logiske kaldenavne, væddede 1000 kr., og det var mange penge dengang. Turen blev planlagt således, at de skulle tilbagelægge 50 kilometer om dagen, og Niels Petersen fik en måneds tid til at komme i form. Turen blev gennemført, og den var et stort tilløbsstykke. Pressen dækkede flittigt det umage par, der undervejs solgte postkort af den ejendommelige befordring. Og velgørende var de. Overskuddet af salget gik ikke til vinderen, Niels Petersen, men til Koldings nye Stadion.

Chresten Steffensen fra Hammelev drev landbrug, da han kom til Kolding og blev sidenhen forretningsmand. Han var bestyrelsesmedlem i „Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn“, „Dybbøldagen“ og „Skamlingsbankeselskabet“, men bortset fra disse offentlige hverv viste han sig ikke meget for offentligheden. Når Steffensen nævnes her, er det for at vise, hvordan sønderjyderne stod sammen. I forbindelse med Steffensens død i 1941 skrev avisen:

„Chr. Steffensen var af sønderjysk æt, og hans tilknytning til grænselandet var for ham et adelsmærke, som han vidste forpligtede. Han har således hjulpet flere gode sønderjyder, så de blev i stand til at blive på deres gårde, så de kunne bevares i slægtens eje. Han har også hjulpet adskillige dygtige unge mennesker, så de kunne fortsætte og gennemføre deres studier. Han var en af de heldigvis ikke så få gode danske mænd, en af de rigtige ægte sønderjyder, som ved sin blotte nærværelse vakte respekt. Han kunne nære tillid til sine

Restauratør Peter Nissen, Christiansminde, på køreturen Ålborg – København på 10 dage. Løberen er blikkenslagermester Niels Petersen, Kolding. Ovenskuddet ved dette postkort, fotograferet af V. Baunsgaard, gik til Koldings nye Stadion ved Olympia.

medmennesker – og når han først fik tillid til et menneske, var hans tillid ubegrænset. En mand, han således havde fået tillid til, opsøgte ham engang, mens han lå syg i sengen. Steffensen sagde da, efter at have talt med ham: „Min sparekassebog ligger derhenne, du kan tage den og så hæve, hvad du skal bruge“!

På bogen stod mange tusinde kroner, men Steffensen stolede blindt på manden“. Derfor var, skrev avisen: „En god dansk mand gået bort“.

FORENINGSLIV

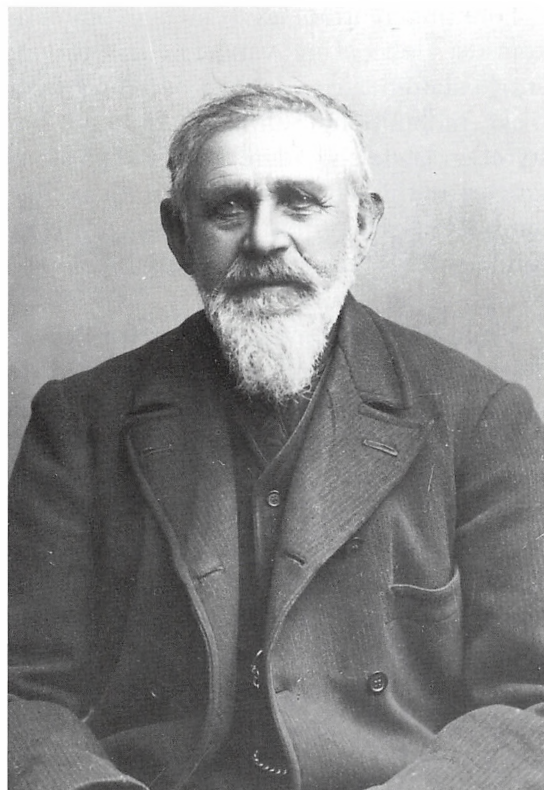
I 1888 gik en gruppe sønderjyder fra Koldingegnen sammen om, at danne „Foreningen af udvandrede Sønderjyder“. Året efter tog den navnet „Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn“. Foreningen var ikke den første sønderjyske forening i Kolding. „Sønderjysk Samfund“ havde eksisteret siden 1867. Side-løbende med udviklingen i Slesvig opstod

en række nationale foreninger som Sprogforeningen og Skoleforeningen, samt foreninger i Danmark, der virkede som støtteforeninger for førnævnte. Som direkte reaktioner på Köllerpolitikken og sprogforordningen af 1889 voksede antallet af sønderjyske foreninger markant efter 1880'erne. Sønderjyder i Danmark følte, at de måtte hjælpe deres landsmænd syd for grænsen med bøger, sangbøger og penge til opførelse af danske efterskoler osv., og det var i denne sammenhæng at „Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn“ opstod.

For at blive optaget i „Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn“ skulle man være født i Sønderjylland. Men meget tyder på, at der var en udbredt sympati for den sønderjyske sag, for på foreningens generalforsamling i 1890 blev vedtægterne ændret således, at alle kunne optage medlemskab. Foreningen var i konstant fremgang. I løbet af 1905 steg medlemstallet f. eks. fra 403 til 466. Med tiden blev foreningen den største af de sønderjyske foreninger i Danmark.

Sønderjyderne der befandt sig i Kolding i 1905 var meget aktive i foreningens bestyrelse. Mødeprotokollerne fra 1889 til 1920 viser, at elleve af de sønderjyske mænd blev bestyrelsesmedlemmer. De fungerede ikke på samme tid, for bestyrelsen var en meget snæver kreds på 5-15 personer. Fælles for bestyrelsesmedlemmerne i denne periode var, at de var selvstændige, og mere eller mindre indflydelsesrige. Det drejede sig bl.a. om kreatureksportør Jens Holm, direktør Peter Guldager, overretssagfører H. C. Bennetzen, købmand August Have og rentier Chresten Steffensen. Møderne blev næsten altid holdt på Hvide Hest i Søndergade. Af og til var

Kreatureksportør Jens Holm.

Foto: A. Hoffgaard, 1907.

politiske emner på dagsordenen, men Forsvarssagen, og den officielle politik vedrørende Sønderjylland kunne bestyrelsen ikke rigtig gøre noget ved. Derimod kunne den gøre en forskel for de danske syd for grænsen. Alene i 1905 indsamlede foreningen 5000 bøger til Sprogforeningen i Åbenrå, som distribuerede dem til samlinger overalt i de sønderjyske sogne. Foreningen støttede endvidere en efterskole i Hejls, der fungerede som et dansk fristed, og i 1905 blev skolen besøgt af 43 elever.

Foreningen arrangerede mange sammenkomster. I løbet af året var der fællesspisninger og balaftener, og ydermere foredrag, hvor f. eks. indbudte fra Sønderjylland talte. Bestyrelsen lagde endvidere stor vægt på at arrangere udflugter. Turene gik til forskellige landsdele, hvor foreningen besøgte andre sønderjyske foreninger, og – selvfølgelig, til Skamlingsbanken.

Skamlingsbankemøderne var fra begyndelsen i 1843 store folkefester. Ved det første møde var der 6000 deltagere, og efter 1864 var deltagelsen antageligt mindst lige så stor. Møderne var meget effektive til at bringe politiske og nationale budskaber ud i en tid, da pressen endnu kun havde en beskedent udbredelse. Skamlingsbankemøderne blev en samlet platform for de sønderjyske foreninger, som der i 1905 var 59 af i Danmark, med omkring 10.000 medlemmer. Af Skamlingsbankeselskabets gæstebog, som blev lagt frem ved møderne, fremgår det, at sønderjyderne i Kolding var hyppige gæster. Men folk kom fra hele landet, og de kom fra Slesvig, og endda fra udlandet.

SØNDERJYDERNES BETYDNING FOR KOLDING

Besiddelsen af bl.a. Hertugdømmerne, Grønland, Island, Færøerne, Norge og de oversøiske kolonier medførte at Danmark i den længste tid af sin historie har været et multietnisk og multikulturelt samfund. I den sammenhæng er danskhed et relativt nyt begreb. Først fra midten af 1800-tallet begyndte vi at føle os danske. Junigrundloven, de folkelige bevægelser der opstod i løbet af 1800-tallet, Grundtvig og de slesvigske krige havde

i den forbindelse stor betydning, men sønderjyderne har også spillet en afgørende rolle for danskheden. Den stærke nationalbevidsthed og nationalfølelse, sønderjyderne udviklede, medens de hørte til Preussen var med til at befæste danskheden også nord for Kongeåen.

Den sønderjyske indvandring til Kolding var med til at præge byen erhvervsmæssigt og ikke mindst kulturelt. Hvor stor denne indflydelse har været, har det dog ikke været muligt at afgøre på grundlag af denne begrænsede undersøgelse, det har kun været muligt at pege på eksempler.

Der er imidlertid ingen tvivl om, at de indvandrede sønderjyder i Kolding stadig følte sig som sønderjyder, og de gjorde et stort arbejde for at holde modet oppe hos deres landsmænd i Sønderjylland indtil genforeningen i 1920.

KILDER:

Kolding Stadsarkiv:

Mandtalslisterne for Kolding 1905.

Forhandlingsprotokol for „Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn“ 1889.

Skamlingsbankeselskabets fremmedbog for lystrejsende på Skamlingsbanken.

Svend Kjærbøls erindringer.

Nikolaj Outzens erindringer.

Thomas Thomsens erindringer.

Saglig Samling, diverse avisudklip.

LITTERATUR:

Fr. Aubeck, Kolding by, VII, Århus 1916.

Danmarks Statistik, Folketællingen i Kongeriget Danmark 1901, 1. del, København 1903.

Danmarks Statistik, Folketællingen i Kongeriget Danmark 1911, 1. del, København 1913.

Snedkermester C.K. Holm på familieudflugt til Skamlingsbanken 1909.

Ole Feldbæk, Dansk Identitetshistorie, bind 2, Viborg 1991.

Ole Feldbæk, Dansk Identitetshistorie, bind 3, Viborg 1992.

Troels Fink, Båndene der bandt, bind I og II, Åbenrå 1999.

Institut for grænseregionsforskning, National identitet, Åbenrå 1994.

J. P. Trap, Haderslev amt, Ribe Amt, Sønderborg Amt, Vejle Amt, Åbenrå-Tønder Amter, 1965.

Otto Wang, Kolding anno 1900, bind I, Kolding 1941.

Otto Wang, Kolding anno 1900, bind II, Kolding 1956.

RUSSISKE FLYGTNINGE PÅ KOLDINGEGNEN UNDER FØRSTE VERDENSKRIG

AF LAURA MEYER HANSEN

RUSSISKE KRIGSFANGER I SØNDERJYLLAND

Under Første Verdenskrig kæmpede vældige hære mod hinanden – ofte mand mod mand – hvilket resulterede i store tab af menneskeliv på begge sider af fronterne samt tilfange-tagning af et stort antal soldater. Tyskland tog alene 1,7 millioner fanger, heraf var næsten 1 million russere.

Overalt i Tyskland måtte der oprettes fangelejre, herunder også i Nordslesvig (Sønderjylland), som siden 1864 havde været en del af det tyske rige. Fangerne blev beskæftiget i industrien, ved større anlægsarbejder og ved de store landbrug. I Sønderjylland var de bl.a. beskæftiget ved digebyggeri ved Ballum og med uddybning af en gren af Gram Å.

„Sicherungsstelle Nord“, som blev anlagt som forsvarsværk tværs over Sønderjylland syd for Vojens, blev bygget af tyske straffefanger, som var blevet lukket ud af de tyske fængsler til dette arbejde. Krigsfangerne kunne ikke anvendes til dette formål, idet de ifølge Haagkonventionerne fra 1899 og 1907 ikke måtte beskæftiges med militært arbejde.

Efterhånden som forsyningssituationen i Tyskland som følge af krigen blev katastrofal, blev fangerne sendt ud som arbejdskraft også i de mindre landbrug. På denne måde kunne de få en rimelig kost og samtidig være

til hjælp i et land, der var på – eller måske nærmere under – sultegrænsen, og hvor den mandlige arbejdsstyrke lå ved fronterne.

Som nævnt var langt de fleste fanger russere, og flertallet af dem kom fra landbrugssektoren i deres hjemland. I Sønderjylland må situationen have virket grotesk – at de sønderjyske mænd var sendt ud i en krig, som de fleste følte ikke var deres, mens deres arbejde derhjemme blev udført af krigsfanger.

De omtalte Haagkonventioner beskrev, hvordan krigsfanger skulle behandles m.h.t. løn, kost og logi, fritid m.v., samt hjemsendelse efter fredsslutningen. Med tysk grundighed var der herudover bestemte regler for behandlingen af de fanger, der blev udstationeret på gårdene. De var landets fjender, og derfor skulle de holdes under opsyn. Der skulle sættes tremmer for vinduerne i deres natlogi, deres tøj skulle fjernes om natten for at hindre flugtforsøg, og de skulle spise for sig selv. Det var forbudt at omgås dem. De måtte heller ikke fotograferes. De mange billeder, der findes af russiske krigsfanger under deres ophold i Sønderjylland, er dog et tydeligt tegn på, at ikke alle regler blev overholdt.

Inge Adriansen har i sin bog „Ivan fra Odessa“, der blev udgivet i 1991, samlet mange beretninger fra såvel de russiske krigsfanger, som fra deres private arbejdsgivere i Sønderjylland. På de mindre gårde blev de

*Russiske krigsfanger uden for grænsekroen i Taps
under Første Verdenskrig.*

som regel behandlet som den øvrige husstand og spiste sammen med dem. Aflønningen var 30 Pfennig om dagen samt kost og logi. Den tyske stat betalte kostpengene for fangerne, det var 60 Pfennig om dagen.

I et cirkulære fra Krigsministeriet i Berlin stod der, at den, der giver krigsfanger for rigelig kost, yder støtte til fjenden. Russerne opdagede hurtigt, at de mindre danske gårde var de bedste arbejdspladser. Skønsmæssigt var der 7000 krigsfanger i Sønderjylland under første Verdenskrig.

Af de beretninger, der findes fra dengang, er indtrykket af de russiske krigsfanger positivt. Sønderjyderne beskriver dem som venlige, flittige og taknemmelige for deres ophold. Nogle få blev i landet efter krigen, enkelte fordi de blev gift med en pige i lokalsamfundet, andre af frygt for det nye styre i Rusland. Der er eksempler på, at enkelte af disse tidligere krigsfanger blev på den samme gård resten af deres liv. Nogle lærte aldrig rigtig sproget, de kunne nogle brokker tysk og dansk, og det klarede de sig med, men der findes også eksempler på russere, som efterhånden lærte sproget og blev integreret i det danske samfund. Et par af fangerne fik en sønderjysk pige med tilbage til hjemlandet.

KRIGSFANGERNE FLYGTER NORD FOR GRÆNSEN

Allerede fra 1915 begyndte krigsfangerne fra Tyskland at flygte over Kongeågrænsen og over Østersøen til det neutrale Danmark. De første var lasede, pjaltede og sultne efter opholdet i de tyske fangelejre. Længere hen i krigen fik de som nævnt bedre vilkår, da de blev sendt ud på de mindre gårde, men flug-

ten fortsatte alligevel til det neutrale Danmark helt frem til 1919-20. Deres længsel efter hjemlandet var drivkraften. Langt de fleste var russiske soldater, der nu blev til såkaldte militærflygtninge. Der var ingen international konvention, som forpligtede Danmark til at returnere fangerne til Tyskland eller til deres hjemlande.

I Jylland oprettedes interneringslejre langs hele Kongeågrænsen, hvor flygtningene efter deres ankomst blev interneret i fjorten dage. Der blev rejst telte i Gørding, Ribe, Grindsted, Hejnsvig og Taps (ved Frederikshøj Kro).

Ribe havde langt det største antal flygtninge, antallet steg her i løbet af krigen til flere tusinde. Redaktøren af Ribe Stiftstidende, Carl Willemoes, førte under krigen en slags dagbog over alle de mange flygtninge, der jævnlige kom over Kongeågrænsen. Russerne oplevede dramatiske hændelser for at nå frem til friheden. De flygtede om natten og skjulte sig i grøfter og krat om dagen. Mange var analfabeter, og de kunne selvfølgelig hverken det tyske eller det danske sprog. Men de vidste, de skulle mod nord, og ordet „politi“ er næsten enslydende overalt. Nogle skjulte sig mellem to får og kravlede afsted, mange svømmede over Kongeåen i ly af mørket. De måtte leve af markerne afgrøder og var derfor ilde stillet ved vintertid, hvis turen varede for længe.

Grænsekontrollen blev varetaget af Grænsegendarmeriet. I lejrene eller på nærmeste sygehus blev de lægeundersøgt for evt. smittomme sygdomme og rensset for utøj. Efter interneringsperioden blev de sendt til Det Kejserske Russiske Generalkonsulat i København, hvor man sørgede for deres hjemtransport til Rusland. De lokale politimestre eller herredsfogeder sendte regningen for kost og

Russiske flygtninger i Vamdrup.

logi, samt evt. ny beklædning m.v. til konsulatet, som efterfølgende refunderede beløbet. Proceduren for fanger fra andre nationer var den samme, men antallet af flygtninger fra disse lande (f.eks. England, Rumænien og Polen) var beskedent.

RUSSISKE FLYGTNINGE I DANMARK EFTER FREDSSLUTNINGEN

Proceduren for hjemsendelse af fangerne til Rusland ændredes ikke efter Oktoberrevolutionen i 1917, derimod betød fredsslutningen mellem Tyskland og Rusland i foråret 1918, at de russiske flygtnings ophold i Danmark og hjemsendelse til Rusland nu blev

Danmarks egen sag, og det russiske konsulat havde ikke længere mulighed for at dække udgifterne.

Efter fredsslutningen var fangerne endvidere fritstillet i Tyskland, som hellere end gerne ville af med dem. Strømmen af russiske flygtninger til Danmark steg voldsomt, det blev efterhånden et stort problem at huse og ernære de mange soldater. Man forsøgte at sende så mange som muligt ud til private arbejdsgivere, især i landbrug og gartneri, hvor de selv kunne tjene til opholdet. Der var mangel på arbejdskraft, men antallet var så stort, at lokalbefolkningens hidtidige positive holdning til dem forsvandt.

Resultatet af den store tilstrømning blev, at staten genåbnede to hospitalsleje i henholdsvis Hald og Horserød, hvor syge og invalide krigsfanger var blevet behandlet under

krigen. Her blev mange strandede flygtninge indkvarteret, indtil det blev muligt at sende dem hjem. Bolsjevikkerne blev interneret i Hald og de øvrige i Horserød, for de to grupper kunne ikke enes. I København ville man helst ikke have bolsjevikkerne for tæt på, den „røde fare“ kunne smitte!

De sidste russere blev sendt hjem fra Hald den 9. marts 1920 med skib fra Århus til Estland.

RUSSISKE KRIGSFANGER I KOLDING HERRED

Som omtalt blev grænsebevogtningen varetaget af grænsegendarmer, der ved Kolding hørte under herredsfogeden for Kolding Herred. Der var bevogtning ved Hejlsminde, Vejstrup, Kær Mølle, Vamdrup og Frederikshøj Kro i Taps. På kroen lå også toldvæsenets kontor, der var bemanded med en toldforvalter og et par toldassistenter, der også tildels boede på kroen. Kroen ejedes på det tidspunkt af enkefru A.M. Wilson.

I december 1915 fik herredsfogeden for Kolding Herred, Will. E. Nielsen svar på en henvendelse, han tre måneder tidligere havde rettet til Justitsministeriet. Heri hedder det bl.a. „at bevogtningen af de fra Sønderjylland flygtede krigsfanger, som interneres i det ved Frederikshøj Kro opstillede Døcherske telt, udføres ved en vagtpost af Grænsegendarmeriet i dennes fritid med en betaling af 50 øre pr. time“. Det kunne lyde som en ringe betaling, men til sammenligning fik en arbejdsmand på den tid 1 kr. i dagløn.

Det viste sig dog hurtigt, at teltet var for koldt om vinteren, og at det let blæste omkuld. Man fik derfor tilladelse til at leje

kroens sal, som derefter fungerede som interneringslejr i næsten fem år på statens regning.

Fra 1915-1920 ankom med jævne mellemrum fanger fra Sønderjylland til Kolding Herred, i alt blev det til 400-500 personer. Langt de fleste var russere.

Ofte var det en tilfældig privatperson, fangerne først mødte på dansk jord. Mange nåede langt op i landet, før de gav sig til kende, fordi de var usikre på, hvor grænsen gik. Således traf snedker Jens Christensen fra Vonsild i september 1915 fire russere på Sdr. Landevej (nu Haderslevvej) ved Bellevuegade. Han viste dem vej til politistationen, og politiet fik fat i væversvend Joseph Neugebauer, som kunne russisk. Han har givetvis måttet agere tolk mange gange i den følgende tid. Det russiske sprog gav store problemer, og mange af russerne var som nævnt analfabeter.

Ligeledes i september 1915 blev to russere fanget ved Østerbygaard i Vamdrup. De fortalte, at de var flygtet fra fangelejren i Løgumkloster, hvor 70 fanger var døde af sygdom og underernæring. De fortalte også, at det havde taget dem seks nætter at nå til den danske grænse. Om dagen havde de skjult sig i grøfter og krat og havde rimeligt nemt kunnet finde føde på marker og i haver undervejs.

En søndag morgen i juli 1917 kom fem flygtninge sejlende ind til Hejlsminde på en tømmerflåde. Grænsen gik midt igennem Hejlsmindebugten. Det har formentlig skabt ikke så lidt opsigt, da de gik i land, for de havde ikke en trævl på kroppen. De havde tilsyneladende set deres snit til at flygte midt om natten fra K. Juhls gård i Torning, hvor de havde arbejdet – også selvom man der efter gældende instruks havde fjernet deres tøj for natten. Sognefoged Hansen fik en travl søn-

1 Васьми Васильевич 28 Москва
 Степанов Диордиев 23 Курское
 Мелков Сергей 31 Псков
 Андрей Иванович 31 Псков

Navnene på de fire russiske flygtninge, som blev antruffet på Haderslevvej den 9. september 1915. Det er den seddel, hvor de på russisk har skrevet deres navne. Ifølge rapporten ført af Kolding Herredsfogedkontor var væversvend Joseph Neugebauer deres tolk, og ifølge ham var deres navne: Vasilie Borchakof, Stephan Diordied, Ivan Gabukower og Andre Millarkim.

dag med at skaffe dem tøj og få dem transporteret til Frederikshøj Kro.

Efter fjorten dages internering på Frederikshøj Kro gik turen som omtalt til det russiske konsulat i København. Fangerne blev altid ledsaget på rejsen. Overpolitibetjent Skov i Kolding fik mange ture til hovedstaden i de år, enkelte gange blev de ledsaget af herredsfuldægtig Jepsen. Herredsfogeden sendte løbende regninger for kost og logi samt evt. indkøb af nyt tøj til konsulatet, som omgående refunderede beløbet.

Selv om herredsfogedens arkiv næppe er fuldstændigt bevaret, giver det dog et billede af situationen. De største problemer med krigsfangerne kom først efter krigsafslutningen mellem Rusland og Tyskland, hvor russerne ikke længere refunderede udgifterne, og hvor flygtningestrømmen steg betydeligt.

I løbet af 1918 blev omkring 70 russiske flygtninge og enkelte rumænere sendt i arbejde på gårdene i de otte sogne og på gartnerierne „Flora“ og „Aalykke“ i Kolding.

Tilstrømningen af russiske flygtninge til området gjorde, at der efterhånden blev for lidt plads på Frederikshøj Kro. I oktober 1918 sendtes 35 russere til den genåbnede lejr i Horserød. Ved årsskiftet 1918/19 måtte man anbringe 25 mand på badhotellet i Hejlsminde, og i februar 1919 måtte man indlogere 35 mand i Gymnastikhuset til Pigeskolen i Skolegade i Kolding.

Efterhånden intensiverede man indsatsen for at forhindre krigsfangerne i at komme over

LEVERANDØR TIL VARELOTTERIET OG LANDBRUGS- .. LOTTERIET ..	KIRKETORVET MONOPOL TELETON 537 ved ARNOLD JENSEN HERRE-EKVIPERINGS-FORRETNING	STØRSTE LAGER AF HERREKLÆDER I SYDJYLLAND

KOLDING, den 19 Oktober 1916

Her Høredspøged Nielsen

En høflig Brindring om vor Gambale angaaende
 Leverance af Ekvipering til Russerne, lilla det jeg mig
 at have på Deres srede Velvilje ogna over for min For-
 retning, min da det viser sig at der stadig er flere der
 rømmer

Erbødigst
 Arnold Jensen

For nogle forretningsdrivende i Kolding var leve-
 rancer til de russiske krigsflygtninge en mulig ind-
 tægtskilde.

grænsen og sendte dem retur til Tyskland,
 som havde ansvaret for at få dem hjem. Fra
 foråret 1919 faldt tilstrømningen, men man
 havde fortsat fyldt op i lejrene.

Den sidste russiske krigsfange i Kolding var
 måske Mascim Fadeiev, der i februar 1920
 blev sendt fra Kolding til opsamlinglejren i
 Hald. Herfra sendte han et brev til gårdejer
 Johs. Bøgh med tak for den tid, han havde
 været på dennes gård Thors i Binderup. Bre-

vet er skrevet på tysk og næppe af ham selv.
 Han blev sandsynligvis som en af de sidste
 krigsfanger i Danmark efter Første Verdens-
 krig udskibet fra Århus den 20. marts 1920
 med kurs mod Estland.

Under krigen fik Ingeborg Stemann i Ribe
 nogle af de fanger, der skulde skrive, til at
 fortælle om, hvordan deres tilværelse havde
 været, inden de blev sendt til fronten. Mange
 berettede om en slavetilværelse på de store
 russiske godser, hvor sult og kulde, elendige
 boliger og slid og slæb for godsejeren var dag-
 ligdag for alle fra barn til olding.

Krigen må have givet dem et kulturchock –
 både i Tyskland og i Danmark havde de set

velholdte bondegårde, gode landbrugsredskaber og frodige marker. De vendte hjem til en ny stat, og mange håbede, at bolsjevismen ville give dem brød, jord og frihed.

HOSPITALSLEJRE FOR KRIGSFANGER I DANMARK

Da der ofte i litteraturen er sket sammenblanding mellem de russiske krigsfanger, der opholdt sig i Sønderjylland og derfra flygtede til Danmark, og de syge russiske krigsfanger, der kom til danske hospitalslejre, vil jeg her til sidst kort fortælle om disse hospitalslejre.

Den danske regering, og især udenrigsminister Erik Scavenius, var stærkt interesseret i at bevare Danmarks neutralitet under Første Verdenskrig, men også ivrig efter at vise sin vilje til at hjælpe i form af humanitær indsats. Dansk Røde Kors deltog aktivt i humanitært arbejde under hele krigen. Organisationen var bl.a. ansvarlig for opsynet med de østrig/ungarske krigsfanger i Rusland, der omfattede ca. 1,5 millioner mennesker.

Forslaget om at Danmark skulle tage imod syge krigsfanger blev imidlertid fremsat af en privatmand, læge Th. Thorsøn, og han indsamlede egenhændigt ca. en halv million kroner til formålet. Hans tanke var, at hele samfundet skulle tage sig af fangerne – offentlig og privat indsats i skøn forening. Sådan gik det ikke. Røde Kors overtog ideen og organiserede oprettelsen af to fangelejre. Komiteen, der blev nedsat til at styre hele indsatsen, havde end ikke dr. Thorsøn som medlem. Samme komité fik gennemtruffet, at de krigsførende lande skulle betale for kosten i lejrene, 3 kr. for en menig og 4 kr. for en officer pr. dag. Dette betegnedes i flere af landets

aviser som en skandale. Det meste af Europa var ved at forbløde, og så forlangte det neutrale Danmark kostpenge for syge krigsfanger! Danmark betalte for oprettelsen af lejrene og administrationen. Det fremgår ikke helt klart af sagens akter, hvor de penge, dr. Thorsøn havde indsamlet, blev af, men ifølge aviserne fra den tid må det anses for sandsynligt, at de blev overdraget til Røde Kors.

Der oprettedes som omtalt to lejre, én i Hald ved Viborg, hvor man samlede de tyske og østrig/ungarske fanger, og én i Horsørød i Nordsjælland, hvor russere og rumænere blev anbragt. Danske læger deltog i udvælgelsen af de syge fanger i lejrene og var ledere af arbejdet. Der blev anvendt såvel læger som sygeplejersker fra hjemlandene. Når fangerne var blevet raske, eller i væsentlig bedring, blev de sendt til deres hjemlande.

Da oplysningerne om bolsjevikkernes overtagelse af magten i Rusland under Oktoberrevolutionen i 1917 nåede Horsørødlejren, skabte det en del ballade. De menige russere, der følte sympati for bolsjevismens ide om frihed og demokrati for folket, ville ikke mere hilse på hverken danske eller russiske officerer. I løbet af sommeren 1918 sendtes fangerne i begge lejre til deres hjemlande, og lejrene blev lukket. Der blev behandlet næsten 4000 invalide og syge krigsfanger i løbet af den tid, lejrene var i brug.

Da det blev kendt, at en russisk officer var blevet skudt ved sin hjemkomst til Rusland, var en del russiske officerer, der ikke var tilhængere af det nye styre i deres hjemland, bange for at vende hjem. Regeringen valgte derfor at give opholdstilladelse til 25 russiske officerer, selvom dette var i strid med de internationale aftaler.

Som ovenfor omtalt blev de to hospitalslejre i 1918-20 genåbnet for at huse de russiske krigsflygtninge, indtil de kunne sendes hjem.

KILDEMATERIALE

TRYKTE KILDER:

Inge Adriansen: *Ivan fra Odessa. Krigsfanger i Nordlesvig og Danmark 1914-1920*, Historisk Samfund for Als og Sundeved, 1991.

Bent Blüdnikow: *Krigsfanger*, 1988.

Ingeborg Stemann: *Russiske bønder fortæller*, Martins Forlag 1932.

Hejls Kirkeblad 1999/2000. Heri fortæller Anton Kovaltsenko om sin far og dennes tilværelse som russisk flygtning i Sønderjylland. Han

giftede sig med en dansk pige og integreredes fuldstændigt i det danske samfund.

Pluk fra forskningen i Sønderjylland, 1986 nr. 3 s. 14-20.

UTRYKTE KILDER:

LANDSARKIVET I VIBORG:

B 74. Kolding Herreds retsbetjentarkiv, nr. 7084. Vedr. russiske krigsfanger 1918-19.

B 310 Kolding Toldarkiv. Journalsager (1905-20), Sager vedr. Landkontrolgrænsen (1865-1919), Toldbygninger (nr. 1229-30).

RIGSARKIVET:

Udenrigsministeriets Arkiv 6 U 53 A og 6 U 53 F (1909-45)

Privatarkiv nr. 6517, Carl Willemoes, pk. 7-9.

HJELMS MØLLE OG STENMØLLEN

AF H.C. ERVALD

HJELMS MØLLE

Hjelms Mølle var en vindmølle, og den har været beliggende for enden af Hjelmsvej – lige over for Kristkirken. Navnet skyldes, at møllen i 1865 blev opført på det, der dengang hed Hjelms Toft.

Møllen har herefter sat sine spor i navne som Hjelmsvej, Møllestien og Møllevej.

Det var kammersekretær Christian F.N. Borthig, der med materialerne fra den nedbrudte Slotsmøllens vindmølle opførte møllen. Hans navn er bevaret i Borthigsgade og i anlægget med stien, som går fra, hvor møllen

Hjelms Mølle fotograferet ca. 1920.

Hjelms Mølle fotograferet fra den nordlige del af Søndergade ca. 1870.

har været beliggende og op mod Skovhøj. I 1873 sælges møllen til Peter Jeppesen. I 1882 hed ejeren Caroline Henriksen, i 1900 Sophie Leneth, i 1917 H.Chr. Jensen og fra 1929 bager Christian Ernst Rasmus Andersen.

Den 15. april 1931 ved fire-tiden om morgenen går der ild i møllen, og i løbet af få timer er den nedbrændt.

I Jydske Tidende fra den 16. april 1931 kan læses følgende: „Man var lige i en travl Tid, idet der nu er stor Omsætning af Kyllingefoder, og da Vinden var gunstig, havde man besluttet at male hele Natten. Henved Klokkeren 4 opdagede Sønnen, Martinus Andersen, at der var udbrudt Ild i Møllen, idet Akslen var løbet varm og havde antændt et af Trælejerne“.

Flere koldingensere kan endnu huske, da møllen brændte og har fortalt mig, hvilket fantastisk syn det var, da møllen var omspændt af flammer, pludselig at se de brændende møllevinger begynde at dreje som i en sidste krampetrækning.

I avisen kan også læses, at foruden møllen brændte hele lageret, der bestod af 15.000 pund korn og 1.000 pund kyllingefoder.

STENMØLLEN ELLER STRANDMØLLEN

Både navnene Stenmøllen og Strandmøllen er brugt om denne mølle.

Om møllen oplyses, at den oprindeligt stod ved Jonstrup Seminarium pr. Maaløv, og at den blev flyttet til Kolding i 1906.

Ejeren Lauritz Jepsen (1849-1907) fortsatte her den møllestensfabrikation, han i 1899 havde indledt ved møllen i Hjarup. Efter Lauritz Jepsens død i 1907 fortsatte sønnen, Jens Nørby Jepsen, virksomheden. I 1943 overdrog enken virksomheden til ingeniør L.K. Sletskov, som er en søstersøn til møllens første ejer.

I 1955 solgtes møllen med grund og bygninger til murermester Johs. Jeppesen, firma P. Jeppesen & Søn, som anvendte stedet som lagerplads.

Efter nogle forsøg på at restaurere og bevare selve møllen besegles møllens skæbne ved en brand i juni 1966.

Om selve møllestensfabrikationen kan fortælles, at da møllesten udført af natursten har været vanskelige og dyre at fremskaffe, opstod omkring 1890 flere steder en fabrikation af kunstige møllesten. En fabrikation som var blevet mulig, efter at der på samme tid var

Stenmøllen fotograferet ca. 1930.

igangsat en større produktion af cement i Danmark især i Ålborg området. Møllestene blev støbt af en beton, hvori hovedbestanddelen var knust flint.

I Stenmøllens møllehus har været opstillet flere knuseværker for knusning af flintesten samt sorteringsanlæg, som er blevet drevet ved hjælp af vindkraften gennem møllevingerne. I 1922 anvendtes vindkraften stadig, men der var nu endvidere installeret en 20 HK dieselmotor samt en 10 HK elektromotor.

Omkring møllen lå i 1922 en beboelsesbygning, et motorhus, støberi, værksted, stenhuggeri, stald for 2 heste, vognport og lager-

bygninger. I 1922 blev der beskæftiget 10 mand på virksomheden, som hed „Dansk Kunstmøllestensfabrik“, og der foregik også herfra salg af diverse møllemaskiner.

Vindkraften blev udnyttet til omkring 1922. Møllestensfabrikationen er ophørt omkring 1940.

KILDER:

Hjelm og møllen af Bent Petersen, Kolding Folkeblad 16/8 1991.

Jydske Tidende 16/4 1931.

Danske møller ved Niels Meyn og H. Loft.

Kolding Folkeblad, 12/10 1957 og 16/6 1966.

Dansk Tarifforening, inspektionsberetning 14/2 1922.

Stenmøllen set fra Svineryggen ca. 1960.

MIN FARS OPFINDELSE

AF BØRGE IBSEN

Min far hed Johannes. Han blev kaldt Johs eller ved efternavn. Af profession var han typograf, hvilket han var uhyre stolt af. Når han var højtidelig, talte han om sortekunstens sønner, og når han talte om Gutenberg fik han vand i øjnene. Skulle man være noget inden for håndværket, så burde man blive typograf, alt andet var det bare ingenting.

Ved siden af sit fag havde han en trang til at ville tale og diskutere med folk. Han elskede at tale, rigtig lang snak, og sælsomme ord blev vi daglig stillet over for. Men der skulle helst være tilhørere, uanset hvem og hvad, eller om de forstod ham eller ej. Jeg tror nok, mange af hans venner var ret trætte af at være tilhørere. Han var ikke meget for modsigelser. Ikke sådan at forstå, at han ikke var lydhor over for andre, men der var ligesom ikke plads i hans opfattelse af tingene. Han havde vanskeligt ved at vurdere andet, end det han selv mente og gik ind for. Dersom man havde fortalt ham, at han var fanatiker, ville han sikkert have opfattet det som et plus. Enten var tingene rigtige, eller også var de det overhovedet ikke. En sådan faderindstilling var en hindring for, at jeg som barn kunne forstå ham eller have nogen kontakt med ham. Egentlig var der lysårsafstande mellem os. Jeg spekulerede ofte over, om han var bevidst om, at han havde avlet en håndfuld børn.

Det var vores mor, vi holdt os til. Hun var familiedirigenten, som styrede foretagenet, ikke hårdt, men med kvindehånd, og kun i undtagelsestilfælde blev der appelleret til faderlig autoritet. Så sænkede min far avisen, så på os over brillerne, sagde måske vores navn. Det var rigeligt til at støtte min mors befalinger. Egentlig var jeg ikke bange for ham, næsten tværtimod, men af én eller anden grund havde jeg instinktmæssigt en følelse af, at hans faderlige rolle, trods alt, var ukrænkelig.

Som sagt min far var en tænksoin mand, som spekulerede meget over livet og livets mærkværdigheder. Han gjorde sig mange tanker om livets muligheder, og om det var muligt for os at kunne bestå som art. Vores ødselhed med verdens resurser, og menneskenes ligegyldighed med deres medmennesker optog ham meget. Jeg blev egentlig aldrig helt overtudet om, om han var socialist, om det var Malthus lære, der optog ham eller for den sags skyld Jesus, hvis lære han fandt uortodoks, men måske blev det hele kun en parentes i hans rodede tanker. Men som en konsekvens af hans bizarre fantasi opstod ideen om, at kunne man konstruere en eller anden form for maskineri, der kunne fungere uden tilførsel af drivkraft, så ville man kunne modarbejde den rovdrift, der fandtes på jordens resurser, og hos ham var der mange gange ikke så langt fra ord til handling.

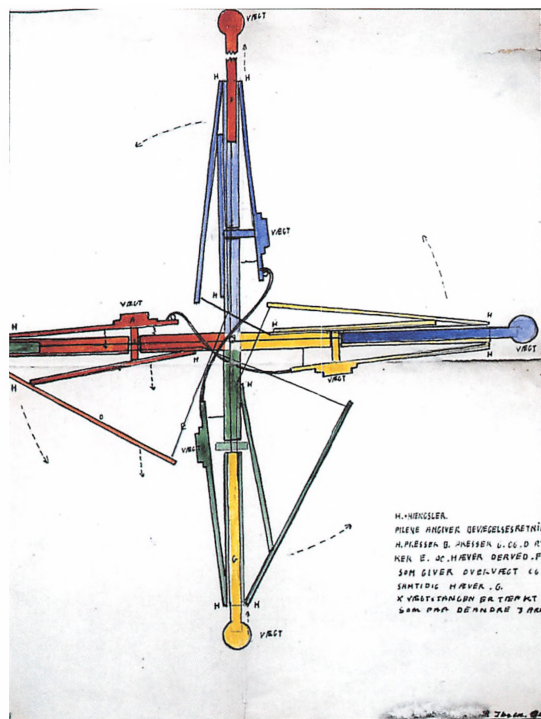

Nå, men nu er det jo ikke så ligetil og ukompliceret at opfinde en perpetuum mobile. Der skal man tænke sig om, da det er i strid med alle de principper om kraft og bevægelse, som man kender til. Mange mennesker har gennem tiderne taget sig for at trodse naturen, mange mærkelige apparater er blevet fremstillet og kasseret som ubrugelige, men alt dette havde min far ikke noget kendskab til, så i lykkelig uvidenhed sprang han hovedkulds ud i problemerne.

Nu er det soleklart, at det koster både meget energi, indsigt og teknisk snilde. Fantasien var i rigelig mål tilstede, men den tekniske snilde? Faktisk kender jeg ingen, der var så blottet for teknisk snilde som min far. Man stod næsten med livet i hænderne, når min far gav sig i lag med et eller andet teknisk problem, f.eks. at skifte en prop i det elektriske system. Så kunne man være vis på, at der opstod kortslutning. Og nu var det således, at med hensyn til værktøj var hans beholdning lig nul – en hammer, en knibtang og min mors brødkniv – og af dette skulle verdens største opfindelse skabes! Samtidig blev vores køkken erklæret for forbudt område, da det var forvandlet til laboratorium, så længe operationerne fandt sted.

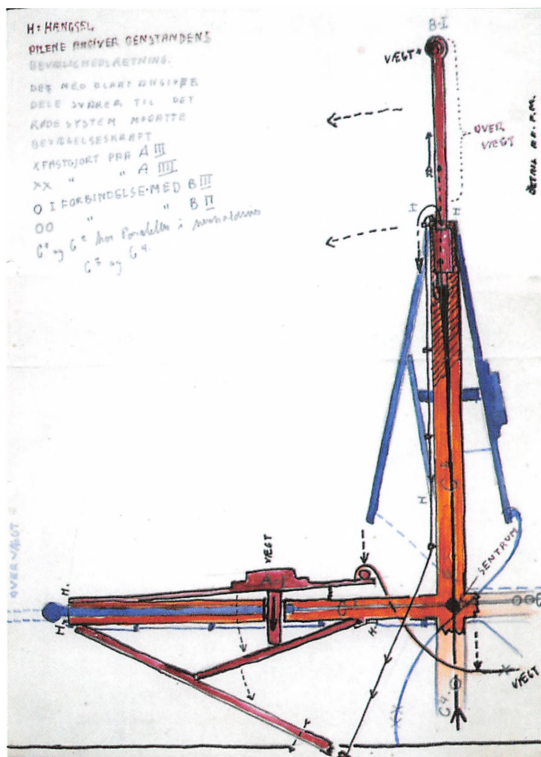
Heraf ser man, at min mor ligesom var frataget mulighederne for at varetage familiens trivsel. Måske er det overdrevet, men virkeligheden var den, at netop beslaglæggelsen af de nødvendige ting til den daglige madtilberedelse blev et stridsspørgsmål, som kun blev periodisk løst ved at min far holdt passende pauser mellem sine opfinderdage.

Men fremover var det således, at så såre der viste sig symptomer på, at opfinderbehovet var i anmarch, fik min mor røde pletter i

Figur 1 og 2 (på modsatte side) viser et udkast til en Perpetuum mobile. Et sindrigt system af snore og lodder hjælper til at gøre den ene side tung og den anden side let, hvorved „hjulet“ vil dreje rundt. Opfinderen snedkererede selv en model hjemme på køkkenbordet, men p.g.a. modellens grove forarbejdning med stor friktion i lejer og snore kunne modellen desværre ikke fungere efter hensigten. Min far foreslog derfor henholdsvis Teknologisk Institut og Danmarks Tekniske Højskole at udarbejde en mere professionel model, der ville kunne godtgøre, at den virkede.

ansigt og på hænder, hendes øjne løb i vand, og hendes stemme blev uklar. Jeg kan endnu se det for mig. Hun står ved vinduet i vores køkken, som vender ned mod skrænten, ad

Figur 2

hvilken min far kommer fra arbejde. Hun ser, at han har noget under armen, noget træ eller lignende. Hun siger næsten chokagtigt: "Børn nu skal Johannes til at opfinde igen", og samtidig begynder pletterne langsomt at komme til syne på hendes ansigt. Godt nok vidste vi af erfaring, at opfinderånden højest varede tre eller fire dage, men det var længe nok for min mor at skulle undvære sit køkken og sin brødkniv.

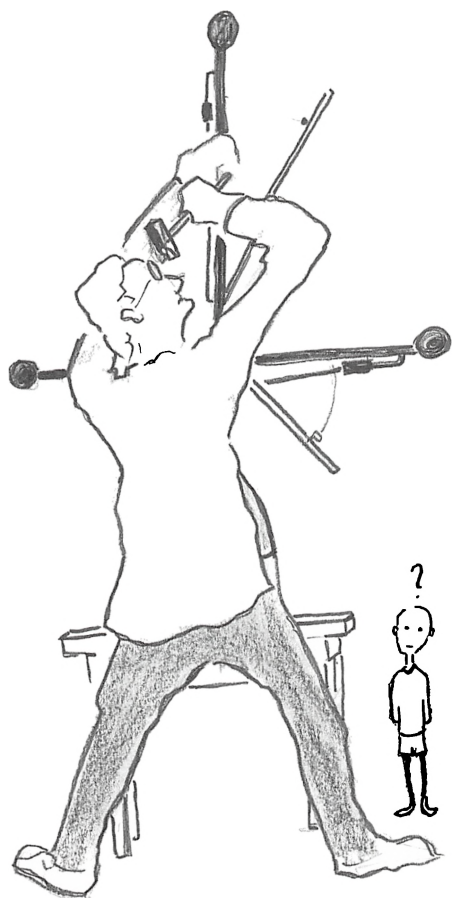
En anden ting var der ved disse hektiske dage, at medens den øvrige familie næsten korporlig blev holdt i uvidenhed om, hvad der foregik i vores laboratoriekøkken, så blev

jeg, som den eneste, indviet i de hemmeligheder, der foregik der. Den væsentligste grund til denne særstilling var uden tvivl den, at jeg kunne tegne, og da min far var snildere til at tænke end til at tegne, og jeg havde det præcis modsat, så blev det min lod at prente på papiret resultatet af den, vi kan godt sige revolutionære opfindelse, der her tog form.

Tanken var selvfølgelig, at tegningerne skulle sendes ind til Statens Teknologiske Institut, som så ville blive meget overrasket, ja nærmest chokeret over denne opfindelse, og for nu at gøre det hele mere tillokkende og overraskende for instituttets folk, så farvelagde jeg tegningerne med min farvelade. Det kunne udmærket betale sig at dupere raket, selv var jeg stolt af mine frembringelser, og at jeg så samtidig blev sat ind i fidusen ved opfindelsen var jo en ekstra gevinst. Jeg må tilstå, at jeg i begyndelsen ikke havde megen tro på realiteten af opfindelsen. Det var ren gali-

Johs. Ibsen og Birthe Katrine Ibsen.

Johs. Ibsen og evighedsmaskinen.

matias, fuldstændig ud i hampen, en forrykt tanke uden bund i faktiske forhold, men efterhånden som min far forklarede mig, hvorledes det hele fungerede, blev jeg rokket i min skepsis. Det er det, man kalder manipulation, for selv om min fars model meget mildt sagt var jammerlig og flikket sammen af en fusker, så forstod jeg udmærket, at det ville være en fordel for ikke at sige en nødvendighed ikke at sende modellen til en nøjere bedømmelse hos

Teknologisk Institut. Dels ville den ikke kunne holde til en forsendelse, måske ville man også have vanskeligt ved at tyde dens funktion, og dels var der mulighed for at mistolke den. Nej, det lange af det korte ville være at sende mine tegninger og min fars omstændelige og indviklede forklaring på fænomenet. Så lavede han en indviklet og næsten uforklarlig beskrivelse af sin idé's mening, men jeg må påstå, at jeg allerede dengang havde den opfattelse, at de mennesker kunne have deres vanskeligheder ved den omstændelige forklaring. Min far mente, at så ville de sikkert bygge en model, som så kunne få dem til at indse, at de her stod over for verdens løsning af kraft og fremtidens teknologi.

Men ak, således skulle det ikke gå. Alt dette hoppede man fint over, og i deres skepsis og overbevisning burde de have skrevet tilbage, at det var blålys og galimatias, og at de ikke gad beskæftige sig med slige sager, og at min far burde gøre det samme og burde finde noget andet og mere nyttigt at fylde sin tid ud med, men nej det gjorde man ikke.

Det var venlige mennesker, venlige og høflige, som i pæne vendinger og høflige ord blot gjorde os forståeligt, at sådan noget var en tilsidesættelse af naturlovene, som man altså ikke kunne manipulere med efter behag. Det hele røg ind af det ene øre og lige så rapt ud af det andet. Min fars reaktion kan man udtrykke i få ord: "Det har de ikke nogen forstand på, mange har før lavet opfindelser, som ingen troede på, og som alligevel blev verdenssensationer". Da jeg spurgte min far, hvad han i den forbindelse tænkte på, blev han mig svar skyldig. En lidt veg argumentation, hvorefter han fortsatte sine meningsløse eksperimenter.

TEKNOLOGISK INSTITUT

FAGSKOLEN FOR HAANDVÆRKERE OG MINDRE INDUSTRIDRIVENDE

POSTGIRO-KONTO: 978
TELEGR.: TEKNOLOGISK

TELEF.: CENTRAL 8760
HAGEMANNSGADE 2

MOTORKONSULTATIONEN

Bedes anført ved Besvarelsen

NR. 3169. 11/15.

KØBENHAVN V, 17/12. 1949.

Herr John. Ibsen,

Agtrupvej 50, Hølding.

I Deres brede af 15. 12. har De bedt os om at lade en af Dem skitseret "Machine" undersøge og præsentere "præaktisk Prøve".

Vi skal hertil bemærke, at vi ikke har midler til at fremstille Apparatet for Opfindere, og da vi absolut ikke tror på "Livighedsmaskiner", har vi i dette tilfælde heller ingen Interesse i at prøve den.

Skitserne kommer retur.

Med Høflighed
for TEKNOLOGISK INSTITUT

M. M.
Mekanik-Ingeniør.

Svaret fra Teknologisk Institut taler for sig selv!

Det er et godt princip ikke at give op, det er udholdenhed, der giver resultat. Havde hans eksperimenter drejet sig om trykkeri-processen, der jo egentlig var hans fag, vil jeg tro, at hans udholdenhed og flid ville kunne give pote, men det her var en kamp mod vejrmøller, en don Quixote, en ridder af den bedrøvelige skikkelse. Han drømte stadig om de

ting, der ikke kunne lykkes, men som årene gik, blev det sjældnere og sjældnere for til sidst at ebbe ud, og han tale aldrig mere om sin perpetuum mobile.

Da han som gammel mand døde mæt af dage, som man siger, fandt jeg i hans gemmer de tegninger, jeg havde lavet, og som min far engang var stolt af, men som aldrig skulle blive til virkelighed, fordi de var i modstrid med alle naturlovene og fornuften.

FABRIKANT H.H. NIELSEN OG KOLDING MASKINFABRIK

AF NIELS LADEGAARD OG ERIK FAURBY

LÆRETIDEN

To tidligere lærlinge finder, at lærlingeårene 1938-1945 på Kolding Maskinfabrik, tidligere kaldet Skovmøllens Maskinfabrik, har været så betydningsfulde for dem og så forskellige fra uddannelsen i dag, at de sammen har forsøgt at skabe et billede af forholdene dengang og ikke mindst af grundlæggeren fabrikant H.H. Nielsen.

Mange vil nok erindre, at der på hjørnet af Marielundsvej og Ndr. Ringvej, hvor nu Birks Bolighus ligger, fandtes nogle bygninger, der rummede Maskinfabrikken og vinkelret på den en bygning, der rummede Børstefabrikken Dan. Der var tre driftige brødre Hans Henrik på Maskinfabrikken og Albert og Richard Nielsen på Børstefabrikken. Endnu en bygning rummede Kolding Stålbørstefabrik, hvis ejer Kai Maltarp var gift med en søster til de tre brødre. Det var faderen til de fire søskende, der i sin tid startede det hele, og han må have lært godt fra sig, for drengene blev drifige mænd, som udviklede nye tanker og ideer, først alene, senere ansattes medarbejdere.

Skovmøllens Maskinfabrik ved Ndr. Ringvej blev skabt i det små og klarede sig i de fattige 1930ere først og fremmest takket være H.H. Nielsens faglige dygtighed, hans fornemmelse for forretning og hans evne til at præstere dristige og driftsikre konstruktioner.

Hans fremsynethed var stor, men vel ikke tilstrækkelig anerkendt, hvilket vist ikke er et ukendt fænomen.

H.H. Nielsen var en god mester at være lærling hos. Han var en mand, vi havde stor respekt for både menneskeligt og fagligt. Han sørgede for, at vi blev oplært i alle de færdigheder, der var nødvendige for, at vi kunne stå godt rustet til fremtiden.

Det første år som lærling var nu ikke det mest interessante. Overgangen fra skolen til en lang arbejdsdag var hård. De ældre medarbejdere (svendene) forlangte meget, og vi kunne forvente en på hovedet, hvis vi f.eks. glemte at sige „De“. Arbejdet som første års lærling bestod også i oprydning, rensning af støbegods med hammer og mejsel og kørsel med trækvogn fra fabrikken gennem byen til De Danske Mejeriers Maskinfabriks støberi for at hente støbegods. Samme trækvogn var i brug hver lørdag efter arbejdstids ophør, for først da skulle der ryddes op, og affald (jernspåner m.v.) køres til lossepladsen på Nordhavnen.

Arbejdstiden var dengang 48 timer om ugen. Fordelt med 8,5 timer de fem første dage og 5,5 timer om lørdagen. Lønningen var det første år 10 øre i timen, 2. år 12 øre, 3. år 15 øre og 4. år 25 øre.

En dag lige før vi skulle køre på lossepladsen, kom H.H. Nielsen ned i fabrikken, fami-

Frokosten indtages udenfor Kolding Maskinfabrik på Ndr. Ringvej, ca. 1940. Siddende fra venstre: Erik Faurby, Poul Hansen, Henry Kuntz?, Arthur Hassel, ukendt, Niels Ladegaard.

lien boede dengang på 1. sal og bad os hælde et par tønder med affald ud på gulvet. Han gennemgik det hele og tog forskellige ting fra. Inden det igen blev skovlet op, viste han os de ting, han havde sorteret fra og nævnte prisen på hver enkelt ting. Der var et knækket bor, et par spændskiver, møtrikker m.v. Der var i alt for 85 øre. Det glemmer jeg aldrig.

Den ene lærling afløste den anden, og vi begyndte at blive indført i den svære kunst at lave et perfekt stykke arbejde. Det var tit en

bestemt opgave f.eks. en bådmotor, der manglede en enkelt del, der til sidst skulle gå op i en højere enhed, så hver eneste arbejdsopgave skulle udføres meget præcist. Vi blev afhængige af hinanden og kunne glæde os sammen over et godt resultat.

H.H. Nielsen var en god pædagog. Han var meget imødekommende, hvis vi lærlinge gerne ville arbejde med vore egne ideer efter fyraften. Det kunne f.eks. være en smedjærnslampe, som skulle bruges som gave. Vi skulle ikke betale for materialer, men inden vi tog det med hjem, ville han se, om det var ordentligt udført.

Forholdene på en fabrik på den tid var meget anderledes end i dag. Der var ingen bademuligheder, rengøring af hænder og an-

sigt var besværligt, kun koldt vand i hanerne over en lang vaskerende, sæbe var rationeret. Den bedste blanding lavede man selv af brun sæbe og savsmuld. Frokoststuen var smedien, hvor vi satte os på filebænken med vore medbragte madpakker. Om vinteren var der varmt, da den store dieselmotor, der ved remtræk trak hovedakslen til samtlige maskiner, afgav en god varme. Om sommeren, når vejret tillod det, sad vi udenfor. Disse forhold blev væsentligt forbedret i Nr. Bjert.

I 1938 blev der vedtaget en lov om 14 dages ferie til alle lærlinge med løn, men i øvrigt er lærlingeforholdet beskrevet i Lov nr. 120-1937 af 7. maj 1937. Der var undervisningspligt på Teknisk Skole om aftenen. I elevernes meddelelsesbog indførte læreren eventuelle forsømmelser, og bogen skulle underskrives af mester hver uge.

SVENDEPRØVEN

Vi var to, der skulle aflægge svendeprøve samtidig, og vi kunne vælge, om vi selv ville komme med forslag og tegninger eller lade Svendeprøvekommissionen bestemme. Vi valgte det første og brugte den sidste del af året på Teknisk Skole til at udarbejde de nødvendige arbejdstegninger, som så skulle godkendes af kommissionen. Bestemte sværhedsgrader og flere bearbejdningsmaskiner skulle indgå i arbejdet.

Vi valgte hver sit emne. Den ene en stålholder til en drejebænk, den anden et stilbart vingjern. Vingjernet holder gevindtappen, når der skæres gevind i et hul. Prøven omfattede også færdighed i værktøjssmedning. På dagen fik vi udleveret de nødvendige materialer til arbejdet, og under opsyn af skueme-

ster bearbejdede vi udvalgte steder på materialet. Han stemplede et mærke til senere kontrol, så vi ikke bare kunne tage et nyt emne, hvis noget gik galt undervejs. Da vi efter nogen tid var færdige, kom skuemestrene driftsleder M. Sørensen og Svend Andersen og kontrollerede, om alt var i orden. Der blev målt og vurderet, og vore svendeprøver var udført til alles tilfredshed. Senere fik vi tilsendt et svendebrev. Vi fejrede dagen med en sammenkomst, hvor vi måtte spendere en øl eller vand til de andre medarbejdere. Fra den dag var vi officielt dus med de gamle svende. De gamle skel var dog forlængst borte efter de mange gode års samarbejde. Svendeprøverne blev afholdt i juni 1943 på den nye fabrik i Nr. Bjert.

Den nybakte svend, Erik Faurby, med sit svendestykke, en stålholder, 1943.

Kolding Maskinfabrik efter udflytningen til Nr. Bjert, 1942. Fra venstre ses H.H. Nielsen, Haakonsen, sønnen E. Nielsen, Georg Gross, Frants Fabrin, Arthur Hassel, Poul Hansen, Verner Haakonsen, Niels Ladegaard, Henry Kuntz, Bent Bendixen, Erik Faurby.

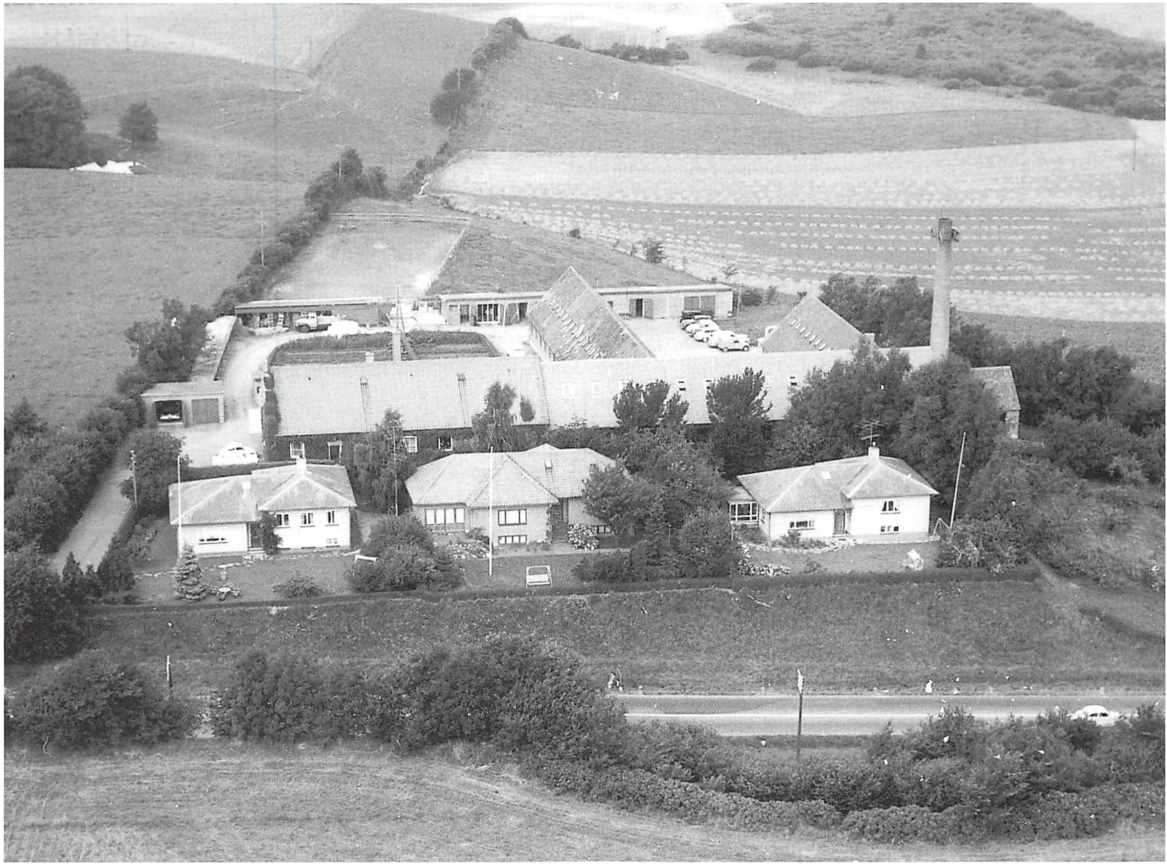
UDFLYTNINGEN TIL NR. BJERT I 1941 OG PROBLEMER SOM FØLGE AF KRIGEN

H.H. Nielsen havde i 1941 flyttet sin fabrik til Nr. Bjert. Fabrikken blev bygget på en grund,

der lå i forlængelse af daværende Nr. Bjert Mejeri. H.H. Nielsen havde som nævnt to brødre, Richard og Albert. Også de havde set rigtigheden i at flytte, og de etablerede Børstefabrikken Dan i en selvstændig bygning i umiddelbar forlængelse af maskinfabrikken.

Under krigen var der knaphed på fødevarer. Alt var praktisk taget rationeret. Især kød, æg, brød og mælk var vanskeligt at skaffe. Hvad gør man så? Brødrene Nielsen byggede et lille husmandsbrug, hvor man kunne opfodre grise, have høns og have samt lidt kornavl. Det ville nok flere have gjort, hvis de havde været så fremsynet og haft mulighederne.

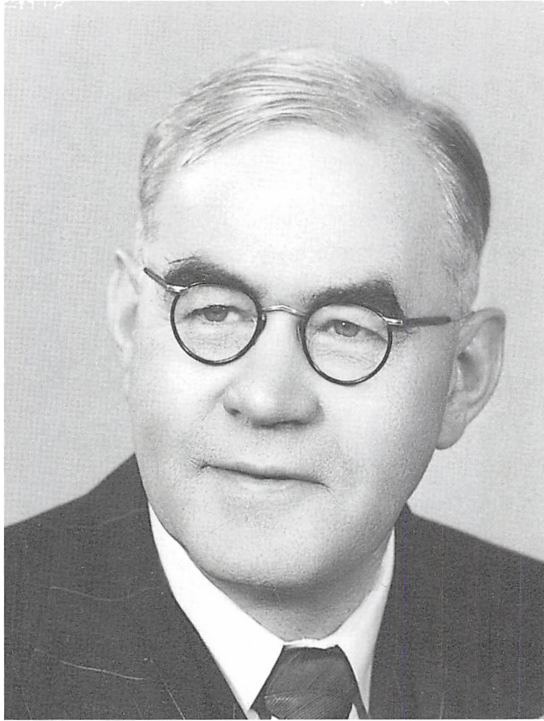

De tre brødre Nielsen byggede tre huse ved siden af hinanden i Nr. Bjert. Bagved Kolding Maskinfabrik og Børstefabrikken.

Men der var mange andre problemer pga. krigen. Mangel på elektricitet, mangel på materialer af enhver art, og transportvanskeligheder for de ansatte. Fabrikant H.H. Nielsen var „krumtappen“, det hele drejede sig om. Som tekniker var det ham, der skulle holde den lokale vindmølle i orden, holde landbrugsmaskinerne i driftklar stand, sørge for hjælpestrøm til maskiner og husholdning. Vi,

der var ansatte på maskinfabrikken, havde indtrykket af, at det var „venstrehåndsarbejde“ for ham, hvad det selvfølgelig ikke var, men produktionen på maskinfabrikken interesserede ham mest.

Arbejdstiden var dengang som nævnt 48 timer om ugen. Men krigsudbruddet bevirkede, at man, af hensyn til brændselssituationen, fandt det nødvendigt at fordele forbruget over flere dagtimer for at undgå spidsbelastninger på strømforsyningen. Virksomhederne blev derfor beordret til at tilrettelægge arbejdstiden således, at man den ene uge begyndte tidligt og den næste arbejdede sent. På

H.H. Nielsen fotograferet i USA, ca. 1950.

Kolding Maskinfabrik betød det, at vi måtte begynde klokken fem om morgenen hver anden uge og den efterfølgende uge klokken tolv middag. For os, der stod i lære, betød det, at vi i vinterhalvåret skulle møde på Teknisk Skole kl. 18.15, og den næste uge kl. 9. Når vi „rubbede neglene“ kunne vi lige nå det, men der var ikke megen tid til pjat og pjank. I øvrigt var vi som regel dødtrætte, og havde let ved at finde sengen.

Det var et stort problem, når cyklerne punkterede eller dækkene sprang. Det var vanskeligt at få nye dæk, og de var af dårlig kvalitet. Gummien var dårlig, og lærredet indeni var fremstillet af cellulid, der bestemt

ikke var særlig holdbart. Dæklapper var meget almindelige, men ubehagelige at køre på. Lygteføringen var elendig. Man måtte kun have en åbning i lygteglasset på 1 x 5 cm, og det kunne man dårligt se ved. I snevejr ville dynamoen ikke virke. Sne og is fik den til at glide af dækket.

Da jernbanesabotagen satte ind for alvor, blev tyske vagtposter placeret på viadukterne. Første gang, vi blev standset en mørk morgen, var vi ved at falde af cyklerne, da der pludselig lød en kommando: „Halt! Ausweiss!“. Så måtte vi standse og finde de forhadte legitimationskort frem. Efter et par gange at have standset os, havde soldaterne åbenbart lært os at kende og også min helt specielle reflektor, for pludselig lød et råb: „Ist es Gross?“. Da jeg svarede bekræftende, blev der svaret: „Passieren!“.

GENERATORBILER

Kørsel med privatbiler var for længst stoppet. Bilerne stod opklodset i garagerne, men lastbilerne måtte køre, men deres brændstoffdeling var så lille, at den ikke rakte langt, og så blev gengas-bilen løsningen.

Gasgeneratoren havde været kendt siden 1863, men i de skandinaviske lande var det krigsudbruddet i 1939, som var tilskyndelsen til at anvende indenlandsk brændsel som drivkraft i biler, og fra 1941 fungerede genganlæg til biler helt driftssikkert.

På det tidspunkt fandtes der ca. 9000 gengasdrevne automobiler i landet, og myndighederne fandt det nødvendigt at sætte en foreløbig stopper for nyindregistreringer, indtil brændselsproblemet kunne løses tilfredsstillende. De 9000 gengasdrevne biler var ble-

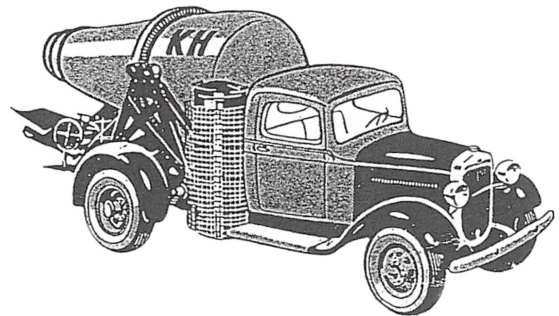

H.H. Nielsen og medarbejdere på en stak generatorbrænde.

snavset arbejde, og ufarligt var det heller ikke, idet kulilteforgiftning let kunne forekomme, hvis man ikke passede på.

vet konstrueret på forskellig måde. Også fabrikant H.H. Nielsen lavede sin konstruktion, som slet og ret hed „system Kolding Maskinfabrik“.

„Kolding-Generatoren“ blev fremstillet i tre modeller: en for større lastvogne og rutebiler, en for mindre lastvogne, traktorer og kassevogne og en for personvogne, hvor generatoren monteredes på konsol. Fremstilling og vedligeholdelse af disse anlæg gav en del arbejde til fabrikken, men det var et meget

Kolding-Generator påmonteret betonkanon.

PRODUKTION AF BÅDMOTORER, SPECIALMASKINER OG OPFINDELSER

Kolding Maskinfabrik fremstillede selvkonstruerede moderne bådmotorer fra 3 til 30 HK til lystyachter og fiskebåde, og motorerne kunne for øvrigt også anvendes på land. Programmet for specialmaskiner omfattede bl.a. Radial slibe- og polermaskiner og skære- og kantslibemaskiner til marmor og granit samt maskiner til børsteindustrien. På Kolding Havn lå der i den tid Krøllers Tarmrenseri, der anvendte maskiner fra Kolding Maskinfabrik. Det var ikke særlig spændende arbejde, når en maskine derfra kom til reparation.

Der var ikke tale om produktion af større serier af maskiner, derfor blev arbejdsdagen aldrig kedelig og ensformig. Vi fik virkelig lært at arbejde med alle typer af maskiner i fabrikken – på nær den store langhøvl, der kun blev betjent af en mand, Henry Kuntz.

Som den venlige og iderige mand H.H. Nielsen var, tog han ofte tid til at tale med håbefulde opfindere, der ønskede hans vurdering af deres projekter. Vi oplevede en enkelt gang, at H.H. Nielsen kunne se noget i en opfinders ide og gik med til, at der blev lavet en mindre maskinmodel til forsøgskørsel.

H.H. Nielsen var altid selv på vej med at omsætte ideer til virkelighed. Bl.a. konstruede og tegnede han en langhøvl til afhøvling af jerndelev. Modeller og støbning af de enkelte dele måtte fremstilles på De Danske Mejeriers Maskinfabrik, der også forarbejdede alle de større dele, men samlingen kunne foretages på Kolding Maskinfabrik. Høvlen havde et langt plan, d.v.s. en vandret plade, som kunne bevæge sig frem og tilbage. Over planet, der var ca. 6 m langt og 1 m bredt, var

stålet, der „skar“ spåner af. Planet blev drevet frem og tilbage af en el-motor med påmonteret gearkasse. Høvlen gav os mulighed for at afhøvle store emner.

Det bør erindres, at elektricitet dengang bestemt ikke var noget selvfølgeligt. I flere ældre boliger benyttedes endnu bygas til belysning, ligesom gadebelysningen mange steder var lygtepæle, der udsendte gaslys. Lygtepælene blev tændt om aftenen og slukket om morgenen. Petroleumslamper var meget anvendte, især til gangbelysning. 110 Volt jævnstrøm var det mest almindelige, så man skulle passe på ikke at bytte ÷ pol til + pol. I mange virksomheder anvendte man forlags-træk, d.v.s. en langsgående aksel placeret oppe under værkstedsloftet og forsynet med remskiver ud for hver maskine. H.H. Nielsen ønskede dette erstattet af selvstændige elmotorer med gearkasse monteret på hver maskine. Gearkasserne var fra gamle automobiler. De blev tilpasset el-motorerne og opsat, og det fungerede fint.

Da strømforbruget, som tidligere nævnt, var stærkt rationeret, supplerede Nielsen med selv at lave strøm. Han installerede en opretstående, encylindret 25 HK Bukh dieselmotor, der selvfølgelig som drivmiddel havde gengas leveret fra et stationært gengasanlæg. Dieselmotoren trak en omformer, der leverede strøm til værkstedsmaskinerne og til belysning. Overskydende kraft blev opmagasineret i et stort antal akkumulatorer. Det blev kombineret med kraft leveret fra en vindmølle placeret i nærheden.

H.H. Nielsen opfandt også et køretøj, bestående af en chasséramme med fire gummihjul, en gearkasse og en 2-takt encylindret benzinmotor. Mester kørte selv køretøjet ind

til Kolding og parkerede foran Posthuset ved Banegården, hvor der hurtigt samlede sig et lille opløb af nysgerrige.

En mindre lastvogn, som fabrikken havde anvendt til transport, og som var forsynet med en 4-cylindret benzinmotor fik benzinmotoren erstattet med en dynamo. I vognladets bund monteredes et antal akkumulatører, som kunne drive dynamoen, og så trillede vognen næsten lydløst afsted. Selvfølgelig vakte også den opsigt, hvor den kom frem, og i 1944 var den involveret i en episode med tyske vagtfolk.

På Kolding Havn lå der dengang en mindre virksomhed, som fremstillede brændselsbriketter. De blev fremstillet af en blanding af savsmuld og tørvesmuld, der blev tørret i et anlæg, hvor en lang roterende tromle langsomt rullede blandingen rundt, medens varm luft blæstes ind gennem tromlen. Den tørrede blanding blev derefter blæst op i en lodret stående cylinder anbragt på taget, hvorfra så blandingen af savsmuld og tørvestrøelse gled ned i en tragt over et frem- og tilbagegående stempel. Der dannedes herved en cylindrisk formet „pølse“, som knækkede af i flager og derved dannede briketterne. Tilførselsrøret fra tromlen til den opretstående cylinder var udsat for en kraftig erosion og skulle derfor med mellemrum udskiftes. Det gjorde Kolding Maskinfabrik, der både fremstillede røret og monterede det.

En sommeraften i 1944 skulle røret udskiftes. Røret var ca. 40 cm i diameter og ca 5 m langt. For at kunne transportere det fra Nr. Bjert til Kolding Havn måtte det fastspændes oven på ladet og førehuset på den ombyggede lastvogn. „ På strækningen mellem transformatorårnet og Petersbjerggård på den

gamle Fredericiavej sprang der pludselig en tysk patrulje frem, og råbte: „Halt“. Vognen blev nøje undersøgt, sådan en havde de aldrig set før – af gode grunde. Den tyske patrulje havde i mørkningen troet, det var en hjemmelavet kampvogn, der kom kørende. Men vognen nåede frem, og røret blev monteret i den lyse sommernat.“

FABRIKANT H.H. NIELSEN UDVANDRER TIL AUSTRALIEN

Fabrikant H.H. Niensens navn blev landskendt, da han i 1947 udvandrede til Perth i Australien sammen med hustru og børn. På det tidspunkt var hans maskinfabrik i Nr. Bjert i god drift, men fabrikant Nielsen, der havde levet de første femten år af sit liv i Amerika, havde udlængsel og hertil kom, at han var utilfreds med restriktionspolitikken herhjemme efter krigen og med beskatningsforholdene.

Hans fabrik i Australien blev en ganske god forretning, men det australsk-danske samarbejde var ikke bæredygtigt. H.H. Nielsen følte sig svigtet af de australske myndigheder. Børn og medarbejdere vendte tilbage til Danmark. H.H. Nielsen og en svigersøn fik lavet en børstefabrik i Perth, og da de var uden australsk kompagniskab, gik det bedre.

Men fru Nielsen længtes efter Danmark, og i 1955 vendte de tilbage, efter at have realiseret alt i Australien. Et par måneder efter rejste parret til Californien, hvor H.H. Nielsen sammen med en svoger startede et nyt firma. I deres senere år boede ægteparret sammen med to døtre i Rose Mead uden for Los Angeles. H.H. Nielsen blev som 68 årig dræbt ved en trafikulykke i Californien.

BESÆTTELSESTIDEN OG BEFRIELSEN I BØRNEHØJDE

AF KIRSTEN HANSEN

DEN 9. APRIL OG DEN FØRSTE LUFTALARM

En tidlig morgen blev jeg vækket af en vedvarende støj, jeg sprang forskrækket ud af sengen og løb hen til min mor og far, der stod og så ud af vinduet. Det var flyvemaskiner, der lavede denne støj, og der var mange af dem. De fløj ganske lavt hen over husene, og den lave højde fik dem til at virke store og meget uhyggelige. Det var den 9. april 1940 – og det var tyskerne, der var ved at besætte Danmark.

Jeg var 7 år og lige begyndt i skole den 1. april, som dengang var skæringsdag for det nye skoleår. Men jeg husker ikke meget fra denne dag, kun at lærerinden så meget respektindgydende ud, og at vi skulle sidde stille og høre efter. Derimod står besættelsesdagen den 9. april tydeligere i min erindring. Først de skræmmende flyvemaskiner, og så skolen, der var lukket, så jeg kunne lege med de andre børn på gaden hele dagen. Men der blev ikke kun leget, for i løbet af dagen kom der tyske militærkøretøjer kørende i nærheden af, hvor vi boede, og nogle af dem gjorde holdt. Dem skulle vi børn så hen at se nærmere på, men da min far opdagede, at jeg havde været iblandt de nysgerrige, fik jeg strenge påbud om at holde mig langt væk fra alt, hvad der var tysk militær. Om aftenen

måtte min far, ligesom alle andre danskere, til at hænge sorte rullegardiner op for alle vinduer, så der ikke kunne trænge noget lys ud, så 'fjendtlige' fly kunne blive ledt på vej af det.

Men den tyske besættelse blev snart hverdag, i hvert fald for os børn. Vi vænnede os hurtigt til, at tyske soldater kom gående enten alene eller i små grupper, eller at de kom marcherende med fuld musik gennem byens gader. Men det var ikke så spændende første gang der var luftalarm. Det var om natten, og vi skulle i beskyttelsesrum. Husets ejer kom og kaldte på os, og så sad vi på en bænk i vaskekælderen og ventede på at alarmen skulle blæse af. Vi var der nu kun denne ene gang, for min far mente, at vi fremover ligeså godt kunne blive i vores lejlighed, som var en kælderlejlighed.

LEJLIGHED PÅ UDSIGTEN

Familien voksede, og vi måtte have mere plads, så i oktober 1941 flyttede vi ind i en af kommunens lejligheder på Udsigten. Lejligheden var ret rummelig efter den tids målestok, med en forholdsvis stor stue med kakkellov og et soveværelse, hvor der var plads til både dobbeltsengen og en seng mere, foruden toiletbord og et stort skab. Køkkenet var til gengæld så lille, at vi ikke kunne sidde derude og spise, så det foregik altid i stuen. Der var

Udsigten 1-7 og 2-6, 1930.

også et lille toilet uden håndvask, så al afvaskning skete ved køkkenvasken, hvor der selvfølgelig kun var koldt vand. Det ugentlige bad foregik gerne i en stor zinkbalje foran kakkelovnen i stuen, så fik vi også rent undertøj på ved samme lejlighed, det var dejligt.

Der var også et tørreloft, og for enden af det var der et lille værelse, som jeg fik, da jeg var stor nok til det. Men da det var under krigen, hvor der var småt med alt, måtte jeg undvære dynebetræk og lagen. Da der tilligemed aldrig blev fyret i den lille kakkelovn, der stod der, så var det gerne en kold omgang om vinteren at komme i seng, så foruden nattøjet havde jeg ofte både morgenkåbe og sokker på. I kælderen havde vi et viktualierum og et rum

til brændsel og vaskerum med gruekedel. Og der hørte en lille have til lejligheden, som min far uden den store interesse dyrkede, for havemand var han i hvert fald ikke.

RATIONERINGSMÆRKER OG VAREMANGEL

Under krigen var der mangel på mange ting, så der blev uddelt rationeringsmærker på flere af varerne. Vi var meget afhængige af disse mærker, som vi altid skulle aflevere, når vi handlede, eller hvis vi skulle på ferie. Jeg syntes, det var irriterende, at vi skulle have fat i en saks og klippe rationeringsmærkerne af, hver gang vi skulle bruge dem, så engang tog jeg alle de mærker, vi lige havde fået udleveret og syede imellem dem med en symaskine, så de blev perforerede, og dermed lige til at

rive over, men det færdige resultat blev vist ikke så godt.

Men der var ikke kun varemangel under krigen. Mange af de varer, vi kunne få, var også af en elendig kvalitet. Sæbe fyldt med ler, kaffe der aldrig havde set en bønne, brød med savsmuld, og det værste for min stakkels far – tobak, der smagte af hør, så han måtte prøve selv at tørre nogle blade fra tobaksplanter på tørreloftet. Det færdige resultat blev desværre ikke så godt, det lugtede frygteligt og smagte sikkert ikke bedre. Men alt det var de voksnes problemer. Mit problem syntes jeg var meget værre, for vi kunne ikke få noget ordentligt slik, og det blev ringere og ringere som krigen skred frem. Den smule slik, der var i handel, var gerne af mærkelige substanser og ofte med en højst ejendommelig smag. Så det skete engang imellem, når jeg var alene hjemme, og min søde tand krævede sin ret, at jeg kom noget af det rationerede sukker på en pande og lavede en gang karamel. Uhm, det smagte dejligt, måske også fordi det var strengt forbudt, så det var bare om at få fjernet alle sporene inden, der kom nogen hjem.

Der var heller ikke meget benzin at få under krigen og slet ikke til privatbilister. Men det var også galt for de erhvervskørende. Jeg kan huske, når bagerbilen kom med brød til ismejeriet, som lå i lejligheden under os, at chaufføren måtte fyre med træ i en kakkelovns-lignende genstand, en såkaldt gas-generator, der stod lige bag ved førerhuset. Chaufføren, som var af den snakkesalige slags, fortalte os børn, der stod på fortovet og så på hans anstrengelser, at han måtte stoppe flere gange under kørslen og fyre op, for at holde gang i motoren. Det tog ham også lang tid at komme rundt til kunderne, for bilen

En lastbil får påhældt generatorbrænde.

kunne kun køre halvt så hurtigt som under normale forhold. Så det var nok ikke så sært, at nogen valgte hestekøretøjer i stedet, ja det hændte endda at nogen spændte heste foran bilen for på den måde at komme rundt. Det kan man da kalde hestekræfter.

Vi var efterhånden 4 børn i hjemmet, så det kunne være svært for min mor at få det hele til at slå til, for dengang var en arbejdersløn ret beskedet, og tillige var der småt med alt. Men hun prøvede, så godt hun kunne, at strække de rationerede madvarer, ligesom

hun også syede om til os børn af aflagt tøj og strikkede bluser og kjoler af noget hårdt og højst mærkværdigt garn. Og min far, som havde fået fat i en skolæst, forsåede selv vores sko, når der ellers var noget sålelæder at få. Men især jeg var hård ved mine sko og kunne hurtigt rende et par såler af, så jeg fik nogle jernplomber under sålerne. Det lød frygteligt, når jeg gik og var også hårdt ved gulvene. Så var det bedre om sommeren, da kunne vi få sandaler med træbunde og med overlæder af fiskeskind, der var farvet. Jeg kan huske, at jeg fik et par rigtig flotte sandaler, men fiskeskindet var alt for skørt til det formål, så jeg måtte hen til skomageren og have dem syet igen og igen, inden de måtte kasseres.

Under krigen havde vi også nogle kolde isvintre. På en måde var det dejligt, fordi jeg så kunne komme ud og rutsche på slæde, men det var knap så dejligt, når jeg kom hjem til en lejlighed, der kun var delvis opvarmet af en kakkelovn i stuen. Det var den eneste varmekilde i hele lejligheden, og vinduerne kunne selv i stuen være tilfrosne i uger, ja i måneder, for vi kunne ikke bare fyre, som vi havde lyst til, da brændsel også var rationeret. Så et par somre tog far efter arbejdstid på cykel til Svanemosen, der ligger ca. 10 kilometer syd for Kolding, og skar tørv, som vi så kunne fyre med om vinteren. Det var nu ikke det bedste at fyre med, for tørvene var udrøje og svinede meget, men de gav varme, og det var hovedsagen.

En overgang havde vi, fordi der også var knaphed på gas, opstillet en såkaldt spareheks ved skorstenen i køkkenet. Det var en lille rund ovn med komfurringe, hvorpå man kunne lave lidt mad. Vi kunne enten fyre med træ eller tørv, og så gav den også varme

til køkkenet, som ellers var iskoldt, især når man skulle vaskes.

MIN SKOLETID

Jeg startede min skoletid, som var fra 1940-47, på Forskolen, som lå i Blæsbjerggade, og var beregnet til 1.- og 2. klasses elever. Det var så meningen at jeg, når jeg rykkede op i 3. klasse, skulle på Pigeskolen. Men det blev der ikke noget af, for den havde tyskerne taget allerede i starten af krigen. Så min skolegang blev lidt spredt. En tid gik jeg på Drengeskolen – eller Ålykkeskolen, som den blev omdøbt til. Og lokalerne delte vi med drengene på den måde, at vi gik skiftevis i skole fra kl. 8-12 i tre dage og fra kl. 13-17 i tre dage. Lørdag var dengang en almindelig skoledag. En overgang gik jeg også i skole på Biblioteket. Der var nogle små lokaler helt oppe under loftet, som blev indrettet til klasseværelser. Og vi fik strenge påbud af skoleinspektør Lomholt, om at alt skulle være i samme fine stand, når vi forlod Biblioteket, som da vi ankom. Vi havde så frikvarter nede ved Slotsøen. Det var meget sjovt, men det var utroligt, hvad der lå dernede af tyskernes efterladenskaber i form af brugte kondomer, både i buskadset og i søen. Til at begynde med anede jeg ikke, hvad det var, men nogle af de andre piger fortalte beredvilligt, både hvad de blev brugt til, og at de gik under benævnelserne 'franskmænd'. Så blev jeg da så klog.

Der var som sagt knaphed på alt under krigen – også på papir og blyanter – så vi skolebørn måtte i en vis udstrækning bruge små tavler og grifler i undervisningen, især i dansk- og regnetimerne. Det må have lydt forfærdeligt for læreren, når vi alle sad der og skrev

Skolepiger, der venter på at komme i skole på Biblioteket.

med de hårde grifler på tavlen, og det var heller ikke ligefrem befordrende for skriften.

KRIGSOPLEVELSER

Krigen bød også nogle gange på spændende og helt nye oplevelser for os børn. Det var f.eks. i 1942 omkring maj-juni måned at tyskerne begyndte at sætte spærreballoner op bl.a. fra en mark ved Vejlevej lige over for H.G. Nielsen. Og vi børn fra de nærliggende gader fik travlt med at komme hen for at se på

dette noget særprægede syn. Spærreballonerne lignede et mindre luftskib eller en større reklameballon, og de var fortøjret med en wire til marken, så de kunne trækkes ned igen. Det var et fantastisk syn, når tyskerne først på aftenen sendte alle disse spærreballoner op, og de hang der i luften et stykke oppe. Siden har jeg så erfaret, at spærreballonerne i tilfældet af, at der blev luftalarm, blev hævet så højt, at de ikke kunne ses, for at genere de engelske flyvere, der var på vej til at bombe de tyske byer. Efter en lille måneds tid opgav tyskerne denne foranstaltning, måske fordi det ikke gav noget resultat.

Der skete også andre spændende ting under krigen, i hvert fald set med børns øjne, for

vi forstod jo ikke altid alvoren i begivenhederne, der foregik omkring os. Jeg mindes engang, hvor jeg passede mine 3 små søskende, at det rygtedes, at der var sprunget noget i luften nede i byen. Det måtte jeg se, så jeg puttede mine små søskende i barnevognen og skyndte mig efter de andre børn. Det var en sabotagebrand i nærheden af Solgården, og der var mange mennesker stimlet sammen der. Men på hjemvejen gik det op for mig, at mine forældre nok var bekymrede for os, fordi de ikke vidste, hvor vi var, så det var med bange anelser, jeg skubbede barnevognen foran mig den lange vej hjem. Jeg fik da også skældud, da jeg endelig kom hjem, men det var ikke så slemt. Jeg tror mine forældre skønnede, at lysten til at opleve noget sammen med de andre børn havde været stærkere end fornuften.

En dag, det var den 29. august 1943, hvor jeg fulgtes sammen med min far ned ad vores trapper, kom den unge mand, der boede sammen med sin mor i lejligheden nedenunder, frem i deres dør og sagde helt altereret til far: „Hansen, har De hørt, at tyskerne har erklæret landet i undtagelsestilstand og afsat regeringen“. Det gjorde så stort et indtryk på mig, at jeg, der ellers aldrig har været god til at huske sætninger, husker den tydeligt den dag i dag. Men det var ikke ordenes betydning, for dem forstod jeg ikke rigtig dengang, men derimod, at den ellers altid så besindige og venlige mand, var så oprevet og vred, det lignede ham ikke. Og det var som om at disse to mænd, der var så forskellige både i holdninger og sind, i et øjeblik var forenet i en fælles bestyrtelse og afmagt.

Hver aften, jeg tror det var ved 18.30-tiden, blev der åbnet for radioen, og så skulle vi børn

være stille, for så skulle far og mor høre BBCs danske udsendelse fra London. Den startede hver gang med Prins Jørgens March, og derefter fortalte den danske speaker om krigssituationen rundt om i verden. Udsendelsen sluttede med en særmelding, hvor der bl.a. blev sendt hilsner til nogle pige- og drengenavne. Hilsnerne var koder til danske frihedskæmpere og sabotører, som på den måde fik oplyst, hvor engelske flyvere den følgende nat ville nedkaste våben og sprængstof. Alt det forstod jeg ikke dengang. Jeg vidste bare, at vi børn skulle være rolige, når Prins Jørgens marchs lyd, og jeg syntes, det var mærkeligt med alle de hilsner, der sommetider havde en besynderlig ordlyd, som f.eks. „grisen går på ruller“ og andre kryptiske meddelelser.

For de voksne var BBC udsendelser og de illegale blade de eneste chancer de havde for at høre om, hvordan krigen forløb. Tyskerne havde nemlig allerede fra krigens start påbudt de danske aviser og den danske radio streng censur. Jeg mindes den bestyrtelse, der greb os, da vi i september 1944 blev klar over, at tyskerne havde begået schalburgtage mod Kolding Folkeblad. For ikke nok med at en stor del af bygningen blev ødelagt, men også redaktøren, hans datter og avisens portner blev dræbt ved samme lejlighed. Og jeg husker tydeligt avisens forside næste dag, der var præget af billeder af den ødelagte bygning og af de 3 døde. Attentatet vakte så stor forargelse blandt befolkningen i Kolding, at mange strejkede, og folk søgte ind til byens gader for at vise deres sympati med de dræbte og deres foragt for besættelsesmagten.

Efterhånden som krigen trappede til, øgedes modstanden også mod besættelsesmagten. Min far, som var overbevist kommunist, var

også i krigens sidste år med i modstandsbevægelsen. Det var ikke noget, vi børn måtte vide noget om, men en aften, hvor mine forældre troede, at jeg sov, fortalte far til min mor, at han var med i illegalt arbejde. Mor var selvfølgelig ikke glad ved det, og jeg vidste godt, at det var meget farligt, så jeg skulle nok vare mig for at sige noget til nogen. Heldigvis slap han godt fra det, men det var ikke alle, der gjorde det. Jeg kan huske en dag, hvor jeg gik hjem fra skole, at en af fars arbejdskollegers kone standsede mig og sagde, at jeg skulle fortælle min far, at hendes mand og hans bror var sendt til Tyskland – og vi vidste godt derhjemme, at det betød, at de var sendt til en tysk koncentrationslejr. Gudskelov var de blandt de heldige, der efter kapitulationen i 1945 kom tilbage med livet i behold.

Men skrækken, for at far skulle blive taget, sad i mig, indtil krigen sluttede. Det var sådan, at på huset vi boede i, var der en postkasse, så når jeg om aftenen kunne høre nogen standse i en bil for at poste, var jeg altid bange for, at det var tyskerne, der kom efter min far.

Der var i det hele taget meget, man skulle være forsigtig med under krigen, og når jeg skulle hen til min onkel på Solvej med et illegalt blad, fik jeg af far altid at vide, at jeg skulle gemme det godt under min frakke, så ingen kunne se det. Det var jo ikke alle, man kunne stole på, selv om folkestemningen i krigens sidste par år var vendt fra en valen holdning over for besættelsesmagten til en mere passiv modstand mod de efterhånden forhadte tyskere.

Men nogen holdt til det sidste med tyskerne. Sådan var der et lille skomagerværksted i Låsbygade, der havde en plakat i vinduet,

hvorpå der med store bogstaver stod *Ned med bolsjevismen*. Jeg læste det, hver gang jeg gik forbi, uden at forstå hvad bolsjevisme betød, men jeg kunne forstå efter plakaternes skræmmende billede, hvor en tysk meget krigerisk udseende soldat truede med et gevær, at det måtte være noget meget farligt. Først efter krigen blev jeg klar over, at bolsjevisme (kommunisme) var det min far så idealistisk mente skulle frelse alverdens arbejdere fra den truende og magtfulde kapitalisme.

Der blev ikke sunget mange engelske sange dengang i 1940'erne, selv om de så småt var ved at få indpas bl.a. gennem Leo Mathisens populære orkester. Dog fik især vi børn i krigens sidste tid lært *It's a long way to Tipperary*, som vi sang både tidligt og silde, men ellers var det nærmest kun danske sange og enkelte tyske, som f.eks. Lili Marleen, vi kendte. Men netop Lili Marleen blev ironisk nok forbudt af tyskerne, da den fik en illegal tekst. Et par strofer af den lød nogenlunde således:

*Først så ta'r vi Göring ved hans vinge
og så ta'r vi Goebbels
og slår ham mod en sten
så hænger vi Hitler i en strop
ved siden af von Ribbentrop
og så bliver de til grin
de fire tyske svin*

Den blev, i hvert fald blandt os børn, en sand landeplage, selv om vi aldrig hørte den i radioen, og vi sang den af hjertens lyst, når vi legede på gaden, men vi skulle passe på, at der ikke var tyskere i nærheden, og det kunne være svært, for de kom rent bogstaveligt nærmere og nærmere efter som krigen skred frem, idet de „overtog“ Udsigten nr. 1 og 3. Mine

Der var et tysk pigtrådsafspærret Dienststelle på adressen Udsigten 1-3. I baggrunden Gøhlmanns Mølle. Foto: Kaj Baagø.

forældre var meget bekymrede for, om tyskerne ville fortsætte denne invasion af gadens huse, for hvor ville kommunen, der ikke havde nogen ledig kapacitet, så gøre af en familie med 4 børn.

BEFRIELSEN

Så galt kom det heldigvis ikke til at gå, og en mild forårsaften, det var den 4.maj, hvor jeg stod nede på lille Udsigten og snakkede med

et par piger, blev der pludselig åbnet nogle vinduer, og en mand råbte hurra flere gange. Jeg troede først, at det var nogen, der havde fødselsdag, men så blev flere vinduer åbnet, og der blev råbt „Danmark er fri“, og folk kom ud på gaden og snakkede glade sammen, om det der var sket. Jeg skyndte mig hjem, og mine forældre fortalte, at de lige havde hørt over den engelske radio, at Danmark var blevet befriet. Men sådan en aften var det ligesom om, der skulle ske noget ekstra, så jeg ville sammen med de andre børn fra gaden hen til Udsigten nr. 1 og 3, hvor tyskerne havde til huse, for at „håne“ dem, men min far bad mig passe på, for tyskernes kapitulation gjaldt først fra næste morgen, og de

kunne godt finde på at skyde. Han selv skulle sammen med nogle andre frihedskæmpere på vagt hele natten ved Domhuset, og det var min mor ikke glad ved, vi vidste jo ikke, hvordan tyskerne ville reagere i den nuværende situation.

Næste dag fik jeg lov til at gå en tur ned i byen for at se hvad der skete på befrielsesdagen. Da jeg var på vej derned, så jeg en af gadens unge piger, der stod sammen med sin mor i deres gadedør. Pigen havde fået alt sit hår klippet af i løbet af natten. Det var gadens unge drenge, der sørgede for, at denne „feltmadras“, fik sin „velfortjente“ straf. Men jeg kan huske, at jeg midt i benovelsen over det jeg så, også følte et vis beundring for denne pige, der ikke gemte sig med sin „skam“ men trodsig stod i gadedøren og lod folk se.

I løbet af dagen hørte jeg, at mange andre feltmadrasser, som de piger, der gik med tyske soldater, blev kaldt, var blevet klippet. Det var nu ikke kun unge piger, men også nogle gifte koner, der i nattens løb ufrivilligt måtte lade lokkerne falde til skam for dem selv og deres familie.

Jeg tror ikke, vi andre forstår, hvilken skam det netop var for børnene, hvis deres forældre på den ene eller anden måde havde været tyskervenlige. Jeg hørte for nylig en kvinde, jeg var i selskab med fortælle, at hun først nu over halvtreds år efter at krigen var sluttet, turde fortælle omverdenen, at hendes far havde været nazist, og hvilken skam og fornedrelse hun som barn havde følt, og stadig så mange år efter følte.

Den 5. maj, befrielsesdagen, var en rigtig forårsdag med solskin og blå himmel. Og aldrig har jeg set så mange flag. På hver en flagstang hang et og flere steder hang der flag ud

af vinduerne, og unge knægte havde været i julepyntet for at finde flagguirlander til at hænge om halsen, og der var flag på biler og i butiksvinduerne. Da jeg kom ned i byen, var der sort af mennesker, både foran rådhuset og i de omkringliggende gader, og der var en stemning af glæde og forventning, som jeg ikke har oplevet hverken før eller siden. Der blev holdt taler, som jeg ikke forstod ret meget af, og råbt hurra, og sunget kongesangen og frihedssangene, „En lærke letted“ og „En vinter lang og mørk og hård“. Men selv om det altid er „En lærke letted“, der i dag bliver sunget ved mindefester, og selv om jeg i sin tid lærte den af sangens ophavsmand, min sanglærer Mathias Christensen, så vil „En vinter lang og mørk og hård“ altid stå for mig som den „rigtige“ frihedssang. Det var den, vi sang i befrielsesdagene på gaden og alle steder og hørte i radioen, igen og igen. Første vers lød således:

*En vinter lang og mørk og hård
på fem forbandede år
har knuget landet i sit favn
med kulde og sult og søvn
og der gik slid på skoven, skår på skår,
og der gik råddenskab i svage træ'r.
Gå til modstand alle danske,
alle mand som en,
og gør Danmark frit.*

Den 6. maj lød der rygter om, at den engelske feltmarskal Montgomery og hans tropper ville komme igennem byen, så et hav af mennesker stimlede sammen ved Bredgade og Haderslevsvej for at se dem komme. Vi så nu ingen englændere den dag, men derimod tyske soldater, der modløse vandrede af sted

Tyske soldater vandrer mod grænsen efter Befrielsen, her ad Torvegade ved Sct. Nicolai Kirke.

mod Tyskland. Det var et ynkeligt syn at se dem komme i små grupper eller enkeltvis, nogle med trækvogne, cykler eller barnevogne, der var fyldt op med al deres jordiske gods og sikkert også en hel del danske fødevarer, som de utvivlsomt ville få brug for, når de kom tilbage til deres udbombede og udhungrede fædreland. Vi hørte senere, at alle tyske soldater, da de kom til grænsen, måtte aflevere deres våben, og alt hvad de havde med sig, til de engelske soldater, der stod ved den dansk/tyske grænse og tog imod dem.

„Alting får jo en ende“, sådan lød én af tidens populære sange, og den 7. maj fik vores venten en ende, for da kom englænderne. Og folk råbte hurra, og midt i jublen blev der sunget *It's a long way to Tipperary* og kastet blomster til de smilende soldater. Og børn og unge mennesker fik lov til at kravle op på de engelske kampvogne og køre sammen med dem igennem byen. Ja, nogle af drengene, hørte jeg, var kørt med hele vejen til Odense, og derfra gået tilbage til Kolding.

FLYGTNINGE I KOLDING

Men snart var det hverdag igen, og selv om byen fortsat var præget af soldater, så var det

nu engelske i stedet for de tyske, og de nød i stor udstrækning folks velvilje, især de unge piger fandt behag i tommiernes selskab, og nogen af pigerne havde skyndsomt skiftet sympati fra tysk til engelsk.

I 1940'erne var vi danskere ikke meget bekendt med fremmede navne – for selv om der nok havde været tyskere her i landet i de sidste 5 år, så var det jo fjenden, og deres navne havde en ubehagelig klang. Men en kort tid i foråret 1945 kom det på mode blandt nogle af os skolebørn at samle udenlandske autografer. Det foregik i Badmintonhallen oppe ved Domhuset, hvor nogle krigsfanger af forskellige nationaliteter havde til huse. Der var både italienerne, russere, belgier, hollændere, polakker og andre nationaliteter, og vi syntes, det var spændende med de fremmedklingende navne, som vi samlede i små hæfter.

Men foråret 1945 var ikke kun befrielsesdage og samlen autografer. Der var også ganske almindelige skoledage, hvor vi meget mod vores vilje skulle lære tysk i stedet for engelsk. Vi havde også stadig tyskere tæt ind på livet, idet Pigeskolen, hvis skolegård stødte op til vores, var fyldt af tyske flygtninge, hovedsageligt kvinder og børn. Vi kunne nu ikke komme til at prøve vores tyskkundskaber på dem, for skolegårdene var adskilt med pigtrådsbomme, og det var strengt forbudt at tale med dem.

Sommeren kom, og jeg skulle på sommerferie hos min farmor i Nordsjælland. Her hørte jeg for første gang om, hvordan de lokale fiskere havde hjulpet mange danske jøder til Sverige, og om, hvor forfærdeligt jøderne havde haft det under krigen med koncentrationslejre og gaskamre – det var noget, jeg i

min trygge barneverden havde svært ved at forestille mig.

Inden hjemkomsten var jeg også en tur i Sverige, som ikke havde været med i krigen. Dette land var, selv om der var mangel på nogle ting, et rent slaraffenland sammenlignet med de danske forhold. Og med tasken fuld af varer, vi herhjemme ikke havde set i årevis, vendte jeg tilbage til Kolding – og hverdagen.

Russisk flygtning skriver autograf.

KOLDING VAGTVÆRN 1944-45

AF GUNHILD DUE

Den 19. september 1944 tog tyskerne det danske politi. Samme dag holdt Koldings borgmester Valdemar Juhl møde med forskellige tjenestemænd, og man blev enige om at danne et vagtværn „af mænd, vi kunne stole på“ til at holde ro og orden, mens politiet var ude af funktion. Halvdelen bestod af kommunalt ansatte. Alle blev udstyret med armbind og hovedbeklædning. Senere fik man 10 par gummistøvler, 11 træknipler og 9 gummiknipler, som blev påført rapporten hver dag den første tid. Efterhånden, som tiden gik, blev rapportskriveriet desværre mere kortfattet. Ifølge en indberetning til Justitsministeriet i januar 1945 bestod Vagtværnet af 1 vagtchef, 3 vagtledere, 4 vagtassistenter, 40 vagtmænd, 1 chauffør og 1 mand til forefaldende arbejde. På Kolding Rådhus blev der indrettet lokaler for Vagtværnet. Et detentionslokale blev indrettet ved den tidligere politivagt på Rendebanen. Vagtværnets kontor var åbent hele døgnet, og mandskabsstyrken var inddelt i 8 vagthold á 5 mænd. Vagtværnet var igang fra den 20. september – vistnok som det første i landet.

Kort tid efter blev der holdt møder med borgmestre fra hele landet og departementcheferne, som jo var landets daværende styre. Her blev man enige om at følge Koldings eksempel overalt i landet dog minus et enkelt område, som jeg vil vende tilbage til.

I begyndelsen kneb det nok lidt med respekten for den nye ordensmagt, især blandt berusede personer, som man forsøgte at kalde til orden. Allerede den 22. september ville en beruset person gå til angreb på to vagtfolk med en bidetang, idet han sagde, at han bare kunne slå dem ihjel uden straf, for nu var der lovløse tilstande i landet! Bidetangen blev konfiskeret, og sagen fik en hel side i rapportbogen.

I virkeligheden ser det ud til, at folk hurtigt lærte at bruge Vagtværnet. Der var mange henvendelser om tabte ting. Det kan undre, hvor meget der tabtes – ikke mindst fra cyklernes bagagebærere. Ordentlig snor var selvfølgelig også en mangelvare dengang.

Og så var der tyverierne, især cykeltyverierne. Cyklerne var et meget vigtigt samfærdselsmiddel i en tid med opklodsede biler og dårlige kollektive transportmuligheder, og cykeldæk var mangelvare, så man forsøgte sig med reb omkring cykelhjulene. Selv fik jeg en konfirmationscykel i 1944 med trædæk sat på små fjedre. Dækket knækkede og satte sig på tværs, mens jeg i fuld fart var på vej ned ad en stejl bakke, så cyklen stod på hovedet, og jeg kurede ned ad grusvejen med hovedet forrest. Rigtige dæk var mange penge værd, derfor stjal og skrællede man cykler i store mængder. Der var flere anmeldelser hver dag, og det kan undre, at cyklerne næsten altid har stået

ulåste – måske har man heller ikke kunnet få låse.

Det var svært at få fat på tyvene. En enkel gang lykkedes det at følge en cykels rundgang: En mand har fundet sin søns stjalne cykel. Vagtværnet fandt ud af diverse handler. Tyven solgte først cyklen til A for 50 kr., A solgte cyklen til B for 35 kr. plus en brugt cykel, B solgte videre til C for 175 kr. og C solgte tilbage til B, fordi den oprindelige ejer havde fundet cyklen og forlangte den tilbage. Så let var det ingenlunde.

Alt blev stjålet. Rationeringsmærker, vasketøj, fødevarer – eksempelvis smør under transport fra mejeri til udsalgssteder. Tyske soldater blev meldt for at stjæle æbler fra haverne, selv hestehaler blev „tyvklippet“. Hele 18 hestehaler fra Teglgården i Seest. Det var ellers karlene, hestepasserne på gårdene, der plejede at have lidt ekstra fortjeneste af at klippe haler. Gartnerne avlede tobak i drivhuse og blev bestjålet flere gange. En enkelt gang fandt man tyvene ved hjælp af sporhunde. Der blev stjålet roer fra en mark og hegnstråde fra en indhegning. Foruden naturligvis gængse tyverier fra forretninger o.lign.

Mange af varerne omsattes på den sorte børs. På den ene side var folk vrede på sortbørshajerne og anmeldte dem rask væk, på den anden side var der jo ivrig handel.

Allerede den 28. september blev Vagten ringet op fra Banegården, hvor man mente, der foregik handel med tyvekoster. 4 mand blev sendt afsted og pågreb 3 mænd i tyverne fra henholdsvis København, Esbjerg og Kolding.

På grund af forskellige rygter om denne sag, citerer jeg direkte fra rapporten:

„Ovennævnte personer havde en sæk indeholdende 85 stk. beklædningsgenstande, som de forklarede at have købt i Suhmsgade i København. Det forklarede, at det var meningen at sælge genstandene på den sorte børs. Efter konference mellem fuldmægtigen og borgmesteren og efter telefonsamtale med civildommeren blev de 3 personer idømt en dragt prygl. Pryglene blev tildelt dem af 5 tilkaldte bokser, hvorefter de blev transporteret uden for byen i Zonens ambulance og sluppet løs. Denne transport for at undgå det forsamlede opløb på flere hundrede personer. Senere indleveredes to pakker fra banegårdsgarderoben indeholdende 15 beklædningsgenstande og et par træsko, som formentlig tilhørte samme“. Godt en uges tid efter dristede en af de unge mænd sig dog tilbage og udbad sig sine træsko.

Pryglestraffen blev faktisk afskaffet i slutningen af 1800-tallet, dog måtte man slå sit tyende helt til 1921, hvor revselsesretten ved lov blev afskaffet. Pryglestraffen blev for en kort periode genindført af selve storsvindleren Alberti – dog kun for voldsmænd og sædelighedsforbrydere, og ikke for økonomiske forbrydelser! Loven blev dog ophævet i 1911.

Man kan måske godt forstå, at Vagtværnets unge mænd kunne komme på ideen med pryglene, men det må være tilladt – tiderne til trods – at undre sig over, at borgmesteren og ikke mindst civildommeren kunne gå med til noget sådant. På det før omtalte møde med departementscheferne blev pryglesagen fra Kolding da også påtalt. Den slags ønskede man ikke. Det ses heller ikke oftere, i alt fald ikke i rapporterne.

Der var andre straffemetoder. Fangede man tyvene, kunne sagen gå til Civilretten, hvor

Mennesker samlet ved Kolding Rådhus for at følge sagen om pryglestraffen, den 29. september 1944. Foto: Kaj Baagø.

man kunne idømme fængsel. Små sager, som fuldskab og gadeuorden, blev ofte klaret på stedet mod, at man betalte eksempelvis 20 kr. til Børnebespisningen. Det blev til ganske mange penge, Vagtværnet således skaffede til et godt formål.

Den øverste leder af Vagtværnet var borgmester Valdemar Juhl, men daglig overordnet leder var fuldmægtig, løjtnant T.E. Castberg. Der var så en daglig vagtleder på kontoret til

at modtage anmeldelser med videre. Castberg var, måske heldigt nok, tilsyneladende en militærmand af den gamle skole. Han påtalte, hvis vagtmændene ikke opførte sig korrekt. I hans dagbog kan man læse, at han flere gange uddelte reprimander, dels over at man har ladet sig beværte på restauranter, dels over at vagtlederen tiltog sig for megen magt. Der var også advarsler mod drikkeri, og i det hele taget efterlyser han mere disciplin.

I kampen mod sortbørsfolkene foretog man i 1944 en regulær razzia mod en badeanstalt i Jernbanegade. Man mødte op med 30 mand midt om natten, idet man havde mistanke om, at man der husede lyssky elementer. 17

personer blev taget med til nærmere undersøgelse af deres papirer. Det er, hvad rapporten meddeler.

Ganske anderledes besked gives der over flere spalter i Jyske Tidende. Razziaen havde vakt opsigt. Badeanstalten tjente om natten som herberg for unge mennesker, der kom ind fra gaden og for en halv snes arbejdere og håndværkere, der ikke havde kunnet finde værelser andre steder. Jyske Tidende beskriver forholdene således: „Så snart den sidste badegæst havde forladt anstalten om eftermiddagen, blev den omdannet til et helt „badehotel“, hvor kabiner tjente som værelser i topklasse og gulve og gange som værelser til „moderate priser“. Der var noget for enhver tegnebog. Var man dårligt beslæet med mønt, kunne man få en stol at sidde i, hvis man altså betalte for det. Enhver tom plads har faktisk været belagt om natten. Avisen spørger også borgmesteren om sagen, og han fortæller, at man har bedt ejeren om at sende kontrolsedler op til vagten, så man kan se, hvad det er for mennesker, man har boende. Og så vil jeg antage, at det bliver forbudt at tage penge for natlogi i disse umenneskelige omgivelser, hvor folk må ligge og sove på gulve. „I det hele taget skal vi nok vide at holde hånd i hanke med, hvor de lyssky elementer holder til i Kolding“. Såvidt borgmesteren.

Ejeren af badeanstalten forsvarede sig med, at de havde holdt herberg af medmenneskelige grunde, og at de jo ikke kunne gøre for, at der var lyssky personer iblandt, eller at nogle listede piger med ind i kabinerne.

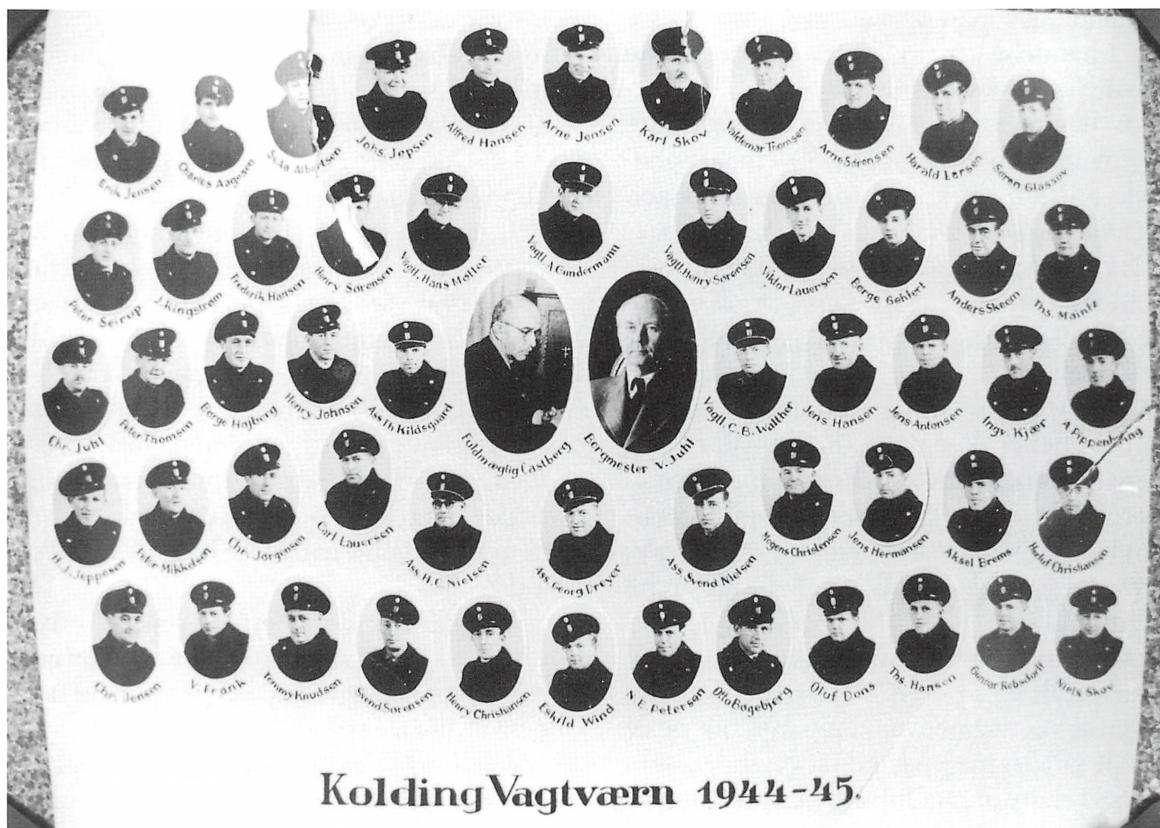
Og sandt er det, at der mere og mere manglede overnatningssteder, jo mere tyskerne beslaglagde. Ikke mindst til de mange flygtninge

fra Tyskland, der strømmede ind i landet på denne tid. Gang på gang måtte Vagtværnet prøve at hjælpe tilrejsende, der ikke kunne få nattely. Således den 19. november, hvor 5 mand henvendte sig til vagten om logi. De fik så for en enkelt gang lov til at sove på Dyrehavegårds staldloft.

Der var mange andre ting, Vagtværnet måtte tage sig af. Ikke mindst efterlyste personer på flugt fra fængsler eller fra den daværende åndssvageanstalt i Brejninge. Der var også problemer med folk, der stak af fra forsorghjemmet Overmarksgården. I bogen om Overmarksgårdens historie kan man læse om, at man ved krigens slutning havde særligt store problemer med unge subsistensløse piger, der ofte led af kønssygdomme og for en periode måtte anbringes på et sikkert sted, indtil der kunne findes en ordning på deres forhold. Pigerne undveg gang på gang, fordi man ikke havde personale nok til at holde opsyn.

Selvfølgelig prøvede pigerne at komme væk fra de fængselslignende tilstande. En af dem flygtede ud af et vindue kun iført et lagen og talte ovenikøbet uhøvisk til den vagt, der førte hende tilbage, rapporterer vagten. Der er også piger fra børnehjem, der flygtede fra de pladser, de anbragtes i – ofte på gårde, når de 14 år gamle var konfirmerede. Også de efterlystes og anbragtes på Overmarksgården. Der var også mange efterlysninger af unge sønner. Her henvendte man sig først hos tyskerne i Staldgården, der skulle ikke så meget til for at havne der.

For eksempel efterlystes en ung boghandlermedhjælper. Vagten henvendte sig til Værnemagten og fik oplyst, at vedkommende var taget i forvaring af det tyske sikkerhedspoliti. Ved henvendelse til dem fik man op-

Kolding Vagtværn 1944-45.

Oversigt over medlemmer af Kolding Vagtværn 1944-45.

lyst, at grunden til anholdelsen skyldtes, at vedkommende på en rejse fra Lunderskov til Kolding med tog har ladet en uoverlagt ytring falde til en medpassager, der antagelig har tilhørt det tyske sikkerhedspoliti.

Men der var andre opgaver end de mange efterlysninger. Der var tilkaldelser af vagten til diverse familieoptøjer. Man skulle også ofte ud at dække vinduer til, når der havde været indbrud i butikker, eller der skulle ryddes op efter sprængninger. Der var nok at se

til – også mere pudsige opgaver. Som for eksempel blev en person, der nægtede at gå i beskyttelsesrum, indbragt og skrevet op. Der var anmeldelser om uterlighed, to personer på samme toilet. En fader bad vagten give sin søn en kraftig advarsel for ikke at komme hjem om natten. En moder bad vagten om at give sin søn en forskrækkelse, da han var ubehagelig mod sin moder, især når han var beruset. Det fremgår ikke af rapporten, om forskrækkelsen blev givet. Man blev også tilkaldt for at hjælpe med at afluse vrangvillige personer.

Så var der alle klagerne over tyskernes større eller mindre overgreb såsom stjælerier og

lignende. De mange flygtninge tog også for sig. I handelsgartner klagede over, at de bare havde taget 4 kasser primulaer o.s.v. En ingeniør havde forgæves prøvet at forhindre Værnemagten i at bruge gamle opmagasinerede porte fra Koldinghus til læsseramper. Der var masse af henvendelser om småting.

Så var det jo også altid godt at have forbindelserne i orden. En landsretssagfører anmodede om at få sat vagt ved nogle møbler, en udsættelsesforretning. Vagtlederen svarede, at det var uden for Vagtværnets opgaver, og at man heller ikke havde mandskab til det. Senere kom der en lodret ordre fra borgmesteren om, at der skulle sættes vagt. Den afsendte vagtmand måtte tilkalde ekstra hjælp, fordi der samlede sig folk, som ville forhindre udsættelsen.

Mere interessant er nok tilknytningen til Modstandsbevægelsen. Det hævdes, at halvdelen af Vagtværnet var modstandsfolk, og de havde således megen glæde af vagtbilen, som da også endte med at blive sprængt i luften på et tidspunkt. Om Modstandsbevægelsen og Vagtværnet vil jeg i øvrigt henvise til vagtleder Henry Sørensens beretning i „Kolding under besættelsen“ 1946 og Eskild Winds beretning i „Besat og Befriet“ 1995, idet dette forhold naturligvis ikke fremgår af de rapporter, som jeg har haft adgang til.

Derimod kan man i rapporten læse om en af Vagtværnets mere glædelige opgaver, nemlig deres assistance til Røde Kors under de mange transporter af fanger fra de tyske koncentrationslejre til Sverige i slutningen af krigen. Man havde en højtalerovgn, som deltog i modtagelsen af busserne fra Padborg, og man aflastede trætte svenske chauffører. I Kolding skaffede man mad og lignende. Helt

let var det ikke, selvom mange gerne ville hjælpe. Folk stimlede naturligvis sammen i håb om at finde pårørende. Nogle forlangte, at Vagtværnet skulle køre dem til Padborg o.s.v. Det må have været en stor glæde at kunne deltage i det arbejde.

Jeg synes, at vagtchefen, fuldmægtig T.E. Castberg fortjener en særlig omtale. Hans opgave var vanskelig. Hans tilsyn med Vagtværnet var én ting, men han var også den, der daglig måtte være mellemmand mellem befolkningen og Værnemagten. Det vigtigste var Castberg og borgmesterens forsøg på at skaffe pårørende i kontakt med fangerne på Staldgården eller forsøg på at få pakker igennem til de fængslede. Det lykkedes langtfra altid.

Det var også Castberg, der måtte bringe diverse klager videre til Kommandaturen over tyske soldaters opførsel og stjælerier, som også de mange tyske flygtninge deltog i, samt tyske drenge, der jagtede ænder og svaner i Slotssøen. Alt småt som stort måtte Castberg tage sig af og forhandle med tyskerne om. Han førte en daglig men kortfattet dagbog. Her er et eksempel fra den 28. marts 1945: „Udbetaling af lønninger, tilbageholdelse af skatter. Bestyreren af Drejens Børnehjem beklager, at der fra 3 tyske skibe i farvandet er gået folk i land, som hentede en pige og beholdt hende ombord natten over. Nu luskede sømændene atter rundt blandt børnene. Jeg henvendte mig til major Arnold, der tog affære. Der skulle også skaffes kister til de mange flygtninge, der døde. Værre var de mange beslaglæggelser af huse til Værnemagt og flygtninge. Folk er ængstelige, når de ser mig på gaden. De tror, jeg tager deres huse“, skriver Castberg i dagbogen. Tyskerne lod

På 10-årsdagen for Kolding Vagtværns oprettelse den 19. september 1954 fejredes vagtværnets indsats ved en fest. De to chefer borgmester Valdemar Juhl og fuldmægtig T.E. Castberg sidder foran nogle af vagtværnsfolkene.

Foto: P. Thastum.

skriver Castberg i dagbogen. Tyskerne lod som ingenting efter Hitlers død og blev ved med at beslaglægge, så sent som den 2. maj 1945.

Castberg forsøgte virkelig at holde orden på tingene. Når Værnemagten af en anden havde fået lov til at låne skoleborde og bænke på Riis Toft Skole, så kom Castberg og forlangte kvitteringer og aftalte løfte om tilba-

gelevering. Castbergs dagbog slutter lakonisk den 4. maj 1945 med ordene: „der foregår stadig en masse“.

Vagtværnets sidste rapport skrives 14. maj 1945. Da havde det fungeret ganske tilfredsstillende i otte måneder og dermed forhindret det rene anarki i krigens sidste fase.

Den 13. maj blev det hjemvendte politi budt velkommen tilbage ved en parade foran Domhuset. Borgmesteren udtrykte på byens vegne sin glæde over, at politiet igen kunne overtage sine funktioner. Borgmesteren benyttede også lejligheden til at sige Vagtværnet tak for veludført arbejde: „Det var ikke og kunne ikke være politi i den forstand, men det har udført sin tjeneste til byens tilfredshed“, udtalte han.

Vagtværnet blev tilknyttet politiet fra midten af maj, til det opløstes den 31. juli 1945.

KILDER:

Vagtværnets rapport 20. september 1944 - 14. maj 1945.

Henning Sørensen: "Vagtværnet", Kolding under Besættelsen, 1945.

Birgitte Dedenroth-Schou: Overmarksgårdens historie 1917-87, 1987.

Eskild Wind: I efterretningstjenesten, Besat og Befriet, Erindringer fra besættelsestiden i Kolding, 1995.

Jyske Tidende 22. oktober 1944.

Kolding Folkeblad 14. maj 1945.

SOGNERÅDSFORMAND KRISTIAN BERTELSEN I LILBALLE

– ERINDRINGER FORTALT TIL GUDRUN HECHMANN I 1974

Kristian Bertelsens erindringer er indtalt på bånd i 1974 til lektor Gudrun Hechmann. Jørgen Fønsskov, tidligere kæmner i Eltang-Vilstrup kommune, har efterfølgende refereret interviewet.

Kristian Bertelsen og hans hustru Ingeborg f. Bidstrup købte en gård i Lilballe i 1915. De kom fra Kolding, hvor de havde boet siden deres giftermål i 1911. Kristian Bertelsen havde arbejdet for eksportør Jepsen på Kolding Havn. Han var født og opvokset i Thy.

Kristian Bertelsen kom hurtigt ind i bestyrelsen for Brugsforeningen i Lilballe og for Foredragsforeningen i Nr. Bjert. I 1919 blev han valgt til sognefoged, i 1921 kom han i sognerådet, og i 1929 blev han sognerådsformand i Eltang-Sdr. Vilstrup Sognekommune.

Et af de områder, der især interesserede Kristian Bertelsen, var skolevæsenet. Da han blev sognerådsformand, var der mange små skoler. Der var rytterskolen ved Eltang Kirke fra 1700-tallet, i Eltang Stationsby var der to skoler - forskolen i Eltang og hovedskolen på Eltang Mark, der senere blev kommunekontor. I Sdr. Vilstrup var der også to skoler, en forskole og en hovedskole. I Nr. Bjert og Strandhuse var det ligesådan. Også i Lilballe, der jo ligger i et hjørne for sig selv, ville man have en forskole. Den blev bygget i 1942. I 1950'erne byggedes ny skole i Strandhuse, og

den gamle blev nedlagt. Alle børn fra Lilballe, Eltang Kirkeby, Eltang og Sdr. Vilstrup går nu i skole i Centralskolen i Eltang, som er bygget i 1962. Alle børn fra Nr. Bjert og Strandhuse går i den nye skole i Strandhuse, Lyshøjskolen bygget 1969/70. Det betød, at mange fik langt til skole, men til gengæld blev der indført en skolebusordning.

Et andet væsentligt område for Kristian Bertelsen var det sociale område. Ligesom mange andre steder i landet blev der i 1860'erne etableret fattiggårde i sognene. I Eltang-Vilstrup købte sognerådet i 1866-67 en gård på Nr. Bjert Mark til fattiggård. Efter indførelsen af alderdomsunderstøttelse fra 1891 blev der i en del af fattiggården indrettet et asyl, en form for alderdomshjem. Forholdene på fattiggårdene var kummerlige. Kristian Bertelsen var som sognerådsformand med til at nedlægge fattiggården i 1940. Den blev derefter solgt til privat beboelse og drevet som landbrug. Han betragtede det som det bedste resultat af hans arbejde i sognerådet, at alderdomshjemmet i Nr. Bjert (Basagerhus) blev bygget.

Om Lilballe Foredragsforening fortæller han:

„Foredragsforeninger havde dengang stor betydning. I dag er de faktisk forsvundet. Måske kan der være nogle i enkelte sogne. Den gang havde vi mange forskellige foredragsholdere, og det var mig som formand for Foredragsfor-

Sognerådsformand Kristian Bertelsen ved sit skrivebord. Foto: Aage Nørgaard.

eningen, der tog sig af dem, når de kom for at holde foredrag, så vi havde privat fornøjelse af dem. Jeg havde været på højskole og landbrugsskole og havde forbindelse med mange ledere og lærere på vore skoler. Jeg var på Vallekilde i 1906-07, hvor Poul Hansen var formand. Jeg oplevede mange gode ting på Vallekilde, som jeg har været meget glad for siden. Jeg var elev sammen med Jørgen Jørgensen, senere radikal undervisningsminister, og vi har holdt sammen i alle årene. Men tilbage til Foredragsforeningen, hvor vi gennem

årene havde mange forskellige foredragsholdere, bl.a. pastor Thygesen fra Vestbirk, der kom her igennem en længere tid, en stille fin mand – og Anders Vedel. Han var jo den store fortæller om verdensbegivenheder, noget som Juul Andersen, Askov tog op efter ham. Der skal også nævnes en lokal mand, lærer Bruun fra Sdr. Vilstrup. Når han havde holdt tale, og vi havde drukket kaffe, smed han jakken og fortsatte. Han var legemligt en svag mand, men en dygtig lærer og et fint menneske“.

Kristian Bertelsen var medlem af Eltang-Vilstrup Sogneråd i 41 år og sognerådsformand i 33 år fra 1929 til 1962.

Under krigen lå alle kommunens papirer stadig hjemme hos sognerådsformanden. Kort før krigens afslutning, natten mellem den 1. og 2. maj 1945 blev vinduet i køkkenet hos Kristian Bertelsen brækket op – om det var tyskere eller deres håndlangere fandt man aldrig ud af – men de brændte alle papirerne, som de slæbte ud i haven og satte ild til. De hældte brændstof over, og det brændte i flere dage. Bertelsen fortæller:

„På det tidspunkt havde vi ikke noget politi, men vi havde et sogneværn, der bestod af en del mænd, der havde forpligtet sig til at komme til hjælp, hvis der skete overfald eller lignende. Dem fik jeg tilkaldt, og de mødte om natten mellem kl. 24 og 3. En time efter de var kommet, kom der tyskere, der bankede på døren. De ville vide, hvad der foregik, siden huset var oplyst, og de havde set ildhævet i haven. De spurgte, hvad årsagen kunne være, hvem jeg troede, det var – det anede jeg ikke noget om. De, der havde sat ild på, var kort efter kørt herfra. De kom fra Vejle og kørte mod Kolding. Om de var tyskere, ved jeg ikke – de beherskede i hvert fald det tyske sprog. Inden de forlod mig, kom de med udtalelse om, at når det blev dag, ville der komme mandskab, der skulle have rede på, hvad der skete. Sogneværnet blev her til hen på morgenstunden, og så gik vi hver til sit, men deres udtalelse om, at der ville komme mandskab næste dag, holdt ikke stik. Der kom aldrig nogen.

Noget af det samme havde været tilfældet på de forskellige kommunekontorer både natten før og natten efter. Dagen efter kom politimesteren. Der skulle søges oplysning, om det var beboere fra omegnen, der havde været impliceret, og derfor ville have papirerne af

Fra befrielsesdagene i Nr. Bjert.

vejen. Men der blev aldrig oplyst noget herom.

Til slut fortæller Kristian Bertelsen om landsbysparekassen, oprettet af fattiggårdsbestyrelsen og omegnens bønder. Efter 1920 med en ny sparekasselov blev den en egentlig sparekasse, Eltang- Sdr. Vilstrup Sparekasse. Bertelsen sad i repræsentantskabet fra 1920 og var fra 1931 til 1973 direktør. Sparekassens formål var at få fat i børnene og få dem til at spare op, så de som unge mennesker kunne samle kapital til igangsætning.

EN GANG SPEJDER, ALTID SPEJDER

AF BIRGITH GIMM

Man siger: „Én gang spejder, altid spejder“, og disse ord passer fint på mig. Min tid som aktiv spejder har skabt et væld af minder. Det at være spejder er ikke bare at være, men man er spejder, fra man står op, til solen går ned. Spejderbevægelsen har betaget mange mennesker. Det er svært at sige, hvad der er det dragende – sammenholdet, livet i det fri, ansvaret for naturen og hinanden eller noget helt andet. Min spejderkarriere startede med mine forældre, der var henholdsvis pigespejder og drengespejder i Randers. Det var i 1920'erne og 1930'erne. Deres glæde ved spejderiet blev overført til os tre søskende, der alle har været med i spejderlivet i Kolding igennem mange år.

Min spejdertid startede med familiens ankomst til Kolding fra København i 1947. Det blev ved de blå spejdere, jeg kom til at slå mine folder, og det begyndte i Maria Mikkelsens Børnehave i Markdannersgade. Frk. Mikkelsen blev aldrig kaldt andet end Mikkel, og hun var en kendt og respekteret „spejderpige“ igennem mange, mange år.

I Kolding var der plads til flere forskellige spejderkorps. Vi havde kammerater fra de grønne spejdere, KFUK og KFUM, fra FDF og de gule drenge, Det danske Spejderkorps, der var opdelt i 1. Kolding drenge, Oberst Læssøe og Herkules. De blå spejdere, Det danske Pigespejderkorps, var delt i 3 tropper: 1. Kol-

ding, 2. Kolding (den senere Dr. Dorothea) og 3. Kolding, og det var her, jeg blev meldt ind i 1947. Det skulle vise sig at være det bedste valg, mine forældre nogensinde har truffet for mig.

Der er forskel på de ting, vi lavede som spejder i 1947, og de ting, der bliver arbejdet med i spejderbevægelsen i dag. Måske ser det ved første øjekast meget anderledes ud, men nu som før lægges der vægt på de væsentlige ting som at udvikle børn og unge til selvstændige mennesker, der kan klare sig i det daglige liv. Jeg har kendskab til, at unge, der har været til jobsamtale, er blevet valgt, fordi de er eller har været medlem af spejderbevægelsen, bl.a. mine egne børn. En oplevelse, som igen bekræfter, at det at være spejder er en god ting.

Efter blåmejsetiden, hvor min mor var leder for den yngste gren, blev jeg storspejder, og så var man noget. Hvor har jeg set op til de store, da jeg var en lille spejder. Mit forbillede var min patruljeleder. Hun hed Birthe Ravn Christophersen, og hendes spejdernavn var Pil. Pil var skrap, men meget dygtig. Vi skulle kunne vores knob, morsealfabetet og førstehjælpshåndbogen udenad samt vide noget om de nordiske lande, deres nationalsange og deres flag. Selv målene på det danske flag kunne jeg udenad 3-1-4 1/2 +3/4 til slid og 3-1-3. Prøv at tegne det på ternet papir – det passer.

Pil blev senere min tropsleder, egentlig var hun ikke særlig vellidt hos de andre ledere, vel nok fordi hun var så spejdermæssig dygtig, men jeg så op til hende og ønskede at blive som hende. Det lykkedes næsten. I 14 års alderen blev jeg patruljefører. Det var en opgave, jeg gik op i med liv og sjæl. Min patrulje skulle være den bedste, og det blev den.

Jeg har stadig meget kontakt med de „værste“ medlemmer fra „Pingvinerne“, som vi hed i vores patrulje. I starten af min spejdetid havde vi lokaler i gården mellem Låsbygade og Zahnsgræde på et rigtig hyggeligt loft med hanebjælker, der bar loftet. Der var indgang fra Låsbygade, og gården er der endnu. Lokalerne var venligst udlånt af en af Koldings store købmænd. Senere holdt vi til i gården i City Sko's baglokaler i Jernbanegade. De mindste spejdere holdt en overgang til i et hus i grusgraven på hjørnet af Seest Bakke og Tøndervej. Det er her, Munkensdam Amtsgymnasium og Munkensdam Plejecenter nu ligger.

Jeg var leder i 3. Kolding i mange år, og jeg gjorde, hvad jeg kunne for, at min trop skulle være en trop, man regnede med, både med hensyn til det spejdermæssige, det rent menneskelige og allermest det kammeratlige. Det er da også med stor glæde, at jeg følger min ældste søn, som nu er medansvarlig i min gamle trop 3. Kolding. Mine to andre børn er også med i spejderiet, så meget som jobbene tillader det. Min gamle 3. Kolding trop er i dag oppe på over 100 aktive store og små spejdere, og en hel flok gamle store spejdere „der lige kigger forbi“. Dejligt at se, at den består så flot.

Mit spejdersnavn har helt fra lille spejder været Lillestrup. Min mor blev kaldt Strup.

Vi hed Rigenstrup til efternavn – et godt spejdersnavn, som jeg er godt tilfreds med. En overgang troede man, at Lillestrup var mit efternavn. Det stod på de breve, posten bragte. Hvis man i dag i spejderkredse siger Birgith, tror jeg ikke, det er mig, de mener. Det var en dejlig tid som stor spejder med mange ture og lejre, både de små hyggelige tropslejre og de gigantiske korpslejre med mange tusinde spejdere samlet på et sted.

Disse lejre afholdes stadig, og ideen er den samme som for 50 år siden – at lade børn og unge komme sammen langvejs fra og være fælles om kammeratskab, friluftsliv, madlavning over bål i det fri i al slags vejr, og det at have det sjovt sammen på trods af folks forskellighed. Begge mine forældre var med på mange ture og lejre som hjælpere, og min mor var leder for den yngste gren – blåmejserne i over 40 år. Hun blev da også hyldet med Kolding Kommunes lederpokal og andre udmærkelser i sit lange liv som leder. Det, min mor nok var allermest glad for, var, når nogle af hendes små spejdere på et tidspunkt selv blev mødre og kom til hende med deres børn for, at de kunne opleve det at være spejder.

Mit spejder- og senere lederliv har altid været tilknyttet én gruppe – 3. Kolding under D.D.S. – Det Danske Spejderkorps. Denne gruppe spejdere og ledere har været medvirkende til, at jeg synes mit liv har været det allerbedste, jeg har kunnet opnå. Der kunne skrives tykke bøger om alle de oplevelser, jeg igennem mange år er blevet beriget med.

Et par stykker står måske klarest i erindrungen, deriblandt da tre aktive ledere i 1970 blev bidt af ideen om, at de blå spejdere skulle have deres eget tamburkorps igen. Musikken havde ligget stille i nogle år, efter

De blå pigespejders tamburkorps den 23. juni 1954. Forrest til venstre går artiklens forfatter. Tamburmajør var Kirsten Lynggaard.

at Kolding Tamburkorps første gang marcherede igennem Koldings gader. Stortrommen var dengang flot dekoreret med et leopardskind, venligst udlånt af kaptajn Messmann, der havde to piger med i tamburkorpset. Der blev spillet et par numre i Staldgården, og så gik turen videre for fuld musik og med en lang hale af blå pigespejdere og forældre ud til Dyrehavegårds jorder ved Dyrehavevej, dér hvor Scanticon Comwell nu ligger. Her blev afholdt Sct. Hans bål med taler, musik og spejderoptræden i den mørke aften. Det var

den 23. juni 1954. I 1969 blev de gule drenge og de blå piger slået sammen til et korps D.D.S.

På grund af ledermangel blev musikken dengang efter nogle år lagt på hylden, og de daværende „juletræstrommer“ gemt væk. Med hjælp fra disse tre ledere: Birthe Petersen fra Dr. Dorothea, Inge Mikkelsen fra 4. Kolding og jeg fra 3. Kolding genopstod Kolding Tamburkorps og har nu over 30 år på bagen. De er stadig i fuld vigør og medvirker ved de årlige orkesterstævner rundt omkring i Danmark. Tamburkorpset har også deltaget i stævner uden for Danmarks grænser og har hver gang høstet megen ros. Hverdagens arbejde med de spilleglade børn og unge bliver dygtigt ledet af Inge Mikkelsen.

Hyggesnak mellem Christa Thaysen og Helen Jensen på „Trine“ – datidens lejrtoiletter.
Foto fra 1955.

Der har været lidt maritimt islæt over mit lange spejderliv. Nogle kanoture med gruppens større spejdere, hvor vi havde det afslappet og dejligt, bare drev afsted med strømmen på Gudenåen. En frisk tur med en fiskekutter på Lillebælt, hvor vi fiskede rødspætter og torsk, som skipper flåede. Vi panerede og spiste fiskene. Det var en oplevelse at se spejdere spise fisk nærmest som slik uden læssevis af remoulade, men de var nu også lækre, fiskene altså.

Vi har flere gange taget turen ned ad Kolding Å i sejldugsbåde og med sjove oplevelser til følge. Ikke alle syntes, det var nødvendigt atURRE TOVVÆRK godt og grundigt sammen om de granris, der skulle holde bådene oppe. Der var også spejdere, der i starten troede, at man kunne bevæge sig, som man ville, på de primitive både med det resultat, at der vist

nok stadig ligger ting og sager på bunden af Kolding Å.

Et togt med Fulton i 1979 var en helt speciel oplevelse for 25 piger og 3 drenge fra Kolding, der påmønstrede en solskinsdag på havnen i Frederikshavn. Efter at have søgt på Fultonkontoret igennem fem år var det blevet vores tur – og hvilken tur. Det spændende togt blev indledt med en flot natsejlad op igennem Kattegat. Havet var blikstille og natten kulsort med millioner af stjerner. Ruten var med afgang fra Frederikshavn til den svenske skærgård og retur til Ebeltoft Vig. Efter lidt tilpasning fra skibets faste besætning, der først skulle finde ud af, at vi 28 spejdere godt kunne tænke selv, blev det en herlig tur op igennem den svenske skærgård. Alle havde deres arbejde at gøre ombord. Med en af de unge „hvalpe“ som leder, blev vi delt op i hold. Rengøring på banjen – stedet, hvor vi sov, spiste og ellers opholdt os, når vejret ikke tillod, at vi var på dæk. Vores senge var hængekøjer af sejldug, der blev hængt op i loftet (undersiden af dækket). Når man først var oppe i køjerne, sov man udmærket, men det var en kamp at komme derop. Et hold arbejdede med spuling af dækket, fem mand på rad med svabere og i takt – et, to, tre, vend osv. Pudsning af de blanke messingting – lister, kompas, klokke m.m. Det skulle pudses hver dag. Et 3. hold passede sejlene og roret, og et hold skulle i kabyssen. I kabyssen var der et kulfyret komfur, der fyldte enormt i den lille kahyt på dækket. Alle forberedelserne til måltiderne foregik i det fri på dækket, og al spisning også her. Maden var god. Vi havde jo selv lavet den, og der var masse af råvarer, selvom det skulle hedde sig at være spartansk. Der blev købt ind i hver

havn, så vi sultede bestemt ikke. Vi kunne også finde på at lave saftevand, kakao og bage boller i det store komfur til stor glæde for ikke mindst den faste besætning.

Skibets faste styrmand Bjørn havde helt overtaget ledelsen af mine spejdere, og det var svært for mig ikke at blande mig, også fordi sproget ombord var strengt, da vi ankom. De kostede rundt med os, det lød ikke så godt. Vi ledere havde en snak med skibets ledelse. Vi var ikke vant til at blive tiltalt på den måde, som de var begyndt på. Efterhånden som dagene gik, slappede jeg lidt af, for spejderne stortrivedes faktisk med de forskellige job ombord. Jobbene gik på skift, en dag ved sejlene, en dag i kabyssen og en dag som pudsemester. Så alt gik fint, selv styrmand Bjørn overlod roret til en af spejderne.

En lille sjov historie: Da vi fra skibets joller var gået i land på en lille øde ø, blev vi enige om at lave et rigtigt lejrball på stranden i den svenske skærgård. Det blev næsten den største oplevelse for os voksne. Mørket sænkede sig omkring os. Fulton lå som en mørk silhuet på det blanke hav, og flammerne fra bålet strakte sig op mod den sorte nattehimmel. Vi lavede snobrød og te over gløderne, og selv de værste rødder fra besætningen var stille og nød pigernes bålsange på denne skønne aften. Der blev snakket dæmpet og fortalt „skipperhistorier“, og klokken blev mange, inden skipper sagde, at nu skulle vi altså tilbage til skibet. Stille blev jollerne stødt fra land, og vi gled ud mod Fulton i månelys og stjerneblink. Denne aften husker vi alle. Det, der skete på øen denne mørke aften, var milevidt fra den daglige omgangstone ombord. Hvalpene fortalte i øvrigt om en klasse fra en fin københavnsk pigeskole,

der havde været med på et togt. De mødte op i hvidt matrostøj og røde negle. Toiletterne ombord var 2 stk. das, det vil sige 2 spande med et bræt på. Spandene skulle tømmes hver dag, og det var noget uvant for de fine piger. Det foregik ud over skibssiden, og så var det klaret. Men så nemt gik det ikke for de fine piger. De smed spand, bræt og låg over bord og måtte så på resten af togtet nøjes med en spand – besætning og 25 piger om én spand.

Hjemturen var ikke den mest charmerende. Vi havde en brandstorm fra Sverige og ned igennem Kattegat, der på udturen havde været fredeligt, ikke en krusning på havet. Nu var det sandelig anderledes. Fulton, der jo er et gammelt træskib, tog rigtig meget vand ind, og der blev pumpet hele natten. Alle, der

kun var lidt søsyge, tog del i pumpearbejdet, der foregik med to håndbetjente pumper. Vores senge ombord var som sagt hængekøjer, og det krævede en vis portion kræfter og overtalelse af vi ledere at få spejderne op i disse køjer i høj søgang, især når man tænker på, at alle havde stramme cowboybukser på, og at alle var plaskvåde til det bare skind fra alle de søer, der slog ind over skibet. Som ansvarlig leder kommer man ud for mange ting, men dette var det værste, jeg havde været med til. Det våde tøj skulle af, og noget tørt findes frem fra køjesækkene, alt imens skibet hamrede afsted på det sorte hav. Mange af pigerne var søsyge, og det var noget af et job at få en træet, søsyg spejder på omkring 60 kg op i en hængekøje i høj sø. Bagefter var det tiltrængt at komme op i den friske luft, selv om der var for meget af den. De fleste kom til køjs og faldt omgående i søvn, men der var nogle få, der var bange og ville blive på dæk trods de store søer, der evindeligt slog ind over skibet. Jeg sad hele natten med armen om en ellers meget selvstændig pige og sang for hende. Heldigvis drukkede min stemme i stormen. Skipper havde beordret alle ned i køjerne. Han var simpelthen bange for, at en af os skulle ryge ud i det skummende hav, efter at han havde set en gul regnfrakke flyve overbord og ud i de meterhøje bølger.

Skipper og den faste besætning forstod efterhånden, at det ikke var en flok almindelige skoleelever, der var med på dette togt, men nogle spejdere, der kunne tage fat, også selv om søsygen havde haft tag i de fleste af os. Dagen derpå var en dag, vi, der deltog i togtet, aldrig vil glemme. Hver spejder i hængekøjerne havde fået en plastpose til at kaste op i, hvorefter den blev droppet på dør-

ken (gulvet), uden at der blev bundet for dens indhold. Det sejlede rundt på dørken sammen med havvand, der blev presset ind imellem revner og sprækker i bunden af det gamle skib. I denne suppe flød spejdernes sko, støvler, sokker og andet udstyr samt knuste sodavand, rødkål, sild, agurker, alt i glas (knuste glas) samt andet godt fra proviantrummet, hvis dør var sprunget op. Det hele flød nu som en ulækker suppedas ud på dørken, hvor vi sov. Se her viste spejderne også den rette spejderånd, fattede et par store gryder, puttede alle sko, sokker og andet udstyr i og fik det sorteret og rensset på dækket. Alt det andet blev som fiskeføde smidt i havet.

Jeg tror, det kom som en overraskelse for den faste besætning, at vi, da det lysnede fra øst, fik tændt op i komfuret og lavet en kæmpe gryde havregrød. Lækker og rygende varmt blev det hele spist op, og alle fik det helt godt igen. Den faste besætning var også blevet glad for havregrød, som vi serverede hver morgen, selv om de skulle nødes lidt. Vi lignede et sørøverskib, da vi ankom til Århus. Alt var hængt til tørre på dækket, soveposer, støvler, jakker, kameraer m.m. Alt var forsikret igennem skibet, og alle fik deres udgifter dækket.

En anden speciel sommerlejr skal lige nævnes, selv om alle lejre har deres egne spændende oplevelser. I 1976 drog 3. Kolding på vandretur i Norge. Det var en anstrengende tur, men en meget meget flot tur. Vi gik efter varder, der som en slags vejvisere er bygget op af flade sten lagt ovenpå hinanden, og vi overnattede i små hytter. Vi havde vejret med os, selv om vi blev overrasket af snestorm midt i august måned. Vi var 17 store spejdere afsted og havde hjemmefra fordelt lidt mad i

hver rygsæk, vel vidende, at det var meget dyrt at handle mad i Norge, f.eks. købte man ikke en eller flere agurker af gangen, nej man købte en halv, og det forslår jo ikke meget til 17 store sultne spejdere.

Nu i 2001 oplevede jeg, at man stadig køber halve agurker i Norge – 25 år senere.

En af mange oplevelser fra turen i 1976. Vi ankom sent på eftermiddagen til en hytte og varmede dåsemad. Der gik mange til. Alle hytter får proviant bragt op om sommeren pr. helikopter. Det var dåsemad, knækbrød og sådan noget, der kan holde sig. Inden vi forlod hytten, lagde vi en seddel i en lille kasse med navn og adresse, og hvor meget vi havde taget af mad, ingen penge. Senere efter hjemkomsten kom regningen fra Norsk Turistbureau, og den var stor, men vi var mange, og vi var sultne. Efter aftensmaden gik vi til køjs, to i hver køje. Senere ankom tre vandrerere mere, de var ældre end os, altså måtte vi vige pladsen i køjerne. I de norske vandrehytter er der den regel, at de ældste vandrerere og mindre børn altid har ret til en køje, og i de fleste af hytterne var pladsen meget trang. Det gentog sig et par gange i løbet af aftenen, og det endte med, at alle spejderne sov på gulvet, efter at vi først havde flyttet alt det løse, såsom bord, stole, rygsække og støvler udenfor og lagt en presenning over. Den nat var vi 27 vandrerere om 8 køjer.

Om aftenen lavede vi spejdere varm kakao til alle i hytten, 27 personer. Vi sad alle steder og knasede knækbrød, drak kakao og sang. Det var hyggeligt, og de norske gæster syntes, det var så „hygsomt“. Næste morgen var der sne overalt udenfor, og der stod en flok geder og gumlede løs på vores grej. Hyggeligt, ja det var det faktisk. Til morgenmad lavede vi hav-

regrød af flere gange, og vi fandt da også ud af at bespise 27 mennesker med bestik til 8. Det værste var næsten at finde sine egne ting i rodet – tænk bare 27 rygsække og 54 støvler i én stor forvirring.

Vores dagsmarcher var på gennemsnitlig 7 timer, og en lille notits fra et dagbogsblad lyder således: „Vi er nu på toppen efter at være kravlet næsten lodret op i næsten 2 timer. Det var meget anstrengende, og så er her snestorm på toppen og skidekoldt“. Vi ser på „Orms“ fødder. Det var væmmeligt, stakkels pige. Vi tørrede blod ud af støvlerne, og sokkerne var røde af blod, men hun var frisk til at fortsætte. Uddrag fra dagbogen. „Hørt hver dag efter en dagsmarch på 7 timer: Sølle:Lillestrup – jeg har en vabel. Lillestrup: Nåh, kun én i dag. Sølle: Næh 12“.

*Spejderhytten ved Houens Odde.
Foto 1958 af Mogens Hansen.*

Alle tog denne til tider noget anstrengende tur med et utroligt humør. Dette år havde troppen to lejre, en almindelig sommerlejr for de mindre spejdere under 14 år, der jo ikke kunne klare de lange dagsmarcher, og denne Norgestur, der absolut var for de garvede.

Nu er det ikke bare gigantlejre med mange tusinde spejdere, lejre til fods eller til vands der er herlige, og som man husker. En god, men våd lejr lige her uden for Kolding på Houens Odde i 1977 hører til de lejre, vi stadig snakker om og mindes med glæde. Alle 45 storspejdere, der var med på denne tropslejr med 3. Kolding vil kunne huske det våde vejr, de titusindvis af myg, men også de mange

hyggeaftener omkring lejrbalet med snobrød, te over gløderne og lejrbalessangene i aftenens stilhed. Men regnvejret var slemt. På et tidspunkt var der ingen, der havde mere tørt tøj. Vi kunne selvfølgelig være kørt hjem efter noget tørt, men man er vel på spejderlejr, så vi prøvede at tørre tøjet over balet med snore ned fra træerne. Det gik ikke, der gik ild i det, så lånte vi en bil og kørte til Kolding, fandt et møntvaskeri, fik det våde tøj puttet i en tørretumbler. Der bredte sig en underlig lugt i lokalet af røg, snavs og skidt. Folk kiggede på os, så vi skyndte os at blive færdige og flygtede grinende ud til lejren, hvor vi alle lugtede ens. Men vi fik tørre bukser på.

Med til de ekstra gode lejre hører også en tropslejr ved Skibelund ved Kolding Fjord i 1969. Alle var afsted. De mindste i hus og vi store i telte. De ældste husker sikkert endnu „den store smuglerjagt“, hvor alle „hoppede“ på et godt tilrettelagt natløb med „smuglere“, der listede sig i land på stranden fra en speedbåd med læssevis af smuglercigaretter og med „politiets“ forhør senere på natten. Historien blev fortalt igen og igen igennem mange år, og hver gang er det en oplevelse, og så er det jo sådan med den slags historier, at de bliver bedre og bedre, som årene går.

Der har været mange andre sjove, almindelige små tropslejre, weekends og lederplejture, men også gode og skægge møder, hvor vi dygtiggjorde os og forberedte spejderne på de færdigheder, som alle forventer, at vi spejdere store eller små er i besiddelse af.

Nu er det at være spejder jo ikke bare noget, man bare er en kort tid af sit liv. Mange af os bliver ved med at have spejderånden i os hele vores liv, måske sådan noget med at følge ældre damer over gaden og andre ting, som

man forbinder spejderiet med. Mange gamle spejdere arbejder videre med mange former for hjælpearbejde, f.eks. i Sct. Georgsgilderne, hvor der er rigtig mange medlemmer.

Mit spejderliv er stadig aktivt, sådan da. Vi er 23 gamle piger fra de forskellige Kolding-grupper, der er medlem af en „Oldegruppe“. Vi mødes ca. hver anden måned, og alle har vi en ledergerning bag os og en masse ønsker om at have sjove, skægge og hyggelige møder foran os. Vores aktiviteter kunne være et besøg på biblioteket med rundvisning og faglig snak, besøg ved et firma eller en aften, hvor vi synger alle sangene i vores sangbog. Et vigtigt møde var, da vi i det gamle spejderhus reddede alt det gamle „papirbras“ og gamle dagbøger, som de unge spejdere i dag ikke synes skulle gemmes. Det kunne være gamle indmeldelsesblanketter, tropsregnskaber fra dengang mor eller far var spejdere, og ikke mindst gamle dagbøger fra dengang, man skulle skrive dagbog fra hvert møde eller tur. Det er rene små kunstværker, og vores ønske er da også at få et par lokaler, hvor vi kan lave et lille museum for eftertidens unge, der så kan se, hvordan det var at være spejder i bedstemors tid. Som en rigtig spejderpatrulje skriver vi dagbog efter hvert møde og hver tur. Så kan vi altid friske minderne op. Vi er jo efterhånden kommet i „glemmealderen“, så vi har meget glæde af dagbogen.

Vi har været på tur til Fanø. To gange har vi besøgt en af vores gamle spejderkammerater, der arbejder på øen. Vi har travet rundt, været nede og dyppe tærne i det kolde Vesterhav, sat drager op, kigget på alle de gamle smukke huse og spist os mætte i lækker mad. Sidst men ikke mindst har vi snakket, snakket og grinet. Som en af de gamle piger en dag

sagde: „Det er lige meget, hvem man sidder ved siden af, vi har altid noget at snakke med hinanden om“. Hvis ikke det er guld værd, så ved jeg ikke...

En herlig aften blev det til i Koldings Legepark, hvor vi gamle piger genoplevede barndommens glæder på rutschebanen, klatrestativet og go-carts. En tur i robådene blev det da også til, inden aftensmaden blev serveret i form af lækre bøffer fra parkens grill. En god aften sluttede med lys på bordene i den efterhånden meget mørke aften. Og uden at forstyrre folks aftenfred sang vi os igennem vores oldesangbog, som vi har samlet fra de bedste af spejdersangene.

Vi mødes også til påske-klippe-klister-aften og til en tur i skoven med bål og snobrødsbagning, eller den står på arme riddere med flødeskum i bålgrøtten hos en af de gamle piger, mens mørket trækker lange skygger fra de store træer.

I foråret blev det til en tur til København, hvor vi besøgte Spejdermuseet. Det var lige noget for os gamle spejdere, og ord som: „Næh se der, kan du huske, sådan en havde jeg også“ o.s.v. lød igen og igen. Vores mødeprocent er meget høj, og det i sig selv er vel et godt tegn på, at vi har det godt sammen blandt spejdervenner, som vi har kendt i mange, mange år.

Måske er det ikke så moderne mere at være spejder. Der er så mange ting, der optager ungdommen i dag, men jeg vil nu altid opfordre til at være spejder. Om man er grøn, grå eller blå er for såvidt ikke så vigtigt. Det er oplevelserne sammen med kammeraterne og det primitive liv i det fri, der tæller.

Tikker-likker, tikker-likker, tjav, tjav, tjav ... Det Danske Spejderkorps..ra,ra,ra.

KOLDING GODSTERMINAL

AF KRISTIAN K. SØRENSEN

I årene 1915-18 ønskede DSB at bygge et nyt pakhus i Kolding. Bygningen blev opført i årene 1919-20, en ca. 130 m lang bygning, 17 m bred, en kontorbygning med kælder under til toilet og omklædning for personalet. På pakhusplan var der spisestue til folkene og kontorer for mester og formænd. På første sal var der ekspeditionskontor og kontor til gods-ekspeditør og ekspedienter m.v. Der blev bygget på pæle under de bærende mure, da det var gammelt opfyldt terræn. Der blev også anlagt en perron på begge sider, ca. 1 m høj i gadeplan og 2 m bred mod banen til udlæsning fra jernbanevognene. Gulvet var hævet godt 2 m over jordoverfladen og var af træ – også på perronerne. På østenden af pakhuset var der en firkantet perron ca. 15 x 18 m også af træ. Desuden var der en perron ca. 50 m lang og 3 m bred til ind- og udlæsning. For enden af denne var der bygget et hus til hestetald. Det var jo før, automobilerne var taget i brug. Hestene var dels til vognmandens brug til udkørsel i byen og dels til flytning af jernbanevogne.

Staldene blev først nedrevet i 1957, da brugen af heste ophørte. De blev da i stedet brugt til kolonnehus til baneafdelingen. I 1944 blev vestgavlen udbygget med en perron ca. 20 x 20 m. Den blev fortrinsvis brugt til fisk – dem blev der fragtet mange af dengang.

Lige fra begyndelsen og mange år frem blev

godset fortrinsvis flyttet på sækkevogn med jernhjul dog senere med gummihjul på. Det var et slæb, og der skulle mange mænd til, især når der var tunge ting. Der skulle jo mange skridt frem og tilbage, så benene kunne godt blive trætte. Gulvet var efterhånden blevet ujævnt og opslidt. Når det var tunge sager, brast det ofte under os, og det gav mange problemer. Tiden var jo også ved at være til gaffeltrucks.

Man blev da enige om, at der skulle bygges om og støbes betongulv. Problemet var nu, at der var et stort hul under gulvet. Det blev så fyldt op med sand, som blev hentet der, hvor højhusene nu ligger. Der skulle bruges hundredevis af m³ sand. I 1959 gik man så i gang. Trægulvet blev fjernet, og efter at sandet var fyldt på, blev der støbt dæk også på perronerne, som blev udvidet. Der skulle mere plads til truckerne, for at de kunne vende og dreje. Den lange perron blev også udvidet og forlænget, der kom stadig mere gods, og alt skulle gå stærkere.

Der blev indkøbt tre stk. gaffeltrucks til gas. Senere blev de drevet med strøm. Det var renere, og godsmængden steg stadig. Vi var flere folk i gang – om natten 12-15 mand. Nogle år senere skete endnu en omlægning. Landstationerne blev lukket, og godset derfra transporteret med lastbiler. Der kom også vogne fra andre byer, så der var endnu mere

*Baneterrænet ved Kolding Station ca. 1920.
Godsbanegården ses til venstre for gasbeholderen.*

at lave. Natholdet blev udvidet. Om dagen var der også mere at lave, lederne blev opnormeret til mestre og fik en formand til hjælp, for at man kunne blive færdig til tiden, til togene skulle køre.

Der blev på sådan en stor arbejdsplads – vi var en overgang ca. 40-50 mand – lavet mange jokes, og det gav mange øgenavne. Der var navne som Korea-Karl, Pjat-Hansen, Fejeren, Slabaskus, Fynboen m.fl. En pralhals, vi havde en kort tid, var jeg meget træt af. En dag, han rigtig var i gang, røg det lige ud af mig: „Du tror, du kan alt, men kan du også sælge færdigsyede knaphuller“? Det var jo i

spørg, men han var der med det samme: „Skaf mig en prøve så skal jeg hurtigt klare det“. Jeg fik da en systue, jeg kendte, til at lave en serie, som han fik, og i middagspausen for han til en fabrik i Taulov for at sælge. De holdt ham hen med, at lederen ikke var der den dag. Da han kom tilbage, fik vi ham stoppet, inden han blev mere til grin.

Som tiden gik, blev der meget mere gods, og da terminalen efterhånden blev nedslidt, blev der i 1985-1990 bygget en ny terminal i Taulov, men det var vel nok for sent. Der var allerede blevet stor konkurrence fra lastbilerne.

MIN TID VED DSB PAKHUS

I 1949 blev jeg forflyttet fra Herning, da brunkullenes tid var ved at være forbi, og vi da var

Ansatte ved Godsbanegården i begyndelsen af 1950'erne. Nr. tre fra venstre i forreste række er pakmester Jeppesen, derefter pakmester Larsen, godsinspektør Groth-Nielsen og pakmester Gormsen. Artiklens forfatter er nr. to fra venstre i anden række.

blevet for mange mand deroppe. Der blev forflyttet 9 mand til forskellige stationer rundt i landet. Jeg kom 1. september til Kolding og meldte mig til stationsforstander Damborg. Jeg troede stadig, jeg skulle rangere, men blev henvist til godsekspeditor Groth Nielsen. Her fik jeg arbejde ved kundemodtagelse af godset ved perronen. Det var tit et slæb, men samarbejdet var godt imellem os, der var der.

Det var ofte en kold omgang, især om vinteren. Der var jo sus og gennemtræk, men kunderne var som regel meget flinke at have med at gøre. Selvfølgelig var der mærkelige mennesker imellem. En vognmand havde f.eks. en speciel tilladelse til at komme, før vi åbnede kl. 8. Han var på en måde oplagt til sjov, men man skulle lige kende ham. Han ville gerne skændes, så han og jeg tog gerne en tur hver morgen. De, som ikke kendte os, troede, vi var rygende uvenner, men det var det modsatte. Vi kom altid godt ud af det hele, og vi kunne fuldt ud stole på hinanden. Selvfølgelig var der sure kunder imellem, men det lærte man at tage med godt humør.

Jeg fik i ca. tre år et specielt job med at tælle og læsse gods og varer fra FDB på ladesporet.

Godsbanegården med Kolding Havn i baggrunden, 1954.

Der var mange dyre varer såsom kaffe, chokolade m.m. fra fabrikken. Det skulle ud til deres forskellige lagre rundt i landet. Da vi havde gamle formænd og mestre i halvtresserne, fik jeg hurtigt jobbet som afløser for dem. I 1959 blev vores daværende mester syg igennem længere tid, så jeg blev konstitueret i hans job, hvilket gav meget arbejde. Der var turlisteføring, og da der samtidig var ombygning, var der masse af møder. Da jeg var tillidsmand for personalet, var det ikke altid lige let. Men der var en fordel ved det en lønforskel på ti kroner om dagen på hans og min løn.

Omlægningen til godsterminal gav os meget nyt arbejde med lastbiler m.m. fra andre stationer, så vi havde efterhånden mange mand i gang – en overgang 40-50 – så der var meget at se til. Vi tre, der gik som ledere, blev udnævnt til mestre og fik en formand til hjælp for omlæsningen. Jeg blev pensioneret i 1986.

Som årene gik, fik DSB mere konkurrence fra lastbilerne, og det gik ned ad bakke med godset – især omkring 1990. Den 1. oktober 1994 flyttede DSBs godsterminal til Taulov. Kolding Kommune købte bygningen den 1. december 1994 og har under navnet Godset indrettet den til øvelokaler for rytmisk musik og spillested.

PANSER I GRØNNEGADE

AF HENNING PEDERSEN

Han hed Pallesen. Jeg ser ham tydeligt for mig, selvom det er over 40 år siden, jeg har set ham. En enkelt gang var der en artikel med billede af ham i avisen, husker jeg. Det var i Kolding Folkeblad eller Jydske Tidende eller Tidens Tegn, for der var mere end en avis i Kolding på den tid

Dengang var 1940erne og 50erne, og hos os børn i et af Koldings tætpakkede arbejderkvarterer, nærmere betegnet i Grønnegade, havde Pallesen en helt speciel position.

Der var andre „specielle“ voksne i min barndom, Cigaret-Søren f.eks., som helst talte med børn og kunne finde på at byde på slik og cigaretter. Ham har jeg tilbragt mange timer på gadehjørnet med. Måske ville han fortælle en om en fransk film, han havde set – „uh de damer!“ – måske ville han bare stå og sludre om løst og fast for selskabs skyld. Der var andre af hans slags – originaler – ikke højt regnede blandt de voksne, men hos børnene havde de deres selvfølkelige plads i gade- og verdensbilledet. Det havde Pallesen også, men han var nu noget ganske særligt. Han var nemlig en af „dem“, der bestemte. Systemets mand, som af og til blev sendt om i barndommens gade, fordi der skulle snakkes et alvorsord med de uvorne unger. Ituslåede ruder, piftede dæk, en knust lampekuppel på en lygtepæl, hornbelægning på cykelstyr, der var skrællet af for at ende saligt duftende

under brændglas, en meget sjælden gang et uskyldigt tyveri.

Pallesen var politibetjent – panser, strisser, eller hvad vi nu kaldte dem. Det var naturligvis ikke altid ham, „de“ sendte, men de andre var anderledes. De var, som man kunne forvente. De skrev ned og gav ordrer, optog rapport, og de satte sig aldrig ned. Hvis nu det var noget med rudeknuserier, og det var det tit, så stod de der og så inderligt ligeglade ud og sagde, at hvis vi skulle spille bold, kunne vi bare gå op i anlægget på Stejlbjerg eller ud i Byparken, ikke noget med at spille på gaden til evig fare for bl.a. fru Laursens ruder. Så gik de hjem til stationen igen vel vidende, at når vi lagde an til at spille bold i Anlægget, kom opsynsmanden og jog os væk og ligesådan i Byparken. Den slags betjente var der mange af, og så vidt jeg husker, så de ligedan ud alle sammen.

Men Pallesen var anderledes. For det første var han en smule tyk, bare lidt, en rund type – men det mest sensationelle ved ham var, at han satte sig ned. Hver gang. I hvert fald hvis det var i sommerhalvåret. I sin fine uniform lige midt blandt alle os børn på Jensens trappe. Han tog som regel en bold og sad og lod den hoppe lidt, og så begyndte han at snakke med os om, hvad vi ellers gik og lavede. Stemningen var altid helt afslappet. På et tidspunkt tog han så fat på det for os lidt mere

*Politibetjent Ejvind Johannes Pallesen
(1912-1956). Foto Stella Nova.*

pinlige, nemlig at nu måtte fru Laursen igen have besøg af glarmesteren, det var ikke til at komme uden om, det kunne enhver jo se. – Og så holdt han på hver gang, at fru Laursen ikke var nogen heks, men faktisk en rar dame, der var til at snakke med, hvad vi i grunden godt vidste, men forfærdeligt nødtigt ville indrømme lige i den situation. Han ville gerne formidle kontakten. Ikke noget med at gå i Anlægget eller i Byparken eller andre underlødige forslag. Det endte godt hver gang, uanset om det var fru Laursen, fru Andersen, eller hvem det nu var, der havde følt sig forulempet af gadens horde af unger.

Der blev lavet en aftale om afstande fra de ruder, der var mest i skudlinien og også om særligt fredede tidspunkter, ikke mindst midt-dagsluren.

Hver formiddag samledes mange af gadens koner til en passiar, når mælkemandens klokke lød. Så vankede der brød og sukker til hesten – Prins hed den, jeg husker bedst – og snakken gik livligt. Når hest og vogn rullede videre, skyndte konerne sig hjem, for nu var det tid at forberede frokosten. Fabriksfløjterne lød klokken tolv, og så blev der livlig cykeltrafik i byen. Arbejderne skulle hjem og have sig en bid brød og en lille lur, inden turen gik tilbage til fabrikken, før fløjten lød igen klokken halvto. Den lille lur var hellig. Ingen vildfarne bolde vovede at banke på vinduet under den. Men så gik det galt igen. Nok engang røg en af de mest udsatte ruder, nok engang var der nogen, der sendte bud efter „dem“, og vi kunne bare håbe på, at det var Pallesen, der kom, så kastanjerne atter engang kunne blive raget ud af ilden.

Det var ellers ikke, fordi politiet var særlig populært i Grønnegade. Det var jo ikke så længe siden, der havde været alvorlige konfrontationer mellem Borger-Danmark og Arbejder-Danmark, 1930ernes kampe mellem KU'er og DSU'er og kommunister. I Grønnegade holdt de fleste den socialdemokratiske Tidens Tegn, de få kommunister holdt Land og Folk og lidt flere holdt Venstreavisen Kolding Folkeblad. Det var yderst få eksemplarer af den konservative Jydske Tidende, der fandt vej til Grønnegades brevsprækker. Der boede ingen betjente i Grønnegade. Dog var der en enkelt, som forfærdeligt gerne ville have været det, er jeg sikker på. Han hed Kjær, men det var han ikke. Han elskede politiet,

jeg ved ikke hvorfor. „Mig og så en betjent, vi anholdt lige en fuld mand omme i Rosengade“. Jeg kan tydeligt høre det for mig, og løgn var det selvfølgelig. Han havde en arrig hund og en elegant kone. De havde ingen børn, og de holdt af og til larmende gilder. Hunden hed Smut, men det blev nu hende, der smuttede. Et sympatisk træk, synes jeg. Hunden døde af arrigskab, vil jeg tro. Hvordan skulle den gøre andet. Blot for at illustrere Kjærs private lovlydighedsbegreber denne lille hændelse: En vinter havde et pludseligt isslag ramt Grønnegade. Vi er så langt tilbage, at det var ret begrænset, hvad der kom af biler, så gadens børn havde for første gang en perfekt skøjtebane, og det blev straks udnyttet. De hjemmegående koner – og det var de fleste, for det var stort set kun de enlige mødre, der gik på arbejde – sad i vinduerne og kiggede på med stor fornøjelse. Gaden strålede af lykke, indtil...ja gæt engang...indtil Kjær kom med askeskuffen og strøede dens indhold på gaden foran sit husnummer og helt over på den anden side. Han boede desværre midt i gaden, så det var en perfekt spærring. Næh næh – det må man ikke – „mig og så en betjent!“

Men det var nu mest boldspillet, der dominerede gadebilledet. Fodbold med små gumibold eller tennisbolde – rundbold, langbold og dæk. Dæk, ja. Jeg er ikke stødt på det siden min barndom. Mon det var et særligt Koldingspil? Det var nærmest en slags gade-cricquet med mursten, der skulle væltes, hårde slag med boldtræet og hurtige løb frem og tilbage mellem murstenene. Det var nok sammen med fodbold det mest rundefjendske spil, men hvor var det sjovt! Et spil som tennis er jeg derimod aldrig stødt på i min barndom.

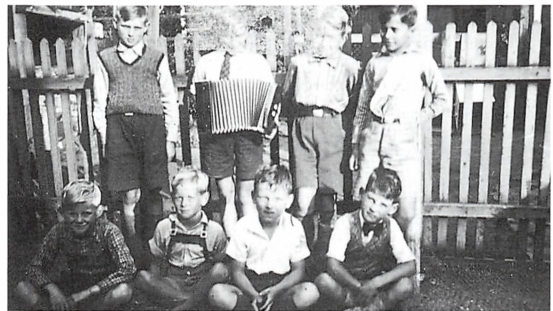
Vi vidste nok, hvad en tennisbold var, men tennis, nej. Det var en ukendt verden. Den „hvide“ sport havde ingen udøvere i Koldings arbejderkvarterer. Det var et spil for tandlæger og arkitekter og andre af den slags.

Det var ikke kun ruderne, der var et problem. Plankeværkerne var det også. Ligegyldigt om vi spillede op ad slagterens port eller op ad min fars garage, så var der problemer med plankeværker. Ikke med slagteren eller min far, men med visse af naboerne ved siden af eller overfor. De bolde havde en usalig trang til at ende bag de forkerte plankeværker. Men hvad betød dog et plankeværk for en flok friske unger. Ingenting, naturligvis. Dem kunne vi sagtens kravle over, men det brød visse ejere sig altså bare ikke om. Konfrontationerne var utallige. Nogle plankeværksbesiddere beholdt boldene, en enkelt kunne godt finde på at stikke en ørefigen, men trumfen blev dog sat, da et nyt hold plankeværksejere installerede sig med en løsgående schæferhund. Der gik den bag plankeværket og savlede og ventede på den næste bold eller den næste buksebag. Den havde kronede dage. Hvorfor Pallesen igen blev hidkaldt, husker jeg ikke. Konfrontationerne havde måske taget overhånd enten i form af hundebid eller – set fra den anden side – chikanerier overfor plankeværkskonen, der bestemt ikke appellerede til de bedste instinkter hos flokken af unger. Faktisk regnede vi hende for en sur mokke. Og en dag stod Pallesen der så eller rettere sad på Jensens trappe. Han sad igen og lod en af boldene hoppe på fortovet. Vi var spændte på, hvordan han ville klare ærterne, for denne gang følte vi retfærdig harme. Hundebid! Der måtte grænsen vel gå.

Øverst: Grønnegade med de mange ruder. Slagterens port skimtes lige, hvor vejen krummer. Nederst: Fra en drengefødselsdag i en af Grønnegades baggårde i midten af 1940'erne.

„Manden kommer om lidt, når jeg lige har snakket med jer.“ Manden – ham havde vi faktisk ikke noget imod. Når han gik tur med hunden, var den blid som et lam, og han havde tit en kvik bemærkning til os unger, når han kom hjem fra arbejde, og vi ikke lige spillede bold op ad det famøse plankeværk. At han kunne være gift med den kone – ja det er den dag i dag en gåde for mig. Kunne ham og Kjær ikke bytte? Der stod han så, manden, rar som sædvanlig, men alvorlig og naturligvis loyal over for sin kone. Pallesen og manden havde en aftale klar, som vi accepterede.

Ikke noget med at kravle over plankeværket. Det havde det ikke godt af, og hunden skulle jo altså også være et sted – det var ikke til diskussion. Men hvis vi nu viste lidt hensyn og passede lidt på med boldene, og skulle det så ske, at den røg over, så havde Pallesen og manden og konen nu aftalt, at vi bare skulle ringe på og spørge pænt, om hun ville hente

bolden til os. Det tog vi imod, og vi fik oven i købet manden – men dog ikke Pallesen – med til at lege en gang blindebuk. Han og konen var barnløse, men han var glad for børn. Konen var nok mere til schæferhunde.

Ak ja. Alt skulle jo så være i skønneste orden. Men der er altid slanger i paradiset. Et par dage efter, da jeg kom hjem til gaden fra skole, var det første, jeg så, plankeværkskone, der med et mut ansigtsudtryk smed en bold hen til et par af mine legekammerater. Straks efter lukkede hun døren efter sig med et kraftigt smæk. Og så skete det for mig ufatteligt – det ultimative tegn på utilgivelig dumhed. En af mine legekammerater smed bolden over plankeværket og ringede på med et stort grin. Lidt efter kom konen igen ud med bolden. „Det har hun gjort mindst 25 gange nu,“ sagde min legekammerat med et henrykt grin. Behøver jeg at skrive, at den aftale blev skrottet. Derefter måtte vi nøjes med at spille fodbold op ad slagterens port – det blev for dyrt i bolde ellers – selvom det skrånede lidt mere der, og også var lidt vel tæt på købmandens udstillingsvindue. Købmand Vindfeldt var en særdeles vellidt og rar mand, men det var, som om han blev offer for en personlighedsspaltning, hvis en bold ramte hans butiksvindue. Derfor var der en særegel for den, der var højre wing og dermed havde positionen tættest på det famøse vindue. Vedkommende måtte gerne, ja nærmest SKULLE tage bolden med hænderne, når den var på katastrofekurs.

En dag slutter legen på gaden jo for enhver. Måske ville man gerne blive der lidt længere, men man er vel blevet konfirmeret og dermed for gammel til at snakke med Cigaret-Søren og spille fodbold med en tennisbold. Så det var også slut med at sludre med Pallesen på

Jensens trappe, men sjovt nok har min næste erindring om ham også noget med fodbold at gøre.

Jeg fornærmer vist ikke min fødeby ved at påstå, at den aldrig har markeret sig som nogen særlig stærk fodboldby. Selvfølgelig gik vi da ud og så KIF spille mod Brande eller hvem det nu var på banen ved Olympia, et lidt for flot navn i Kolding synes jeg nok, men skulle vi se en rigtig god kamp, så cyklede vi altså til Vejle – i erindringen er det nok blevet til lidt flere gange end i virkeligheden – og så Henning Enoksen og Tommy Troelsen der sidst i 1950erne, hvor man var vokset fra slagterens port som fodboldmål. Vejle med senere Allan Simonsen, Ulrik Lefèvre o.m.a. – de har bare altid kunnet det der med fodbold. Ja ja, Jan Mølby er som bekendt fra Kolding. Det høres tydeligt, når han kommenterer i TV, og det er da helt rart de par gange om året at høre sin barndoms sprog i uforfalsket udgave, men han var næppe født, da jeg drog fra Kolding. Men altså – det har altid været småt med vigtige kampe i Kolding. Mindre end landskampe kan gøre det, men det var nu sjældent, at Koldings Stadion fandt nåde for de høje herrer i DBU, JBU og hvad det nu hedder eller hed altsammen. En enkelt gang blev det dog til en såkaldt „unionskamp“, man kunne vel kalde det en slags landsdelslandskamp. Jylland skulle spille mod Lolland-Falster på Kolding Stadion. En sensation. Og på Jyllands hold var ingen ringere end Esbjergs legendariske landsholdsspillere, Jens Peter Hansen og AGF's Henry From, hvis landsholdskarriere endnu lod vente på sig, så det er virkelig længe siden. Det var i 1960, han satte tyggegummiet på målstolpen i semifinalen ved olympiaden i Rom, så vi er mindst fire år længere tilbage.

Dagen oprandt. Jeg tror, der blev udsolgt, men i modsætning til Olympos i Grækenland, så ligger Olympia i Kolding altså temmeligt lavt, faktisk ganske tæt på Kolding Å, og er af og til plaget af tåge. Og den dag var der virkelig tåge. Også i den grad. Derfra hvor jeg stod, kunne man hverken se Jens Peter eller Henry From, men kun en lille håndfuld af Lolland-Falsters hold, og dem var der jo ikke et øje, der kendte. Folk brokkede sig, og der blev sendt beroligende vejrudsigter over højtalerne, men lige meget hjalp det. Det blev bare mere tåget. Alligevel blev kampen fløjtet i gang, og det skete da, at jeg så Jens Peter Hansen komme ud af tågen for en stund i færd med at lede efter bolden. Det begyndte at udvikle sig til mytteri på tilskuerpladserne, og arrangørerne, der for første gang i mange år havde fået tildelt en rigtig kassekamp, blev nødt til at bide i det sure æble og fløjte kampen af. Ikke mindst fordi publikum simpelthen begyndte at invadere banen. Gentagne gange blev folk bedt om at forlade banen, men det gjorde de først, da det blev meddelt over højtalerne, at kampen ville blive flyttet til Vidars baner i den sydlige bydel. De lå højt, og der var ingen tåge, men der kunne desværre allerhøjest være små tusinde tilskuere, så der var langt fra plads til alle. Underforstået: Det var bare om at komme først.

At ingen omkom under de panikagtige scener, der fulgte, da folk sloges om at komme først ud af stadion, er egentlig ubegribeligt. Folk løb, cyklede og bilede i hæsblæsende tempo gennem tågen ind gennem byen, hvor de få søndagsvandrere sprang ind i opgangene af skræk. Var det russerne, der var på vej eller hvad? Ingen evakueringsplaner i tilfælde

*Fodbold på Kolding Stadion omkring 1960.
Foto: Kolding Folkeblad*

af katastrofer kunne have gjort det mere effektivt. Totusinde mennesker tre kilometer på rekordtid.

Ja, Vidars bane lå højt, og græsset var endnu højere, 20 centimeter langt måske. Den bane så ikke ud til at have været i brug længe, og manglen på afkridtning var ret iøjnefaldende. Der var naturligvis også kun ståpladser og kun i jordhøjde. Der var en tumult og et skubberi uden lige. Alle ville stå forrest for at kunne se Henry From og Jens Peter Hansen. Sidstnævnte var ikke ret stor, men han ragede dog et stykke op over det høje

græs. Snart efter stod alle spillerne og småfrøs på banen, mens tilskuerne skændtes højlydt om, hvor sidelinien gik. Der var hele tiden nogen, der stillede sig foran de forreste. Før eller siden ville de to frontlinier ramle ind i hinanden. Arrangørerne stod og så slukørede og ubeslutsomme ud, ligeså dommeren og linievogterne. Det var ikke lige det, de havde lært at tackle på DBU's kurser. Tænk engang at være linievogter uden at have en linie at vogte. Hvilken identitetskrise. Det så sort ud. Man kunne næsten læse i arrangørernes øjne, at det nok ville ende med at de måtte refundere billetterne. Enkelte af spillerne syntes dog at more sig. Jens Peter stod med et underfundigt vestjysk smil og tænkte nok, at man lige så godt kunne spille op ad slagterens port, eller hvad han nu kendte fra gaden derhjemme i Esbjerg. Her havde han spillet både olympiade og mod svenskerne, men nu var det næsten den rene leg igen.

Jeg tænker, at det må have være arrangørerne, der via en lykkelig indskydelse sendte bud efter „dem.“ – Der kom de – ordensmagten, panserne, strisserne – med Pallesen i spidsen. Han havde et stort reb i hånden. Hvad var han ude på her, hvor der ikke var nogen Jensens trappe at sætte sig på og snakke tingene igennem? Pallesen kom nærmere fulgt af sine kolleger. De var vel en 4 stykker, ikke mange til mindst tusinde ophidsede fodboldtilskuere. Men Pallesen så ud til at være i højt humør. „Her har I sidelinien“, sagde han, og rakte tovet til et par af de mest høj-røstede tilskuere, som straks blev kommanderet i hver sin retning. Et par af de mere overstadige skubbede tovet frem på banen, men Pallesen sagde: „Hov Hov – der er nye regler i dag – dem, der gør det der, bliver hængt.“

I løbet af nul tid var stemningen vendt, og dommeren fløjtede kampen i gang. Jens Peter løb rundt med et smøret grin og legede og tryllede i det høje græs, der tydeligvis generede de flade lolliker mere end jyderne. Pallesen gik ind som ekstra linievogter med en hurtig bemærkning til de enkelte formastelige, der syntes, det var sjovt at krumme linien. Jylland vandt såvidt jeg husker 5-1, og arrangørerne beholdt deres penge.

Pallesens direkte måde at tackle tingene på kom til sidst til at koste ham dyrt. Under en brand løb et par børn faretruende tæt på en brændende bygning, der hvad øjeblik, det skulle være, kunne styrte sammen. Pallesen skyndte sig hen til dem og fik dem skubbet væk, men et spær faldt i det samme ned og ramte ham med stor kraft. Jeg husker ikke, om det var benene eller ryggen, der fik et knæk, men det var i hvert fald alvorligt og kostede ham et meget langt hospitalsophold. Han kom aldrig helt over det.

Et par år efter var der i Folkebladet et interview med en ung mand, der var kommet slemt til skade ved et fald. Jeg husker ikke meget om det interview, eller hvordan det siden gik den unge mand. Men jeg kan huske, at han fortalte, at den, der havde været til størst opmuntring for ham under indlæggelsen, var Pallesen, som var indlagt samme sted og både havde gode råd og muntre bemærkninger.

Pallesen blev aldrig politimand igen, og han døde ikke så mange år efter. Men endnu husker jeg, som var det i går, de gange, hvor han sad i fuld uniform på Jensens trappe midt mellem Grønnegades unger og lod bolden hoppe på fortovet, alt mens han løste endnu en konflikt. Han var en panser af Guds nåde.

INSPEKTØR I DEN GEOGRAFISKE HAVE

AF NIELS JUEL BOLLERUP

ANSÆTTELSE

Det var med blandede følelser, jeg søgte stillingen som inspektør ved Den Geografiske Have. Jeg havde på det tidspunkt gennem 30 år selv drevet planteskole i Kolding og fra det bare ingenting drevet den frem til et af de førende salgssteder for planteskoleartikler i Danmark. Men jeg kunne forudse meget store investeringer, så hvorfor ikke prøve noget nyt?

Jeg vidste ikke helt, hvad det ville indebære at blive inspektør for Den Geografiske Have. Jeg havde forestillet mig, at det ville give mere fritid, for i den tid jeg havde haft planteskole, havde jeg aldrig haft fri. Jeg arbejdede hver dag til sen aften og lørdage og søndage og havde aldrig tid til at nyde foråret og sommeren. Men det viste sig, at det at gøre haven attraktiv og folkelig også krævede meget initiativ og arbejde.

Det første møde efter ansættelsen i 1976 med dengang skovtekniker H.J. Anhøj fra Teknisk Forvaltning forløb ikke særligt godt, og jeg var tæt på at trække mig ud af det igen, men formand for Park- og Sportsudvalget, Vagn Lund Pedersen og ingeniør Søren Christensen, der ville blive min overordnede i Teknisk Forvaltning, fik mig overtalt til endnu et møde, hvor jeg fremkom med mine ønsker og fik den fornødne frihed til at disponere inden for de givne økonomiske rammer.

HAVENS TILSTAND VED MIN ANSÆTTELSE

I 1976 førte en asfalteret vej fra Christian 4 Vej over en tom plads hen til restaurant Den Gyldne Hane. Et ståltrådshegn på 1,20 m – nogle steder kun 1 m – var afgrænsningen ind til haven. Men hegnet var i dårlig stand, så man kunne bare hoppe over. Et træskilt forkyndte, at her var Den Geografiske Have og Rosenhaven.

Når man var kommet indenfor og havde passeret en lille kiosk, var der til højre en lille legeplads, som bestod af en vippe, en gynge, en rutchebane og en lille sandkasse. Lige frem gik en hullet og stenet vej mod syd til anlæggene og Rosenhaven. Til højre var et stort areal kun tilsået med græs. For enden af arealet lå en lille bygning med et mandskabsrum, hvor havens personale på fem personer kunne opholde sig. Her var foruden toiletter også et rum til havens redskaber. Den eneste motor-kraft var en lille Agria fræser, der kunne sættes hjul på, så den kunne trække en lille tohjulet vogn.

Stierne i haven var overalt i en elendig forfatning, de lignede markveje. Syvdalen med grotter og vandløb var fyldt med sand, og i regnperioder havde bækken, der løb gennem dalen, skåret en 50-60 cm dyb rende igennem arealet. Videre mod syd lå en stor ukrudts-

Den Geografiske Have. Foto fra 1975.

mark, som var indhegnet og udlagt til dyrefold med geder, dådyr m.v. Den var placeret i den skønneste og mest kuperede del af haven. I Rosenhaven manglede navneskilte på roserne. Havens plantebestand var knap nok groet til og manglede også navneskilte. Mange af de træer og buske, der var plantet, var i dårlig stand og gik derfor ud.

Sports- og Parkudvalget havde ment, at der måtte gøres noget for at få gang i haven. Man budgetterede med, at 15.000 mennesker ville besøge haven på årsbasis, og man ønskede nye initiativer for at skabe mere opmærksomhed om haven.

Fejlen var – efter min mening – at man havde åbnet haven for tidligt for publikum. Man skulle have ventet, til planterne var ordentlig groet til. Jeg var selv med til at gøre

den klar til indvielsen, da jeg havde stået for Rosenhavens beplantning i 1968. Ved indvielsen gav Den Geografiske Have indtryk af at være en nyanlagt have, der ikke rigtig levede op til den omtale, den havde fået. Syvdalen var det eneste, der kunne trække opmærksomhed, men den trængte til en reovering.

Jeg blev altså ansat i 1976, for at der skulle ske noget.

AKSEL OLSEN OG DEN GEOGRAFISKE HAVE

Det var Aksel Olsen, der fra 1933 anlagde Den Geografiske Have som en del af sin planteskole, og som i 1963 solgte den til Kolding Kommune.

Jeg havde tidligere sat fingeraftryk på haven i form af, at jeg i 1968 var med til at forme Rosenhaven. Aksel Olsen havde ikke fået anlagt en rosenhave, men så kom arkitekt

Leif Jacobsen fra Teknisk Forvaltning til mig og spurgte, om jeg ikke ville hjælpe med at lave en rosenhave, for det havde han fået besked på. Han havde en idé om, hvorledes det skulle være, så han tegnede det op, og jeg bestemte hvilke planter, der skulle bruges. Jeg var også med den dag, Den Geografiske Have blev indviet. De indbudte mødtes på Kolding Rådhus, og så kørte vi i bus op til Den Gyldne Hane, en gammel bygning fra 1600-tallet, som var flyttet dertil fra Petersbjerggård.

Jeg havde ikke noget at gøre med Aksel Olsen efter min ansættelse. Fra dengang Aksel Olsen overdrog haven til Kolding Kommune, og til jeg tiltrådte, havde en af kommunens formænd fra Teknisk Forvaltning haft ansvaret for haven. Da jeg kom, var der fem mand, der arbejdede i haven. Det var dygtige folk.

Efter min ansættelse havde jeg den glæde, at Aksel Olsen sagde til mig: „Bollerup, jeg er nu glad for, at det var Dem, der blev ansat som haveinspektør“.

ARBEJDSOPGAVER

Da jeg tiltrådte, var det reglen, at alle bede i haven blev gravet hvert år. Det stoppede jeg, så det gjorde vi ikke mere. Kommunen købte en flishugger, og der blev hugget en masse flis, som blev kørt ud til mig. Så lavede jeg nogle mægtige kompostdynger. Yderligere havde jeg været nede på rensningsanlægget og set, at der lå 100 m³ spagnum (spildevandsslam). Det bad jeg om at få kørt ud til haven, så det blev virkelig en stor kompostdyng. Komposten blev så lagt ud under planterne i haven om efteråret. Jeg tror, jeg sparede 30-50 % i arbejds lønninger ved at have gjort det, fordi der ingen ukrudt var at fjerne.

Min første opgave i haven var at anlægge en ny dyrefold. Dyrene gik nede ved åen, men vi fangede alle dyrene ind og anbragte dem et sikkert sted, og så gik vi i gang med at bygge en ny dyrefold oppe ved indgangen, hvor den er den dag i dag. Inde i selve dyrefolden lavede jeg en opsats af træstammer, som gederne kunne gå op på ligesom i et bjerglandskab. Det holdt også godt nok, men blev nedslidt af vind og vejr, så jeg måtte erstatte det med beton. Nu kan det såmænd stå der til evig tid.

Så var der en anden ting, der interesserede mig, og det var legepladsen. Den, der var der, kunne vi ikke være bekendt. Jeg konstrue-

Restaurant Den Gyldne Hane. Foto fra 1975.

rede selv en ny legeplads, og børnehavepædagogerne sagde endda til mig, at det var den bedste legeplads, der var i hele byen. Jeg fik kommunens tømrerværksted til at lave nogle rigtig sjove huse med kommandobro og en rutchebane.

Blandt de første opgaver var også etableringen af en stor voliere til fugle.

GARTNERLÆRLINGE OG BYGGERI

Jeg fik mange langtidsledige til at hjælpe os, og de blev sat i gang med at gøre rent. Mine egne folk havde også nok at gøre med at passe stierne og de andre ting. Jeg søgte også om at få nogle lærlinge. På det tidspunkt var der mange unge mennesker, der ikke kunne få arbejde, så fik jeg lov til at have fire gartnerlærlinge, der især kom til at lave planter.

Til lærlingene byggede jeg et stort hus af plastik, hvor der anbragtes rør med dyser og fotocelle til tågeproduktion, så de unge mennesker kunne lave planter ved såkaldt tågeformering, der var langt hurtigere end gammeldags formering. Det blev til en hel lille planteskole.

Indgangspartiet blev lavet helt om. Ved den nye indgang opførte Materialegårdens tømrerværksted i 1980 en bygning med kontor til mig og med opholdsrum, kiosk, lagerlokale og toiletter. Den blev bygget i elementer og med græstørv på taget.

Den gamle kiosk skulle rives ned. Det var nogle langtidsledige, der blev sat til at pille den ned, og på grund af uheld med tændstikker eller cigaretter gik der ild i den. Der var en hel del store, gamle træer deromkring, og de tog skade af varmen og måtte fjernes.

Jeg fik det lille hus lavet om, så der blev baderum til både mænd og kvinder. Der blev også lavet toiletter. Kantinen blev også udvidet, så der var plads til alle, også de langtidsledige.

KRYDDERURTEHAVE OG STAUDEHAVE

Byrådet havde besluttet, at der i haven skulle være en krydderurtehave, så det lavede vi. Jeg var oppe på Vitskøl og i Botanisk Have i København for at finde ud af, hvad man skulle bruge, og så blev den anlagt i efteråret 1976.

Så skulle der sættes navneskilte på alt i hele haven. Professor Johannes Lange fra København var ovre for at hjælpe mig med at sætte navne på planterne i Syvdalen. Han blev i øvrigt formand for foreningen „Den Geografiske Haves Venner“, og senere det første æresmedlem. Det var i hundredevis af navneskilte, der skulle fremstilles. Til krydderurtehaven lavede jeg en lang beskrivelse af de forskellige krydderurter.

Jeg fik også lavet en ret stor staudehave. Det var i 1979. For at den ikke skulle blive for dyr, hentede jeg stauder ude på Trapholt, hvor de var i gang med at restaurere C. Th. Sørensens have.

Der lå en stor græsmark ud mod Christian 4 Vej til ingen verdens nytte. Her fik jeg en arkitekt fra Århus, Arvid Jacobsen, til at lave en tegning over, hvordan arealet kunne indrettes med små haver. Vi fik vand indlagt fra gaden, men da der var for lidt tryk på vandet, fik vi installeret en pumpe, så der kunne komme tryk på vandet. Haverne blev tilplantet i 1982. Vi fik lavet nogle dejlige haver,

Havens indgangsparti med rhododendron, maj 1980. Foto: Kolding Folkeblad.

som står der den dag i dag med hække omkring.

Vi havde ikke mange penge til havens drift, men med lidt snilde lykkedes det os at få det, vi manglede. Bl.a. fandt jeg på smedeværkstedet på Materialegården to kasserede traktorer, en lille og en stor med lift, som jeg fik hovedrepareret. De er stadigvæk i haven. Jeg købte også en kantskærer, som også kunne skære græstørv op.

Allerede på et tidligt tidspunkt havde jeg planer om at få lavet stisystemet om. Når man kom ind i haven, gik der en sti lige ned til

Rosenhaven, og det irriterede mig grænseløst. Jeg ville have folk ind i Kinaanlægget og derfra om til Rosenhaven. Aksel Olsen havde plantet en hel del rhododendron, men jeg købte en hel masse flere, så der virkelig var noget at se på.

Syvdalen hed sådan, fordi det var område nr. 7 i Aksel Olsens planteskole. Jeg kan huske, at da jeg var lærling i Kolding i slutningen af 1930'erne, gik Aksel Olsens folk med trillebør og skovle og tildannede skråningerne og planlagde, hvor der skulle plantes i Syvdalen. Der havde siden været nogle strenge vintre, som havde ødelagt planterne i Syvdalen nede ved grotterne, og da jeg kom til, var grotterne ved at falde sammen. Så fik vi et firma til at komme og lægge noget beton på, for at for-

hindre dem i at blive helt ødelagt. Grotterne var lavet af betonsten, og så var der klinet cement udenpå. Det var ikke nemt at vedligeholde beplantningen, for børnene legede derude, og det var der ikke noget at sige til.

Jeg havde sagt til mig selv, at jeg hvert år ville plante 100 nye arter, fordi mange af de planter, som var plantet, var gamle planter. Det er klart, at gamle planter, der er flyttet, ikke gror så godt.

Efter en streng vinter, jeg tror det var 1985-86, måtte vi lægge det meste af Kinaafdelingen om. Jo, der var nok at lave. Der blev ikke den tid til at nyde tilværelsen, som jeg havde regnet med. Når de andre gik hjem, havde jeg nok at gøre med at få orden på det hele. Om vinteren, når alle pengene på budgettet var brugt, og folkene var fyret, sad jeg i min ensomhed på kontoret og lavede kartotek og studerede planter for at finde ud af, hvilke planter, vi manglede, og i hvilken afdeling, der skulle plantes nyt.

Jeg havde meget med de blinde at gøre. De lånte kiosken om vinteren, de betragtede haven som deres vinteropholdssted. Så tegnede jeg en dufthave til dem, hvor der kun blev plantet duftende planter. Det var høje planter eller planter i kummer, der var stillet op. Et rigtig flot anlæg fik vi lavet. Hver eneste plante havde et navneskilt i blindskrift. Da blindehaven blev indviet, forærede de blinde os et paradisæbletræ, som endnu står derude.

Der var ingen steder i haven, hvor der var plantet hæk, da jeg kom derop. Alle bøgehækkene har jeg fået plantet. Ved Den Gyldne Hane var der kun nogle trædesten. Der blev lagt nye fliser på, i gården kom der SF-sten, og op mod gaden blev der plantet en

bambushæk. Den jernlåge, der førte ind til haven, blev fjernet, og i stedet kom en ny låge. Der blev desuden opsat flethegn omkring en stor del af haven.

FESTSPILLENE I DEN GEOGRAFISKE HAVE

Det var i mange år en tradition, at der om sommeren blev opført et festspil – som regel en operette – i slotsgården på Koldinghus. Mens slottet blev restaureret, måtte festspillene flyttes, da slotsgården som en del af byggepladsen var fyldt op med byggekraner. Da der igen var plads i slotsgården, blev festspillene for et enkelt år (1987) flyttet tilbage, men efter de mellemliggende år i Den Geografiske Have syntes man nu, at pladsen her var for trang.

Det var danselærer Børge Jensen, der tog initiativ til den første friluftsforestilling i Den Geografiske Have. Det var „Landmandsliv“, der blev spillet i 1978 med Den Gyldne Hane som kulisse. Senere fulgte de egentlige festspil, der blev spillet på en scene i en lavning i de store græsarealer midt i haven. Her byggede Materialegårdsens medarbejdere hver sommer scenen med kulisser og med de dejlige træer i baggrunden. Her var siddepladser til ca. 800 tilskuere på et let skrånende areal. På toppen af skråningen blev et hus med lys- og lydteknik opstillet, og det fungerede samtidig som indgang til friluftsteateret, som blev indhegnet med et højt bambusflethegn lavet af havens langtidsledige efter udynding af bambusbuskene.

Der blev spillet „Oklahoma“, „Annie get your Gun“ og mange flere og senere også eventyrspil for børn. Selv om det sled hårdt

Opsætningen af festspillet „Oklahoma“ i Den Geografiske Have i 1983. Foto: Kolding Folkeblad.

på plænerne i festspilperioderne, fik de mange besøgende øjnene op for den efterhånden veltrimmede have. De få skader var jo hurtigt udbedret, ca. 8 dage efter var plænerne grønne igen. Naboerne følte sig undertiden generet af støjen fra festspillene, men det var et plaster på såret, at de fik en invitation til premieren.

Den nuværende amfiscene er anlagt efter min tid på et areal i den sydøstlige del af haven, og det er en virkelig god løsning.

ARRANGEMENTER I DEN GEOGRAFISKE HAVE

Jeg havde et godt samarbejde med Kolding Turistbureau, med Museet på Koldinghus og

med Kunstmuseet Trapholt. Jeg havde også et glimrende samarbejde med Botanisk Have i København og Arboretet i Hørsholm. Det havde jeg allerede haft fra min planteskoletid. Jeg fik nye planter fra dem, når de havde været på ekspeditioner ude i verden.

I min tid i haven havde vi to store haveudstillinger. Den første var i 1977 og den anden i 1989. Begge udstillinger gav et økonomisk overskud til haven ved at vi solgte standpladser til forskellige havebrugsfirmaer. I nogle kæmpetelte var der udstilling af forskellige anlægsgartnere, og blomsterhandlere gav demonstration i blomsterbinding og dekorationer. Nye rosensorter blev præsenteret sammen med de gamle kendte roser. Det var udstillinger, der gav genlyd. Publikum strømmede til i tusindvis.

Vi havde Sct. Hans fester, der var gymnastikopvisninger og besøg af pigegarden, og vi

arrangerede børnedyrskue. Jeg fik fat i nogle dommere, og udstillerne fik præmier alle sammen. Det var fra forskellige sponsorer, som jeg tog ud og snakkede med.

Den kinesiske skulptur var jeg også med til at skaffe sponsorer til. Vi lavede flere kunst-udstillinger i haven, og hvert eneste år havde vi opvisning med politihunde. Da Kim Larsen spillede der, var der 10.000 mennesker til stede og det gik fint. Bagefter var der overstrøet med plastikbægre, men der var ikke skader på planter og træer. Det tog kun 2-3 timer at rydde de store græsarealer for affald med en specialmaskine. Jeg fik politihjemmeværnet til at dirigere færdslen, når der var arrangementer.

Da vi lavede de små haver, fik jeg fat i Teknisk Skoles gartnerafdeling. De såede sommerblomster ud, da de jo skulle have noget at arbejde med, og så det var ganske gratis for haven.

Ved siden af krydderurtehaven oprettede jeg en større udstillingshave, og det var egentlig ejeren af Havefrøforsyningen, der var primus motor. I udstillingshaven kom alle de seneste nyheder fra firmaet Fleuroselect inden for sommerblomster. De blev sendt ud til nogle bestemte offentlige haver, som havde retten til at præsentere dem. Det opørte efter en årrække.

VÆKSTHUSENE

Efterhånden var haven ved at være fyldt ud, så det begyndte at ligne noget. Så havde jeg hørt, at man påtænkte at nedlægge den grønne afdeling på Landbohøjskolen, og så fik jeg ideen til at skaffe penge til et drivhus, og det lykkedes faktisk.

H.J. Anhøj og jeg tog over for at snakke med Olaf Olsen, som var leder af Botanisk Have. Vi forelagde ham vores planer om at bygge et drivhus, men han foreslog i stedet, at vi samlede alle de sjældne rhododendron, som kunne tåle at stå ude om vinteren, og det syntes han, at Den Geografiske Have var velegnet til. Så vi blev enige om, at vi ville have rhododendron i de drivhuse, der skulle bygges.

Så tog Anhøj og jeg ned til Bremens Botaniske Have, hvor man om vinteren kunne trække mange mennesker til, når disse rhododendron blomstrede indendørs i en god varme. Dr. Heft var meget velvillig og interesseret i, at vi skulle til at bygge sådanne drivhuse. Han ville gerne være med til at finde planter til os. Olaf Olsen havde lavet en liste til os over de planter, der skulle bruges i drivhuset, så det var nemt at fortælle dr. Heft, hvad vi ville have. De havde alt dernede, de mest pragtfulde rhododendron.

Dr. Heft var også med til at bestemme, hvilken jord vi skulle bruge i drivhusene. Vi byggede en stor vandbeholder af beton, for disse rhododendron skulle vandes med regnvand, de kunne ikke tåle vand fra hanerne. Da vi byggede drivhusene, lavede vi en ledning til almindeligt vand og en ledning, der kun skulle bruges til regnvand, og så satte vi en pumpe på, så den kunne forsyne det system. Regnvandet skulle komme fra taget og så løbe ned i beholderen.

Dr. Heft inviterede mig og en af mine folk til at komme ned for at lære, hvorledes man behandlede planterne og passede dem. Vi var dernede i 8 dage, hvor vi blev sat ind i det. Det resulterede også i, at da vi skulle plante drivhusene til, var jeg nede i Bremens Botaniske Have og fik to lastbillæs rhododendron

Kim Larsen-koncerten i Den Geografiske Have i 1987. Foto Holmgaard og Rudolph.

niske Have og fik to lastbillæs rhododendron med hjem, ganske gratis. For at få den rigtige højde på planterne i drivhusene havde jeg en lastbil oppe i Bergens Botaniske Have for at hente en samling af planter, som danskere og nordmænd havde samlet på New Zealand. De blev plantet, så de dannede en høj midte. Vi var også i Skotland for at hente rhododendron. Vi brugte også her den liste, som Olaf Olsen havde lavet.

Dr. Heft var naturligvis med til indvielsen

af drivhusene i 1986. Jeg ville bare have, at drivhusene skulle se ud af noget, når de blev indviet – det skulle ikke ligne indvielsen af Den Geografiske Have. Der var både store og små rhododendron, og det så virkelig godt ud.

Drivhusene er bygget i tre forskellige afdelinger, hvoraf de to blev plantet til med rhododendron, camelia og andre lave drivhusplanter. Den tredje afdeling blev kun delvis plantet til, da det var meningen, at den skulle bruges til skiftende specialudstillinger, f.eks af forskellige blomster- og planteforeninger.

Det kan nævnes, at Dansk Bonsai Selskab har udstillet, der har været lån af private orkideksamlinger – sammen med stensulpturer –

potteplanter i en kulisse som en gammel stue med møbler fra oldemors tid. Gamle planter og gamle planteborde var udlånt af private. Kunstmalere og keramikere har også udstillet i alle tre huse. En alvorlig fiasko var det, da varmeanlægget svigtede i forbindelse med en sommerfugleudstilling. Nogle sommerfugle døde, og andre blev stjålet.

Alle disse udstillinger blev godt besøgt, så havens besøgstal steg stødt til stor glæde for mig og Kolding By.

AFSKEDEN

Jeg tror nok, jeg brugte for meget tid i haven, men den interesserede mig så meget, at jeg altid var deroppe.

Så da borgmester Per Bødker Andersen i 1989 kom op til mig og sagde: „Nå, Bollerup, nu må vi altså ikke beholde dig længere. Jeg ved godt, du kan holde mange år endnu, men du er jo snart 70 år, og det er jo desværre aldersgrænsen“. Det var ikke mindst jeg ked af, da jeg følte, at jeg havde mange kræfter endnu, men sådan er reglerne jo. Jeg havde dog den glæde at få lov til at rundvise turister og andre haveinteresserede i de følgende 3-4 år.

Jeg kom til en have i delvis forfald, men forlod den som en frodig, veltilplantet, ren og attraktiv park, som jeg kan være stolt af. Og det glæder mig at se, hvor godt den fortsat trives under Astrid Jørgensens ledelse.

N.J. Bollerup. Foto ved ansættelsen som haveinspektør i august 1976. Foto: Kolding Folkeblad.

BORKS PATENTTAVLER

AF LARS BIRGER NIELSEN

Op til starten af forrige århundrede og frem mod 1. Verdenskrig var vi som store dele af den industrialiserede verden i vækst også herhjemme med i den teknologiske udvikling, som på mange måder ændrede tilværelsen for alle. Også vores lille land vrimlede med opfindere. Kernen i denne udvikling var viden, opfindsomhed og kommunikation.

I dette tilfælde handler det om en fremsynet malermester i Kolding, der skabte gode og holdbare tavler til alverdens skoler.

FORORDNINGER OM TAVLER I SKOLER

I 1739 påbød en kongelig forordning fra Chr. VI, at „Enhver skoleholder skal ved sit Skolebord have en Bibel, som tillige med andet Skoleinventarie besørger af dem, som beko- ste Bygningen, eller hvor ingen Skolehus er, da af Skole-Kassen eller Almue. Ligesaa skal der i hver Skole bestandig være tvende store sorte Tavler til Information, tvende Blæk- horne og tvende stærke Linealer til de Børns brug, der lærer at skrive“. I 1814 krævede en ny forordning, at skolerne også forsynedes med regnetavler.

Senere fik børnene i skolerne også små skifertavler, som de sad med ved deres pulte. Nogle steder varede det meget længe, før de blev udskiftet. I en midtjysk kommune var

der en sparsommelig lærerinde, der helt indtil 1963 lod børnene bruge deres skifertavle for at spare på papiret.

Fælles for tavlerne før i tiden, der kunne være lavet i skifer, glas, emalje, asbest, farvede plader m.m., var, at de var dårlige i brug. Kridtet skulle nærmest presses på, og talløse undervisere og elever har fået nerverne flænset af skrigende kridt på en tavle.

NIS PETER BORK PÅ VALSEN

Opfinderen af Borks patenttavler, Nis Peter Bork var søn af en førstelærer og degn i Sommersted ved Haderslev, og han fik svendebrev som maler hos en malermester Clausen i Åbenrå, og derefter drog han på valsen, hvor han arbejdede og underviste i Holland, Tyskland, Schweiz, Østrig, Belgien og Frankrig. Bl.a. arbejdede han som dekorationsmaler for den verdenskendte danske arkitekt Theophilus Hansen, der byggede en række pragtbygninger i Wien og Paris. Bork havde en egen evne til at tilegne sig viden, og det var særlig imponerende i betragtning af, at han, siden han var ganske lille, havde været døv.

I 1898 kom N.P. Bork efter 10 år i udlandet til Kolding. Hans far var også flyttet hertil, da han var blevet udvist fra Sønderjylland pga. „sine dansksindede sympatier“. Den hjemkomne naver havde i 1898 en kort tid arbej-

de hos malermester A. D. Burcharth, men ønskede så at blive selvstændig.

MALERMESTER NIS PETER BORK

I næringsprotokollen for Kolding Købstad står der den 21. marts 1899, at Nis Peter Bork, der er født i Anslet ved Haderslev den 16. november 1869, har fået borgerskab i byen og er optaget i brandkorpset. Samme år købte han villaen på adressen Dyrehavegårdsvej 4. I den nordlige del af haven byggede han sig et bindingsværkshus som kombineret bopæl og værksted, og han blev hurtig en af byens førende håndværksmestre med mange svende og lærlinge.

Dyrehavegårdsvej, hvor N.P. Bork etablerede virksomhed i nr. 4 i 1899. Foto fra 1916.

Han købte også noget jord, der i dag er en del af baneterrænet, og som det noteres noget fortrydeligt på hans 75 års dag „blev jorden tvangseksproprieret til en billigere pris, end den var betalt med“. Dét huskede den gamle, men stadig aktive malermester fire årtier senere.

Han og svendene kom viden om i landet meget hurtigt efter etableringen – bl.a. fik de adskillige ordrer fra staten. Da der var stor landsudstilling i Århus i 1909, var det således Koldingmesteren, som stod for malerarbejdet i daværende kronprins Christians repræsentationsværelse.

N. P. Bork forstod også tidligt begrebet marketing. Han forstod at sælge sig selv og sit firma. År efter år dekorerede han Industriforeningens bygning i Jernbanegade, hvor der i dag er diskotek. Det lykkedes ham i 1901 at organisere, at samtlige byens skoleklasser kom på besøg for at se hans mesterlige dekorationer samt scenetæppet og en fontæne, han havde foræret foreningen.

Da han fyldte 60 år, skrev Kolding Avis i 1926, at „Bork faktisk skabte en ny Renæssance for Malerfaget i Kolding“, fordi han kombinerede glimrende ideer med god udførelse.

EN NY SLAGS SKOLETAVLE

Men N. P. Bork markerede sig især på skoletavleområdet.

Foruden skifertavlerne i skolen brugte man før i tiden „tavler“ malet direkte på væggen. Med jævne mellemrum henvendte man sig til maleren, som kom med sine pensler og sort tavlelak – og så så det jo vældig flot ud et par dage, men lige elendigt var det kort efter.

Koldings malermestre på kursus på Teknisk Skole ca. 1920. Yderst til højre i lyst jakkesæt og bowler står N.P. Bork.

Det måtte kunne gøres meget bedre, indså N. P. Bork, og som en anden alkymist blandede han sin særlige tavlelak. Han skabte hermed en tavle, som det var let at skrive med kridt på. Det skyldtes, at den særlige lak, han opfandt, havde en elastisk overflade. Det viste sig også, at tavlen var nærmest uopslidelig.

Tavlen og lakken blev naturligvis straks patenteret – det var i 1910 – og i Borks

annoncer og brochurer brugtes udtrykket „Vogt Dem for Efterligninger“, for det nye tavleprodukt var helt enestående.

I tiden op til 1. Verdenskrig indtog „Borks Patent Skoletavler“ landets klasseværelser, og man kunne i brochurer erkynde sig om deres effektivitet og uhyre lette montering. Priser og diplomer for dygtigt håndværk begyndte også at strømme til firmaet i Kolding sammen med den stigende ordremængde. Der kom også ordrer fra udlandet.

1. Verdenskrig betød et afbræk i salget, men i 1920'erne steg efterspørgslen, og Bork i Kolding fik salgskontorer rundt om på kloden og senere en ny afdeling, Borks Skole Møbler,

Tavle på Kolding Døtreskole. Foto fra 1930'erne. Stående lærerinde fru Larsen. Tavlen er formentlig fra den tid, hvor tavleoverfladen blev sømret direkte op på en pudset væg, hvorefter den blev indrammet med en træprofil.

som bl.a. fremstillede og forhandlede skoleborde, katedre, skrivemaskineborde, kantine-møbler o.lign.

Firmastifteren var kendt som en adræt mand, som højt op i årene gerne mødte tidligt på arbejde. Trappen blev taget i to spring. Da han fyldte 70 i 1939, skrev Kolding Folkeblad: „For ikke ret længe siden gjorde han en kreds af unge til skamme ved at vise dem, hvorledes man går plænen rundt på hænderne“.

GENERATIONSSKIFTE OG TILBAGEGANG

Ved N. P. Borks død overtog sønnen Carl Bork virksomheden.

Den 2. Verdenskrig og tabet af udenlandske kunder i den forbindelse betød naturligvis stagnation, som det var svært at komme sig over. Patentet stod for at udløbe, og konkurrenter var på pletten med efterlignende tavleprodukter.

Siden firmastarten havde Bork haft adresser på Dyrehavegårdsvej 4, Jernbanegade 42 fra 1921 og Låsbygade 32 fra 1947. I 1950 flyttede Borks Patenttavler uden for byen – ud til Snerlevej, hvor nogle røde „tyskerbaracker“ beregnet på tyske flygtninge efter Nazitysklands sammenbrud blev omdannet til industrilokaler.

Carl Bork var mere et festmenneske end en erhvervsmand. På toppen af sin karriere havde han ca. 80 medarbejdere og globale kontakter, men da han i 1975 solgte virksomheden, talte den fem medarbejdere, som alene producerede til de hjemlige skoler.

Fabrikken på Snerlevej.

Den nye ejer Preben Chr. Elkjær takker Carl Bork for handelen. Foto fra 1975.

PREBEN CHR. ELKJÆR OVERTAGER BORKS PATENTTAVLER

Den 1. juli 1975 overtog Preben Chr. Elkjær som blot den tredje ejer i trekvart århundrede, den hensovende tavlefabrik. Han ansatte Jørgen Tegllund som salgskonsulent, og han har været en drivende kraft i genrejsningen af den gamle fabrik.

Der blev etableret en ny ledelsesstil, hvor medarbejdernes vurderinger blev taget alvor-

ligt af ledelsen. Der var brug for alle gode ideer, for midt i 1970erne var det ikke let at være nystartet virksomhedsejer. Årtiet var præget af oliekriser, stigende arbejdsløshed og almindelig tilbagegang. Danmark var på vej ind i en langvarig krise, og ude i verden så det ikke meget bedre ud.

Herhjemme gik byggeriet af nye skoler i stå, men de kreative hoveder på virksomheden begyndte at tænke i nye tavledesigns og beslægtede varegrupper som overheadprojektorer, filmlærreder, landkort, skærmvægge o. lign. Preben Chr. Elkjærs baggrund som uddannet inden for shipping, merkonom i salg og markedsføring, ansat i B&Os eksport-

Borks nyindrettede virksomhed i Skartved.

afdeling, ansat på en konkurrerende tavlefabrik, møbelsælger m.v. kom ham her til gode.

BORKS PATENTTAVLER IGEN VERDENSDÆKKENDE

Syv år efter overtagelsen fik Preben Chr. Elkjær og Borks Patenttavler ved en tilfældighed en agent i Schweiz, som betød, at der atter kom „hul igennem“ til eksportmarkerne. Først i Europa, siden Mellemøsten, USA og Kina.

I 1990 var Borks igen verdensdækkende og havde 45 medarbejdere. Vækstkurven steg, og i 1990 kunne fabrikken glæde sig over en bronzemedalje hentet på verdensudstillingen for undervisningsmidler i Basel. Pre-

ben Chr. Elkjær og hans medarbejdere havde loddet stemningen rigtigt dengang i starten af 1980'erne. „Konferencekulturen“ betød, at der nu skulle holdes møder i lækre omgivelser. Der skulle være et rigt sortiment af funktionelle tavle- og lærredsmuligheder. Kunderne ønskede specialdesignede tavleløsninger, og det kunne Borks Patenttavler levere, for de høje håndværksmæssige principper var bibeholdt i stagnationstiden. I 1990 var Borks den førende tavlefabrik i Danmark, og markerede sig også blandt konkurrenterne rundt om i Europa.

FRA SNERLEVEJ TIL SKARTVED

I begyndelsen af 1990'erne var både den indenlandske og udenlandske efterspørgsel så stor, at Elkjær i starten af 1993 begyndte at se sig om efter udvidelsesmuligheder, pladsen på

Snerlevej var alt for trang. Trods konstante tillempninger og forbedringer kunne det ikke skjules, at fabrikken bestod af flere sammenkædede barakker. Også tilkørselsforholdene var vanskelige. Snerlevej var for længst blevet en del af Kolding med etageejendomme og villaer rundt om, hvor det passede dårligt med tung lastvognstrafik.

I Skartved få kilometer syd for Kolding lukkede emballagevirksomheden Søren Berggren & Co. A/S en produktionsafdeling i 1996. Preben Chr. Elkjær overtog bygningen på 4300 m². Her var den nødvendige plads til produktion og kontorer og ordentlige tilkørselsforhold. Da 100-årsjubilæet blev fejret i oktober 1998 var Borks den nyeste tavlefabrik med den nyeste teknologi på kloden. Virksomheden talte 60 medarbejdere og blev i 1998 omdannet fra en personligt ejet virksomhed til et aktieselskab med Preben Chr. Elkjær som administrerende direktør.

SAMARBEJDE MED ARKITEKTFIRMA

I 1950erne arbejdede Borks Patenttavler sammen med arkitekterne Steen Eiler Rasmussen og Kai Lyngfeldt Larsen om udformningen af skolemøbler.

Ønsket om stadig udvikling har i slutningen af 1990erne fået firmaet til at indlede et samarbejde med firmaet Friis & Moltke Design A/S, arkitekter MAA, MDD, BDA i Århus. BORKS – som firmaet nu har valgt at kalde sig – har med dette ønsket at markere sig som „trendsætter“ inden for møbeldesign til undervisning, konference- og kontorsektoren.

Samarbejdet med arkitektfirmaet har allerede givet gevinst. Borks fik i foråret 2000 pri-

Eksportchef Jørgen Tegllunds kontor.

sen for bedste design på Worlddidac i Schweiz – Worlddidac er verdens største udstilling for undervisningsmaterialer. I efteråret 2000 fik en anden tavleserie designet af Friis & Moltke Innovationsprisen på Europas største kontormøbelmesse Orgatec i Köln. Blandt 1071 udstillere fra 48 lande blev tavlerne fremhævet som de mest innovative og bedst designede.

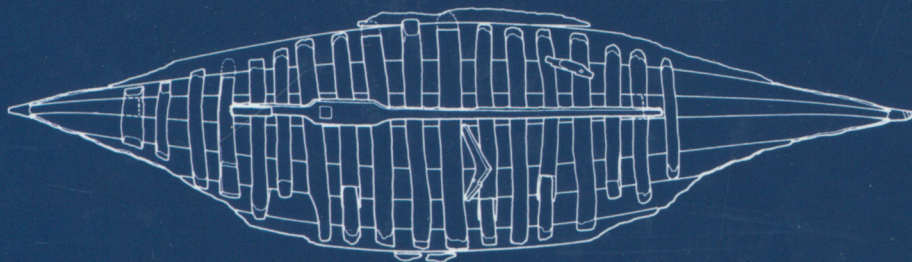

Adm. direktør Preben Chr. Elkjær får overrakt miljøcertifikatet af Tommy Lund fra Dansk Standard, 2001.

Indadtil på virksomheden har samarbejdet med Friis & Moltke betydet, at æstetik spiller en lige så stor rolle som den håndværksmæssige kvalitet, som har kendetegnet virksomheden i de forløbne 100 år.

Firmaet har også ønsket at markere sig for at tage hensyn til miljøet. I oktober 1999 blev Borks første gang tildelt Green Networks udvidede miljødiplom. I starten af 2001 er Borks certificeret efter Green Network, EN/ISO 14001 og EMAS. Ingen anden tavlefabrik i verden kan fremvise tilsvarende.

Kolding
Kommune

Stadsarkivet

Kolding